

म. ग्रं. सं. ठाणे

काव्य
क्र. १६६८
०२६३.

प्रकाशन, पुष्प १६ व १७.

वि कवि डिंभ मुनि कृष्णदास
वि र चि त

आत्मतीर्थ-प्रकाश

आणि

स्ववृद्धाचारप्रबंध
(स्ववंशवर्णन)

हे आत्मतीर्थ काव्य—

आईकिता पवित्र होती श्रवणें ।
उच्चारिता दोष नाशती रसनें ॥
निर्मळ होतीं अंतःकरणें ।
पुरेति मनोरथें ॥
शताष्ट तीर्थांचें स्नानें निर्मळें ।
जे पुण्य तेयाहौनि ग्रंथ श्रवणें आगळें ॥
दर्शनार्चनें दोषें नाशती सकळें ।
महापातकांदि ॥
म्हणे कवि डिंभ मुनि कृष्णदासु ।
आत्मतीर्थ-प्रकाशु ॥
उपजें उल्हासु ।

REFBK-0013505 श्रीदत्तस्मरणाचा ॥

(आत्मतीर्थ-प्रकाश, ओवी ६९० ते ६९२)

संपादक व प्रकाशक

किंमत सव्वा रुपया

::

कृष्णदास महानुभाव

महानुभाव कवि डिंभ मुनि कृष्णदास

वि र चि त

आत्मतीर्थ-प्रकाश

आणि

स्ववृद्धाचारप्रबंध

(स्ववंशवर्णन)

ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे संख्या

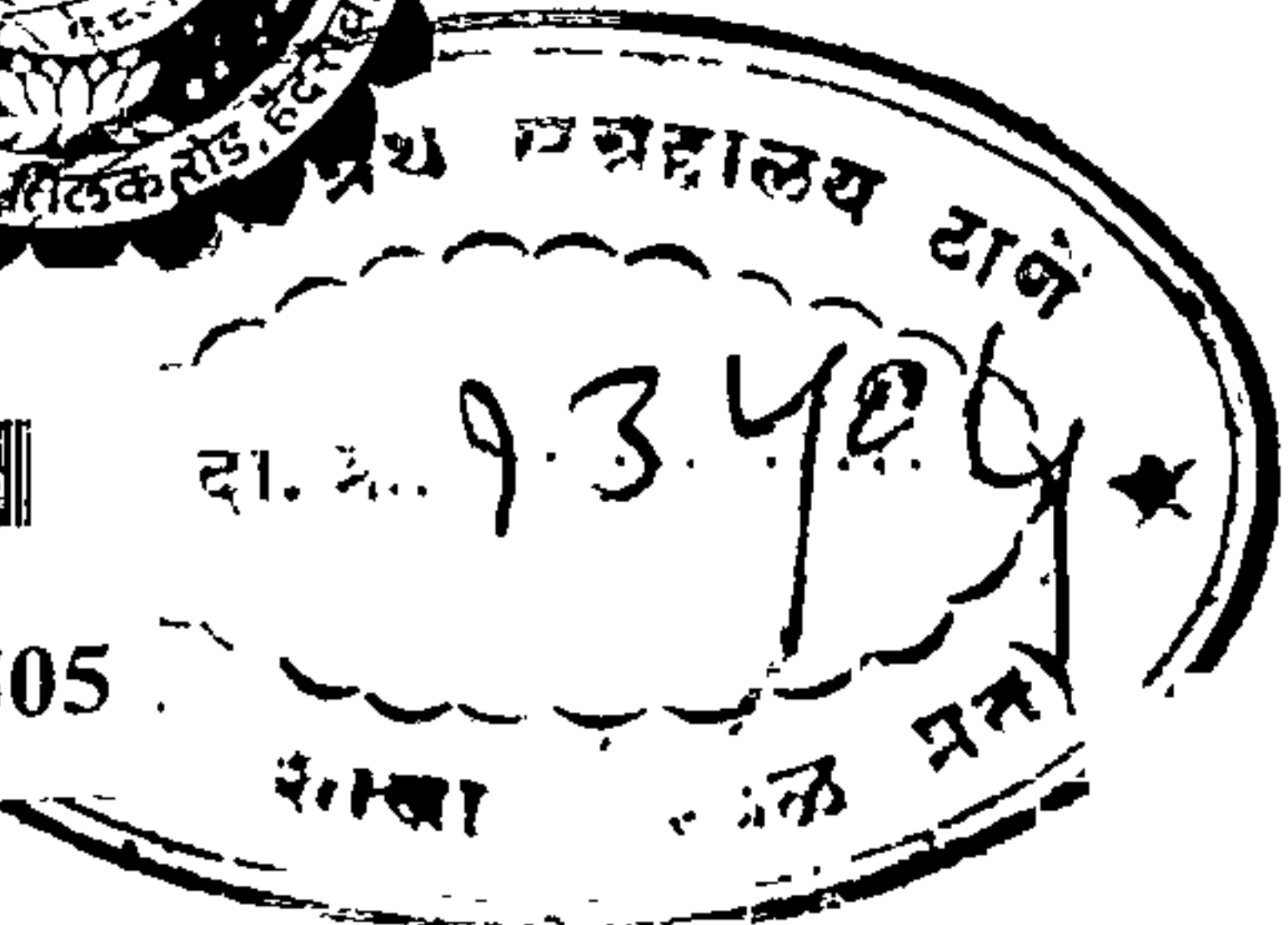
अनुक्रम ३८७८६ वि: का. ०. १.

क्रमांक १६६६६ को वि: १०-६-५५

REF3K-0013505

REFBK-0013505

संपादक व प्रकाशक

कृष्णदास महानुभाव

प्रकाशक :

कृष्णदास महानुभाव
संस्थापक आणि संचालक
श्रीगीता-आश्रम,
तिलक रोड,
हैदराबाद-१ (आंध्र प्रदेश)

प्रथमावृत्ति :

फाल्गुन शु. १३ श. १८८५

५८
१
१९८३

सर्वाधिकार :

प्रकाशकाधीन

मूल्य :

सव्वा रुपया . .

अनुक्रमिका

समर्पण	...	६
पुरस्कार	...	७
प्रस्तावना	...	९
आत्मतीर्थ-प्रकाश	(१ ते ६४)	
१. मंगलाचरण	...	१
२. कथामुख	...	३
३. आत्मतीर्थ-महात्म्य	...	५
४. आत्मोत्तम-पांचाळ-भेटी	...	१०
५. दलभंजनवध	...	१९
६. शतसंवत्सरयुद्ध	...	२७
७. भूतगण-सहाय	...	३३
८. ब्रह्मराक्षसवध	...	४२
९. आत्मोत्तमव्यान	...	४७
१०. ब्रह्महत्यानिराश	...	५५
११. विज्ञानेश्वर-पददान	...	५८
१२. अवतारत्रयसंयोग	...	६०
स्ववृद्धाचारप्रबंध	(६५ ते ८०)	

ग्रंथ प्राप्ति-स्थान :

१. श्रीगीता-आश्रम

तिलक रोड, हैदराबाद-१ (आंध्र प्रदेश)

२. श्री. श्रीनिवासराव मदनूरकर (अँडव्होकेट)

रिसाला अब्दुल्ला, हैदराबाद (आंध्र प्रदेश)

३. प. श्री. पंथबाबा महानुभाव

नाका नं. ३, वार्ड नं. ७

श्रीरामपुर जि. अहमदनगर (महाराष्ट्र)

४. ई. श्री. आवेराजदादा महानुभाव दर्यापूरकर

श्रीकृष्णाश्रम, राजापेठ, अमरावती

मन्मथी ग्रंथ संप्रदाय, ठाणे. स्थळपत्र.

अनुक्रम... ३.६.६.६ वि: काठ्य

प्रांक १.६.६.६ नों वि:
१०-६-६

सस्नेहादर समर्पण

आत्मतीर्थ श्रीदत्तमंदिर

जीर्णोद्धारकार्यकरिता तन, मन आणि धनाने झटणाऱ्या

त्यागमूर्ति श्री. ओंकारदादा महानुभाव यांच्यासह

सर्व संत, महन्त व सद्भक्त मंडळींस

हा काव्यग्रंथ सस्नेहादर समर्पण

कृष्णदास

आत्मतीर्थ-प्रकाश व ऋक्मिणी-स्वयंवर ग्रंथाकरिता
प्रारंभी मिळालेले

द्रव्य सहाय्य

२००.००	प. म. श्री. पंथबुवा महानुभाव
८६३.००	ई. श्री. ऋषिराजदादा महानुभाव ऊर्फ श्री. श्रीनिवासराव मदनूरकर (अॅडव्होकेट)
७००.००	श्री. प्रेमदासजी आर्किटेक्ट (हैदराबाद)
८००.००	श्री. गोपाल गंगाधर सेठी
५२० ००	मुंबईची सेठ मंडळी
<hr/>	
३०८३.००	

ह्या सर्व निस्वार्थ व विद्याप्रेमी सहाय्यकांचा मी अंतः-
करणपूर्वक आभारी आहे व ह्यांचेकडून सदैव असेच ज्ञान-
प्रचारार्थ सहाय्य होत रहावे अशी प्रभूचरणी नम्र प्रार्थना
आहे.

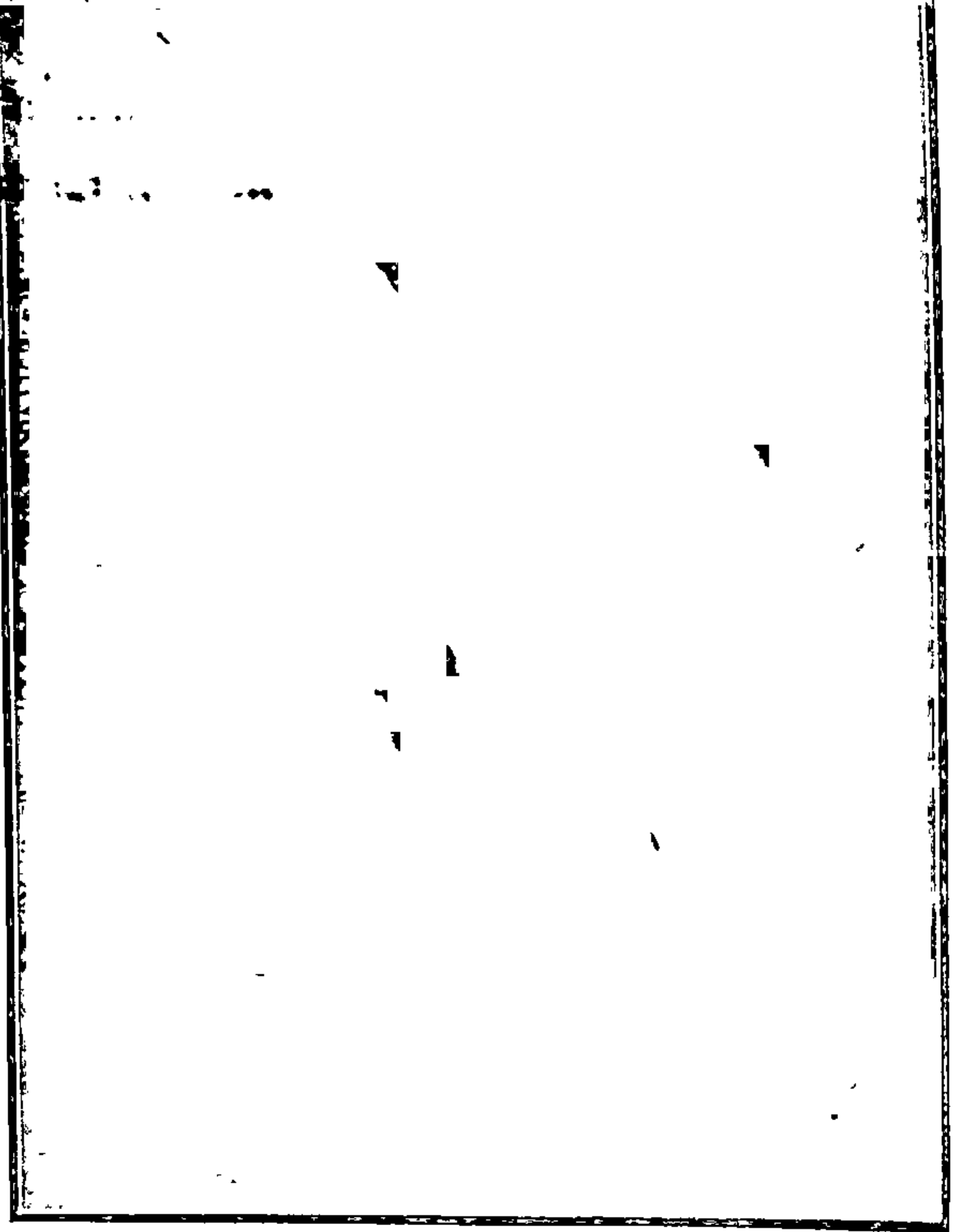
—कृष्णदास

विशेष सूचना :-ह्यापैकी एक रुपया देखील मला दान म्हणून
मिळालेला नाही तर काहीं रुपये ग्रंथविक्रीनंतर परत करावयाचे असून
काहींच्या मोबदल्यांत ग्रंथ चावयाचे आहेत.

—कृष्णदास

श्री. श्रीनिवासराम मदनूरकर, गृहस्थाश्रम में

ई. श्री. ऋषिराजदादा महानुभाव, संन्यासाश्रम में

पुरस्कार

महंत श्री. कृष्णदास महानुभाव यांनी संपादित केलेल्या कृष्णदास विरचित आत्मतीर्थ-प्रकाश आणि स्ववृद्धाचारप्रबन्ध या ग्रंथांचे प्रकाशन, आत्मतीर्थ श्रीदत्तमंदिराच्या उद्घाटनप्रसंगी होत आहे, ही आनंदाची गोष्ट आहे. आध्यात्मिक सा. प्रकाशनाची ही दोन पुष्पे आहेत.

प्राचीन मराठी वाङ्मयाच्या अभ्यासकाला महानुभावीय वाङ्मयाचा अभ्यास करणे अत्यंत आवश्यक आहे. गद्यवाङ्मयाच्या बाबतीत तर महानुभावीय वाङ्मयाखेरीज दुसरे वाङ्मय उपलब्धच नाही. दुसरी महत्त्वाची गोष्ट ही की ही सर्व वाङ्मय सांकेतिक लापोच्या कडोकुलुपांत बंद केल्यामुळे तत्कालीन भाषेचे मूळ स्वरूप कायम राहिले आहे. ज्ञानेश्वरी अथवा विवेकसिंधूसारख्या ग्रंथाच्या बाबतीत सुद्धा आपणांस असे म्हणतां येणार नाही. त्यामुळे भाषाशास्त्राच्या व भाषेच्या इतिहासाच्या दृष्टीने महानुभाव वाङ्मयाचे एक आगळेच स्थान आहे.

संकुचित पंथीय दृष्टीकोन बाजूला सारून महानुभाव संतमहंत सव मराठी वाचकांसाठी प्राचीन मराठी ग्रंथ प्रसिद्ध करित आहेत ही घटना अत्यंत स्वागतार्ह आहे. आज असे असंख्य ग्रंथ महानुभाव मठां-मंदिरांत आहेत त्यांची बृहत्सूची तयार करून या सर्व ग्रंथांचा मराठी जनतेला परिचय करून देण्याचे व त्यांचे यथाकाळ प्रकाशन करण्याचे महत्त्वाचे कार्य महानुभाव परिषदेसारख्या संस्थेने हाती घेणे अगत्याचे आहे. हे एकटया व्यक्तीचे, मग ती व्यक्ति कित्तीहि कार्यक्षम असली तरी, तिचे काम नव्हे.

महंत श्री. कृष्णदास महानुभाव यांनी वैयक्तिक शीज सोसून आजवर अनेक ग्रंथांचे प्रकाशन केले आहे ही अत्यंत कौतुकास्पद व उत्तेजनार्ह गोष्ट आहे.

‘आत्मतीर्थ-प्रकाश’ आणि त्याबरोबरच प्रकाशित होणारा ‘स्ववृद्धा-चारप्रबंध’ हे दोन्ही ग्रंथ कृष्णदास कविने लिहिले असून या कवीच्या आजपर्यंत उपलब्ध असलेल्या प्रकाशित व अप्रकाशित ग्रंथांची यादी प्रस्तुत ग्रंथाच्या प्रस्तावनेत आलेली आहे. तीवरून कवीच्या काव्यकर्तृत्वाचा विस्तार दिसून येतो.

कवि कृष्णदास स्वतःला विनयाने कविडिम्भ म्हणवून घेत असला तरी तो एक व्युत्पन्न पंडित कवि होता असे दिसून येते. त्याची भाषा परिष्कृत असून तिच्यांत भरपूर आवेश आहे. श्लोकबद्ध रचनेत त्याला अनेक बंधने पाळावीं लागत असल्यामुळे अशा ग्रंथांत रसवत्ता कमी प्रमाणांत आढळून येते पण ओंवीबद्ध ग्रंथांत त्याची रचना अतिशय रसाळ झाली आहे. लक्ष्मणास्वयंवरान्त त्याने खूप विस्तार केला आहे आणि अनेक विषय हाताळले आहेत, पण असे असूनहि कांहीं प्रसंग मुक्तेश्वरादि पंडितकवींची आठवण करून देण्याइतपत सरस उतरले आहेत. अशा या कवीचे सर्वच्या सर्व ग्रंथ प्रकाशित होणे आवश्यक आहे.

आत्मतीर्थ-प्रकाश व स्ववृद्धाचारप्रबंध या ग्रंथांच्या प्रकाशनाने त्याचे केवळ पांच ग्रंथ प्रसिद्ध होत आहेत. बाकीचेहि लोकरच प्रकाशित होतील अशी आशा आहे.

महंत श्री. कृष्णदास महानुभाव यांनी या ग्रंथास विवेचक व उपयुक्त प्रस्तावना लिहिली असून तिच्या योगाने अभ्यासकांचा बराच लाभ होणार आहे. त्यांच्या हातून अशीच वाङ्मयसेवा भरपूर प्रमाणांत होवो व त्यांना सर्वांचे यथाशक्य सहाय्य लाभो हीच ईशचरणीं प्रार्थना आहे.

रा. ब. माडेकर

दि. १९-२-६४

मराठी विभाग प्रमुख
उस्मानिया विद्यापीठ, हैदराबाद.

३.६.६.६ वि: ...
भाक १५५६ नों दि: ...
१०-

प्रस्तावना

जगांत असा एकहि मनुष्य जन्माला आला नाही कि ज्याने आयुष्यांत कधी एकदाहि गायन केले नसेल, अथवा तो गायनश्रवणाने मुग्ध झाला नसेल. मनुष्यच नव्हे तर पशुपक्षी देखील सुस्वर गायनाने मोहित होत असल्याचे आपण अनुभवितो. संभाषण मनोभाव व्यक्त करते व उत्कृष्ट संभाषण परिणामकारक ठरते पण त्यालाच जर सुस्वर गायनाची साथ लाभली तर ते भावनांना असे आलोडित करते कि त्यामुळे अंतर्मनावर त्याचे अत्यंत सखोल परिणाम होतात. उत्कृष्ट संभाषण व उत्कृष्ट गायन या दोहोच्या तुलनेत जनमनावर प्रभावी परिणाम करण्याच्या दृष्टीने उत्कृष्ट गायनालाच प्रथम स्थान द्यावे लागेल. म्हणूनच कि काय प्राचीन साहित्यकारांनी गूढ अशा आध्यात्मशास्त्रापासून घेऊन गणितशास्त्रासारखे रूक्ष विषय देखील पद्यांतूनच वर्णिले असावेत.

महानुभाव साहित्यांत पद्यग्रंथांप्रमाणे गद्यग्रंथांना पण प्रारंभापासूनच महत्वाचे स्थान प्राप्त झाले आहे (महानुभाव पंथाचे हे एक वैशिष्ट्य लक्षांत घेण्यासारखे आहे.) महानुभाव साहित्य ज्या एका मूळ ग्रंथावर आधारले आहे तो माहिम्भटांनी संग्रहित केलेला श्रीचक्रधर स्वामींचा लीळाचरित्र हा पहिला ब्रह्मग्रंथ माहिम्भटांनी गद्यांतच लिहिला व तेव्हांपासून आजपर्यंत बरेचसे महत्वपूर्ण गद्यग्रंथ महानुभाव साहित्यांत लिहिल्या गेले असले तरी एकूण पद्यग्रंथांना पाहून ते (संख्येपेक्षां गुणाने) तोकडच भरतील आणि महानुभावीय साहित्यकारांना गद्यग्रंथ लिहिण्यापेक्षां पद्यग्रंथ लिहिणेच अधिक प्रिय असल्याचे प्रत्ययास येईल, त्याचे कारण पद्य जनमनाची अधिक पकड घेते हेच असावे; ही परिस्थिती ओळखूनच आजपासून तीनशे चार वर्षांपूर्वी—

भीष्माचार्ये म्हणितले मुनी कृष्णदासा :

महाराष्ट्र प्रबंधीं तुझी वाणी सुरसा ॥

तरी आत्मतीर्थ महात्म्य प्रकाशा :

ग्रंथना तूं करी ॥१५॥

सिद्धयामळ ग्रंथ नाम :

तेथ सैहाद्विखंडे आत्मतीर्थ महात्म्य ॥

तेयां संस्कृताचे महाराष्ट्र उत्तम :

करावें तुआं ॥१६॥

—अशी श्री. भीष्माचार्यांनी इच्छा प्रदर्शित केली असावी; त्याबरोबर संस्कृतचे मराठी रूपांतर होऊन सर्वसाधारण जनतेस समजण्यास सोपे जावे हा हेतु पण आचार्यांचा असणारच. तेव्हां —

तेयां भीष्माचार्यांचेनि निर्देशे :

श्रीगुरु मयंकार्चेनि ज्ञान-प्रकाशे ॥

श्रीदत्तात्रेय वणवियाँ हरुषे :

स्फारली मती ॥१७॥

—असा हा आत्मतीर्थ-प्रकाश-प्रबंध गुरुजनांच्या आशीर्वादयुक्त निर्देशनाने लिहिण्यांत येणार असला तरी तो कसा आणि कोण-कोणत्या साहित्य व काव्यगुणांनी युक्त असावा, याबद्दल कृष्णदास कवि स्वतःलाच संबोधून लिहितात —

साहित्यालंकारविलासे :

कवी तें काव्य करिती विशेषे ॥

परि तें उपमा चोरटी तैसे .

न करी कवित्व ॥१८॥

साहित्यमार्गु जीर्ण होआवा :

परि उक्तीविलासु नूतन् योजावा ॥

तैचि ग्रंथु मिरवे सुहावा :

पंडितांमाजी

॥१९॥

कव्हणी ग्रंथीं साहित्यालंकारु असे :

परि पातां सिद्धांतु न गवसे ॥

घेरीं ठाई सिद्धांतु असे :

तरि नसेचि साहित्यालंकारु ॥२०॥

तैसां न हो आत्मतीर्थ-प्रकाशु :

जेथ दिसे साहित्य सिद्धांतरसु ॥

कांजे सिद्धांत-शिरोमणी श्रीदत्तेशु :

अथ कथानायकु

॥२१॥

केवळ ज्यांत साहित्यालंकाराचाच विलास असेल ते कवीचे काव्य निरुपयोगी असल्यामुळे तू कळं नकोस. साहित्याचा मार्ग जोणं म्हणजे रुळलेला-आध्यात्मिक सिद्धांतयुक्त-असावा. पण वाणीचा विलास तेव्हढा नवीन योजावा तेव्हांच तो ग्रंथ विद्वज्जनांत मान्यता पावेल. कोण्या ग्रंथांत साहित्यालंकार आहेत पण सिद्धांत धुंडून हि सांपडत नाहीं. तर कुण्या ग्रंथांत सिद्धांत आहे पण साहित्यालंकार नाहीं. त्याप्रमाणे आत्मतीर्थ-प्रकाश हा ग्रंथ नसावा तर त्यांत साहित्यसिद्धांत आणि काव्यरस या दोहोंचा सुंदर मिलाप साधला पाहिजे, कारण सिद्धांताचे शिरोमणी स्वतः श्रीदत्तात्रेयप्रभू या ग्रंथाचे कथानायक आहेत.

महानुभावीय तत्त्वज्ञानानुसार प्राणिमात्रांचा पूर्णपरब्रह्म हाच परमसिद्धांत व त्याची प्राप्ति करून घेणे म्हणजेच परमपुरुषार्थ साधणे होय. त्यामुळे महानुभावीय संपूर्ण वाङ्मय त्या एका परमसिद्धांता-भोंवती म्हणजे परमेश्वराभोंवती विस्तारलेले दिसून येते. स्थान प्रसाद, भिक्षुक आणि वासनिक हे परमेश्वरप्राप्तीचे चार साधन श्रीचक्रधरस्वामीने निरूपिले आहेत. या चतुर्विध साधनांपैकी सर्वज्ञानी

स्थानाला सर्वप्रथम स्थान दिले असल्यामुळे स्थानाचे महत्व विशेष-जाणून अनेक महानुभाव कवींनी स्थानांचे माहात्म्य वर्णन करणारे भक्तिरसपरिपूर्ण काव्य रचिले आहे. त्यांमध्ये ऋद्धिपूर-वर्णन व सह्याद्रि-वर्णन हे दोन ग्रंथ महानुभावीय काव्य वाङ्मयांतील साती ग्रंथांपैकी असून विशेष प्रसिद्धीस पावले असले तरी पंचाळेश्वर-महात्म्य, प्रतिष्ठान-महात्म्य, आत्मतीर्थ-महात्म्य वाकी-माहात्म्यासारखे तीर्थ-स्थान व ग्रामांचे वर्णन करणारे काव्य पण सिद्धांत व साहित्यालंकारयुक्त असल्यामुळे साहित्यिक व पारमार्थिक दृष्टीने अभ्यसनीय असल्याचे मला दिसले; म्हणून त्यापैकी कवि डिभ कृष्णदास मूनि विरचित 'आत्म-तीर्थ-प्रकाश' नामक हा काव्यग्रंथ, आत्मतीर्थ-श्रीदत्तमंदिर-उद्घाटन-समारंभ प्रसंगी रसिक वाचकांस सादर करीत आहे.

ग्रंथ संपादन

कै. प. पू. श्री. दत्तलक्षराज महंत महानुभाव यांनी लिहिलेली आत्मतीर्थ-प्रकाश या काव्यग्रंथाची एक प्रति कै पं श्री. वाळकृष्ण शास्त्री महानुभाव यांनी मला संपादनाकरिता आणून दिली होती. अधिक कांहीं प्रति मिळविण्याकरिता तेव्हां आम्हीं दोघांनी प्रयत्न पण केले होते. ते असफल ठरल्यामुळे तेव्हांपासून आजपर्यंत हे काम तसेच पडून होते. श्री पंचाळेश्वर-आत्मतीर्थ-दत्तमंदिर-उद्घाटन दि. २५-२-६४ रोजी होणार असल्याची निमंत्रण पत्रिका दि. २८-१-६४ रोजी मला मिळाली. या शुभप्रसंगी आत्मतीर्थ-प्रकाशग्रंथ प्रसिद्ध झाल्यास विशेष चांगले होईल असे वाटले. कै. महंत श्री. दत्तलक्षराज महानुभाव यांची सर्वांगीण विद्वत्ता, प्राचीन मराठी वाङ्मयाचे संशोधन व महानुभाव तत्वज्ञानाचे सखोल अध्ययन लक्षांत घेता त्यांनी लिहिलेली एकुलती एक प्रतीच ग्राह्य मानून प्रेसकाँपि तयार केली व प्रेसमध्ये पाठविली. सोळा पाने छापून झाली व मुंबई येथून महत्वाचे आमंत्रण आले. मुंबईस ता. ३-२-६४ रोजी नवे नवनीतकार श्री. ज. शा. देशपांडे यांच्या

भेटीचा सुयोग घडून आला. त्यांनी आत्मतीर्थ-प्रकाशग्रंथाची एक प्रतिलिपी (या ग्रंथांत मी या प्रतीचा देशपांडेप्रत म्हणून सर्वत्र उल्लेख केलेला आहे.) मला दिली. सदरु प्रतिलिपी नाशिक जिल्ह्यातील शिंदे येथील श्री. भीमराजदादा बीडकर यांनी एका पोथीवरून केलेल्या नकलेची नक्कल असल्यामुळे विशेष प्रमाणभूत मानता येत नसली तरी अन्य प्रतींच्या अभावी तिचाच मी पाठभेदाकरिता उपयोग करण्याचे ठरवून दि. ११-२-६४ ला हैदराबादेस परतलो, तेव्हां ३२ पृष्ठ प्रेस-मधून छापून आल्याचे दिसले. तिकडे उद्घाटन समारंभ जवळ आला असल्यामुळे ही छापलेली पाने रद्द करून पुनः प्रारंभापासून पाठभेदा-सह छापणे अशक्य व असामयिक वाटले. शेवटी सध्या एकाच प्रतीवरून हा ग्रंथ छापून पूर्ण करावा लागत असला तरी उद्घाटन समारंभानंतर याच ग्रंथाला पाठभेद व शब्दकोश वगैरे जोडण्याचा माझा मानस असल्यामुळे ज्यांच्याजवळ या ग्रंथाची पोथी असेल त्यांनी ती पाठ-विल्यास त्यांचे जाहीर आभार तर मानण्यांत येतीलच शिवाय योग्य मोबदला पण देण्यांत येईल.

कै. श्री. महंत महानुभावांनी अर्धफुलस्केप साईजच्या १२ इंच लांब व पावणे आठ इंच रुंद अशा अत्यंत साधारण व पातळ कागदावर काळ्या शाईने सुवाच्य अक्षरांत ही प्रतिलिपी केली आहे ज्या पोथी-वरून ही नक्कल केली आहे. त्या पोथीची कोणत्याहि प्रकारची कांहींच माहिती त्यांत लिहिलेली नाही. लिहितांना काहीं चिन्हे व अनुस्वार पण दिले आहेत जे प्राचीन हस्तलिखितांत कुठेच आढळत नसल्यामुळे ही सुधारणा पू. श्री. महंत महानुभावांचीच समजली पाहिजे. पहिल्या पानावर १३ ओव्या लिहिल्या असून पुढील बहुतेक सर्व पानावर प्रत्येकी साडे चौदा ओव्या लिहिलेल्या आहेत. अल्पावधींतच कागद अत्यंत जीर्ण झाला असून घडी करताच त्याचे दोन तुकडे पडतात. शेवटी ग्रंथ-प्रकाशकाला त्यांनी विनंतीवजा जी सूचना केली आहे. तीवरून या

विद्वान व. थोर महंताचे आत्यंतिक वाङ्मय प्रेम व वाङ्मय-प्रकाशनाची आंतरिक कळकळ प्रत्ययास येते. सदरुं सूचना जशीच्या तशीच येथे देत आहे.

विनंती

या आत्मतीर्थ-प्रकाश ग्रंथाची एकच प्रत असल्यामुळे या प्रतीमध्ये चुका राहण्यांचा संभव आहे. तरी छापण्याच्या उद्यमशीलांनी आणीक प्रति मिळवून यांत कांहीं न्यूनता असल्यास संपूर्णता करून यास छापावे; यांच्या मूळ प्रति थोड्याच आढळतांत तरी विद्याप्रेमी जनांनी या महात्म्यास अवश्य छापवून तीर्थाची महत्वी जगांस प्रसिद्ध करण्यांची अवश्य तसदी घ्यावी अशी नम्र विनंती आहे.

मु. सं. श्री देवदेवेश्वर म दत्त. क. महानुभाव. ता. ८-५-२३ ई.

ग्रंथाचे नांव

कै. प. पू. महंत श्री. गोपीराजबाबा महानुभाव यांनी कवि डिंभ मुनि कृष्णदास कवीच्या काव्यग्रंथांची एक यादी प्रा. रा. ब. माढेकर यांना लिहून पाठविली. तींत या ग्रंथाचे नांव 'आत्मतीर्थ प्रकाश म्हणजे आत्मतीर्थ महात्म्य' असे लिहिले आहे. देशपांडेपतींत देखील प्रारंभी 'पंचाळेश्वर-आत्मतीर्थ-महात्म्य' असे ग्रंथाचे नांव लिहिले असून प्रसंग-समाप्ति लेखांत सुद्धा 'सैहाद्रि खंडे आत्मतीर्थ महात्म्ये' असे लिहित्याचे दिसते. या ग्रंथाच्या १५ व्या ओवींत 'तरी आत्मतीर्थ महात्म्य प्रकाशां : ग्रथना तूं करी' असा उल्लेख भीष्माचार्यांच्या मुखातून स्वतः कवीने वदविला आहे. तसेच १६व्या ओवींत 'सिद्धयामल' ग्रंथांतील सैहाद्रिखंडांत मूळ कथा 'आत्मतीर्थ महात्म्य' या नावाने असल्याचा उल्लेख आढळतो. या कथेला ६२२ व्या ओवींत 'आत्मतीर्थ आख्यान' पण म्हटले असले तरी—

म्हणे कवि-डिंभु मुनी कृष्णदासु । ययां ग्रंथा नांव आत्मतीर्थ प्रकाशु
आइकितां श्रोतेयां उपजे उल्लासु : श्रीदत्तस्मरणाचा । ६९३॥

या ओवींत स्वतः कविनेच या ग्रंथाचे नांव आत्मतीर्थ-प्रकाश असल्याचे स्पष्ट म्हटले आहे व मूळ प्रतिलिपीच्या प्रारंभी देखील 'श्री आत्मतीर्थ-प्रकाश ग्रंथ प्रारंभः ॥ प्रसंग १२ ओव्या ६९५' (अंतिम संस्कृत श्लोकासह) असे लिहिले असल्यामुळे आम्ही या काव्यग्रंथाला 'आत्मतीर्थ-प्रकाश' हेच नांव दिले आहे.

ग्रंथाचा लेखनकाल व लेखनस्थल

मूळ प्रतिलिपींत ग्रंथलेखनकाल कुठेच आलेला नाही पण देशपांडे-प्रतींत मात्र लेखनकाल व स्थलाचा उल्लेख असलेल्या दोन ओव्या आढळल्या ज्या मी मूळ संहितेत शेवटी (६९५ व ६९६) दिलेल्या आहेत. कारण याच दोन ओव्या थोड्या फरकाने क. श्री. गोपीराज महंत महानुभाव यांच्या जवळील पोथीतून महंतजींच्याच हस्ताक्षराने लिहिलेल्या हैदराबाद येथील साहित्यिक प्रा. रा. व. माढेकर यांचे जवळ मला पहावयास मिळाल्या. साहित्यक्षेत्रांत पू. महंतजींचा थोर अधिकार लक्षांत घेता मी ह्या स्थानकाळ निर्णायक दोन्ही ओव्या प्रमाण मानल्या आहेत; शिवाय ह्या ओव्या पिल्ले यांच्या जंत्रीशी तपासून पाहिल्या असता शक, संवत्सराचे नांव, महीना व तिथी हे सर्व बरोबर असल्याचे आढळून आले पण शुक्रवाराऐवजी त्या दिवशी गुरुवार येतो. हा वाराचा फरक तिथीच्या आरंभावर व शेवटावर अवलंबून असल्यामुळे ही तीथी प्रमाण मानण्यास कांहींच हरकत वाटत नाही.

शके पंधरा शते एक्यांसी । विकारी संवत्सर जेष्टमासी

शुक्रवासर आष्टमीसी । कृष्णपक्षी

॥६९५॥

ग्राम नेउर खटा दंडेश्रु । तेथ वैराटोपनाम मुनी कृष्णदासु

तयाचेचि करण आत्मतीर्थ-प्रकाशु । संपला तत्हस्ताक्षरें ॥६९६॥

ह्याच दोन ओव्या कै. महंत श्री गोपीराज बुवा महानुभाव यांच्या पोथींतून त्यांनी अशा लिहिल्या आहेत—

शके १५ पंधरा शते एक्यांसी । विकारी संवत्सर जेष्ठमासी
शुक्रवार अष्टमीसी । कृष्णपक्षी ॥
ग्राम नेऊरखेडा उदेश्रु । विराटदेशोपनाम कृष्णदासु
त्याचे करण “आत्मतीर्थ प्रकाश” । संपला हस्ताक्षरे ॥

ह्या ओव्यांवरून या ग्रंथाचा लेखनकाल जेष्ठ वद्य-अष्टमी शुक्रवार शके १५८१ विकारी नाम संवत्सर, तारीख ३ जून १६५९ ईसवी असल्याचे स्पष्ट होते व लेखन स्थळ श्री. महंतजीनी लिहिलेल्या ओव्यांवरून ‘ग्राम नेऊरखेडा उदेश्रु’ व देशपांडे प्रतीवरून ‘ग्राम ने उर खटा दंडेश्रु’ असल्याचे दिसते. देशपांडे प्रतींत कदाचित खेडाचे खटा व उदेश्रुचे दंडेश्रु लेखनदोषामुळे झाले असावे असे वाटत असले तरी मूळ पोथी पाहिल्याशिवाय निश्चित विधान करता येत नाही.

ग्रंथलेखकाचे नांव व चरित्र

या काव्यग्रंथांत कवि खाली ओव्यांत दिल्याप्रमाणे आपल्या नांवाचा उल्लेख करतो—

१. संतां विणवी कवि-डिंभ कृष्णदासु :	ओवी क्र. १३
२. भीष्माचार्ये म्हणितले मुनी कृष्णदासा :	,, १५
३. म्हणे मुनि कृष्णया कवि-डिंभू :	,, ३७
४. म्हणे कृष्णया कवि-डिंभू :	,, ८८
५. मुनि कृष्णया म्हणे संत श्रोतीं :	,, १८७
६. पुढां काई वर्तले ते कृष्णमुनी : सांघैलु कवि-डिंभू	,, ३५२
७. संतां विणवी कवि-डिंभू कृष्णमुनी :	,, ४५५
८. म्हणे कवि-डिंभू मुनी कृष्णदासा :	,, ६९३
९. तेथ वैराटोपनाम मुनी कृष्णदासु :	,, ६९६

ह्या सर्व उल्लेखांवरून कवीचे मूळ नांव कृष्णदास असून काव्य-वर्णनाच्या ओघांत जिथे जसे बसविता येईल तिथे तसे तो निरनिराळ्या प्रकाराने बसवितो. बहुतेक सध्या महानुभाव पंथांत 'दास' अंति असलेले नांव प्रचारांत असल्याचे दिसत नसले तरी पूर्वी हे नांव प्रचलित होते असे या कवीच्या कृष्णदास नांवावरून निर्विवाद सिद्ध होते. याच कवीच्या लक्ष्मणा-स्वयंवर काव्यांत कवीचे नांव कृष्णदास आले आहे.

साधनामृत स्तोत्राच्या अंतिम श्लोकांत सुद्धा कवीने स्वतःचे नांव कृष्णदासच लिहिले आहे—

इतिकृत कवि-डिभे मच्छ देशोपसंज्ञे ।
स्तवन विरम शब्दे कृष्णदासे अजाणे ॥
शशि वर गुरुदाने स्तोत्र हे सुन्दराचे ।
पठति मुनि सदा जे दोष जाती त्याचे ॥

कृष्णदास नांवाविषयी महाराष्ट्र सारस्वतकार देखील लिहितात—

“कृष्णदास या नांवाचे मराठींत इतके कवि होऊन गेले आहेत की त्या सर्वांचा नीट पत्ता लाऊन काल वगैरे ठरविणे फार अवघड झाले आहे महानुभाव मंडळींत तर कृष्णदास हे नांव पुष्कळांनीच धारण केलेले आढळते; आणि या पंथातील मंडळींचीहि रचना मराठींतच असल्यामुळे घोटाळ्याला ते एक आणखी कारण होते. उदाहरणार्थ, कृष्णदास या नांवाच्या एका महानुभाव कवीची कृष्णलीलांच्या वर्णनाची कवणे आहेत. या पण कृष्णदासाच्या कालासंबंधे किंवा चरित्रासंबंधे कोणतीच माहिती उपलब्ध नाही ..”

(म. सा. आवृत्ति ५ वी , पृ. ६२३)

नेहमी कवीच्या नांवाच्या मागे अथवा पुढे येणाऱ्या डिभ या शब्दाचा अर्थ बालक असल्यामुळे नम्रतादर्शक कवीने हे टोरण नांव धारण केले असावे असे वाटते. प्रस्तुत कवीच्या पूर्वी देखील १४ व्या

इति श्रीमन्महोपाध्यायाम्नायदीक्षितविराट देशोपनामालंकृत
मयंकराजशीष्य कृष्णमुनिना विरचिते

पुष्कळ प्रयत्न करून देखील ह्याशिवाय अधिक या कवीची चरित्रविषयक माहिती काहीच सांपडत नाही त्याचे एक कारण, परम पूजनीय श्री. नागदेवाचार्यांच्या चरित्राचे संकलन स्मृतिमध्ये आले. नंतर वृद्धाचारूपाने काही वर्षे तरी तत्कालीन महात्म्यांची त्रोटक चरित्रे येत राहिली पण नंतर ही सांखळी केव्हां कुठे तरी तुटली. त्यामुळे त्यानंतरच्या ग्रंथलेखकांबद्दल माहिती सांपडणे अत्यंत दुर्मिळ झाले आहे. दुसरे कारण, महानुभाव पंथांत ईश्वरपूजेशिवाय व्यक्तिपूजेला विशेष स्थान नसल्यामुळे त्याच्या मृत्यूनंतर कुणाची समाधी, फाटो अथवा चित्रे पूजण्याची किंवा चरित्रे वाखाणण्याची प्रथा नसल्यामुळे. देखील पूर्वपुरुषांची चरित्रविषयक माहिती मिळू शकत नाही. सुदैवाने कवि कृष्णदास यांनी स्ववृद्धाचार प्रबंध लिहून स्वतःच्या वंशवृक्षाचे काव्य लिपीबद्ध करून ठेवले आहे. त्यांत त्यांनी भगवान श्रीचक्रधरस्वामी व श्रीनागदेवाचार्यांपासून घेऊन तो स्वतःपर्यंत सर्वपूर्वजांची नावे दिली आहेत. हा प्रबंध आम्हाला प्रा. रा. व. माढेकर यांच्या संग्रही मिळाला व तो कै. महंत श्री. गोपीराजबाबांच्या लेखणीने लिहिलेला असल्यामुळे आम्ही तो या ग्रंथाच्या शेवटी इत्थंभूत दिला आहे.

ग्रंथलेखकाचा इतर ग्रंथसंभार

कै. प. पू. महंत श्री. गोपीराज बाबा महानुभाव यांनी प्रा. रा. व. माढेकर यांचेकडे पाठविलेल्या यादींत या कवाच्या चौवीस काव्यग्रंथांची नावे दिली असून 'इत्यादि काव्य उपलब्ध आहेत आणि मंग्रहांत सर्व पोथ्या आहेत' असे कळविले आहे. येथे ती यादी देत आहे—

शतकांतील 'अन्वयस्थळकार' कृष्णमुनि सुद्धां स्वतःला कवि-डिभ म्हणवून घेत असल्याचा दाखला मिळतो.

कवीचे कृष्णदास मुनि अथवा कवि-डिभ कृष्णदास हे नांव जसे कविच्याच काव्यावरून निश्चित होते तसे त्याच्या श्रीगुरुचे नांव मयंकराज असल्याचे देखील कवीच्याच काव्यांत स्पष्ट सांगितले आहे—

मज भवसागरीं बुडतां । दमयंतीयां काढीनि शीघ्रतां
परमार्गीं निरोविलें महंतां । श्रीमयंकासीं ॥१०॥

तेयां भीष्माचार्यचिनि निर्देशें । श्रीगुरु मयंकाचेनि ज्ञान-प्रकाशें
श्रीदत्तात्रेय वर्णवियां हरुषें । स्फारली मती ॥१७॥

श्रीगुरु मयंकाचेनि ज्ञानोपदेशें । वरी भीष्माचार्यचिनि प्रबंधनिर्देशें
श्रीदत्ताचंन केलें या ग्रंथमिषे : वर्णन क्षुधार्थीचि ॥ ६९२

या आत्मतीर्थ-प्रकाश ग्रंथांत कवीचे उपनाम वैराट अथवा वायदेशकर असल्याचा कुठेच उल्लेख आलेला नाही पण श्री. गोपीराज महंताजवळील पोथींत असलेल्या व देशपांडे प्रतीतून आम्ही या ग्रंथाच्या शेवटी घेतलेल्या दोन ओव्यांपैकी एका ओवीत 'ग्राम,नेडर खटा दंडेश्रु । तेथ वैराटोपनाम मुनी कृष्णदासु' असा उल्लेख आलेला आहे. शिवाय स्वकृत ऋक्मिणी स्वयंवरांत देखील प्रस्तुत कवि कृष्णदास लिहितो—

वैराटे कृष्ण-डिभे विरचित कुशळें खंड पै हें नवावें ॥

वैराटोप-समाभिषो मुनिवर : कृष्ण : स्वयंचाकरोत् ॥

ह्या सर्व विवेचनावरून कवीचे नांव कृष्णदास त्याच्या श्रीगुरुचे नांव मयंकराज व उपनाम वैराट उर्फ वायदेशकर असल्याचे निश्चित होते. वायदेशकर ही वेली उपाध्यायाम्नायांतील असल्यामुळे ते उपाध्यायाम्नायांतील असल्याचे ओघानेच आले. या बाबतींत अधिक एक प्रमाण ग्रंथसमाप्ति लेखाचे पण घेता येईल ज्यावरून हीं विधाने अधिक स्पष्ट होतील—

प्रकाशित ग्रंथ

१. ऋक्मिणी-स्वयंवर

या काव्याचे नवखंड असून श्लोक संख्या ७२० आहे. ह्याचे दुमरे नांव 'कल्पदृम' असे असून हा ग्रंथ प्रा. रा. ब. माढेकर यांनी 'प्रतिष्ठान' मासिकातून क्रमशः प्रसिद्ध केला आहे व स्वतंत्र पुस्तकरूपाने पण उपलब्ध आहे.

२. लक्ष्मणा-स्वयंवर

हे काव्य ३१३० ओव्यांचे असून त्यांत एकूण २७ प्रसंग आहेत. या काव्याचे संपादन 'पंचधागा' या त्रैमासिकांतून प्रा. रा. ब. माढेकर यांनी केले असून स्वतंत्र पुस्तकरूपाने देखील तो छापल्या जात आहे.

३. आत्मतीर्थ-प्रकाश (हे काव्य आपण वाचीत अहात)

४. स्ववृद्धाचारप्रबंध (स्ववंश वर्णन)

(हे काव्य ह्याच आत्मतीर्थ-प्रकाश ग्रंथाच्या शेवटी आपणास वाचावयास मिळेल :

५. ऋद्धिपुर महात्म्य

अध्याय १० ओव्या ६९९

हा ग्रंथ देखील छापलेला असून त्याचा परिचय श्री वि. अ. कानोले यांनी मराठवाडा विद्यापीठपत्रिकेत करून दिला आहे व त्याची ओवी-संख्या ७९७ दिली आहे.

अप्रकाशित ग्रंथ

१. पंचाळेश्वर-महात्म्य

अध्याय १२ ओव्या ६७७

२. फलटण (फलस्थपूर)-महात्म्य

,, १३ ,, १००५

३. वाकी-महात्म्य

,, ५

४. डोमेग्रामवर्णन

५. साधनामृत-स्तोत्र

श्लोक ८३

६. साधन-जीवनामृत-स्तोत्र

श्लोक १५७

७. वणीता-प्रमाद-स्तोत्र
 ८. तीर्थमालिका श्लोक ४८
 ९. चेंडुफळी श्लोक २०३
 १०. श्रीकृष्णजयंति अध्याय ३ ओ. २०७
 ११. आत्मपुराण
 १२. मृगपाशविमोचन
 १३. सख्यासंवाद
 १४. भुर्ड, 'भरड' (भरड नांवाचे काव्य)
 १५. छिन्नपापवर्णन-अभंग (वोटा, गूढा, छिन्नस्थळी वर्णन)
 १६. आरत्यांचा दशक
 (भुवन सुंदराची, बेलापूर, वाकेश्वराति व एकांक वर्णनाति)
 १७. पंचावतार-स्तोत्रे
 १८. पंचधावे
 १९. प्रसाद-विरह-स्तोत्र
 २०. विवेक-विलास

महंतजींना माहीत असलेल्या ग्रंथांचीच नांवे त्यांनी या यादींत दिली असणार याशिवाय अद्याप अनुपलब्ध असलेले प्रस्तुत कवीचे काव्यग्रंथ पण पुढे मागे सांपडण्याचा संभव असला तरी, आहे तेवढ्या ग्रंथनिर्मितीनेच ह्या कवीचे नांव साहित्यक्षेत्रांत अजर व अमर करून ठेवले आहे. कवि कृष्णदासाच्या संपूर्ण काव्याचे पुढे मागे प्रकाशन झाल्यास मराठी काव्यगंगेत हा भक्तिरसयुक्त नवरसपरिपूर्ण निर्मल काव्यश्रोत येऊन मिसळल्यामुळे तिच्या आधीच समृद्ध असलेल्या प्रवाहास अधिक समृद्धता येईल तरी काव्यरसिकांनी व भक्तजनांनी या महान कार्याकडे अवश्य लक्ष असू द्यावे.

समारोप

आत्मतीर्थ-प्रकाश ग्रंथाचे काव्यरसग्रहण व इतर महानुभाव-कवींच्या काव्याशी तुलनात्मक विवेचन करण्याची माझी इच्छा जोपर्यंत

जुन्या दोनचार प्रति उपलब्ध होत नाहीत तोपर्यंत आवरून घरणेच योग्य होईल. तेव्हांच पाठभेद व शब्दकोश पण या ग्रंथाशी जोडण्याचा माझा विचार असल्यामुळे सध्या प्रस्तुत काव्यग्रंथाची ही मूळसंहिताच या सांक्षिप्त प्रस्तावनेसह मराठी काव्यरसिकांस, अभ्यासकांस आणि श्रद्धापरायण भक्तजनांस सादर करीत आहे.

ऋणनिर्देश व आभार

पूर्वाश्रमीचे श्रीनिवासराव मदनूरकर व आता संन्यासाश्रमी झालेले श्री. ऋषिराज दादा महानुभाव (याच ग्रंथांत त्यांचा चित्ररूपाने देखील परिचय दिला आहे.) यांचेच प्रथमतः आभार मानावे लागतील कारण त्यांनी जर आत्मतीर्थ-प्रकाश व ऋक्मिणी-स्वयंवर या दोन्ही ग्रंथांकरिता लागणारा कागद विकत घेण्यास प्रारंभी द्रव्यसहाय्य केले नसते तर हा ग्रंथ छापणे मला अत्यंत कठिण झाले असते. (प्रारंभी दिलेली सहाय्यकांची यादी पहावी) प्रा. रा. ब. माढेकर यांनी त्यांच्याजवळ असलेली कवि कृष्णदासाची व त्याच्या काव्याचा माहितो पुरविली, व अल्पावधीत पुरस्कार लिहून दिला; आणि नवे नवनीतकार श्री. ज. शा. देशपांडे यांनी आत्मतीर्थ-प्रकाशग्रंथाची दूसरी प्रतिलिपी देऊन सर्वप्रकारे साहनूभूति दर्शविली याबद्दल ह्या दोन्ही साहित्यिकांचा मी सदैव ऋणी राहीन. तसेच 'हिंदु विजय' साप्ताहिकाचे संपादक व कृपा मुद्रणालयाचे संचालक श्री. यशवंतराव जोशी यांनी स्वतःच सर्व प्रुफे तपासून अल्पावधीत मूळ संहितेची ८० पाने छापून दिली आणि कर्मशियल प्रिंटिंग प्रेसचे व्यवस्थापक श्री. मुनिन्द्र जी व श्री. केदार जी यांनी बाकीची सर्व छपाई अगदी वेळेवर करून दिली या बद्दल मी या सर्वांचा अंतःकरणपूर्वक आभारी आहे.

आत्मतीर्थ-प्रकाश

पराठा ग्रंथ सत्रहालय, ठा. १०. स्थ. १०१. ६०

अनुक्रम... २७. ६. ५. ५. वि: ११०५

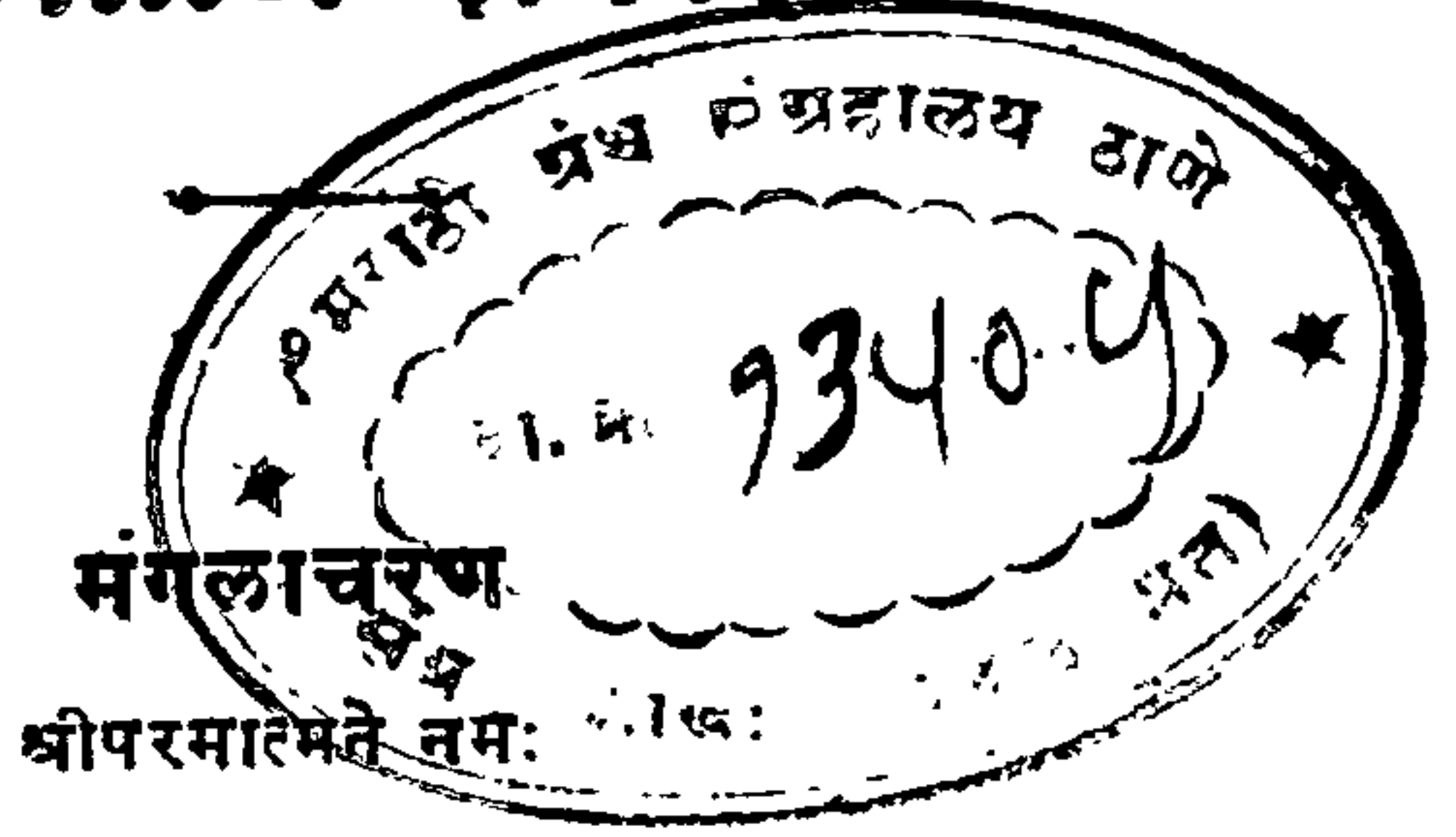
१५६६ १०-६-५५

मंगलम... ७.६.६६... वि: ... ११८२

शुक्र १६६६ नौ दि ७-६-६६

॥ श्रीचक्रवरः शरणम् ॥

आत्मतीर्थ-प्रकाश

सैहाद्रिशिखरे रम्यमनसूयात्रिनन्दनम्
तं वन्दे परमानन्दं दत्तात्रेयं जगद्गुरुम् ॥

- ॐ नमो सच्चिदानन्दघना । अलक्षा दीव्यतेजा नीरंजना
विश्वव्यापका स्वानन्दरमणा । कृपावंता जी ॥ १
- मोहांधःकारीं ऋषिगणीं । उदला परब्रह्म दिनमणी
तो नमिला शंकरा वरप्रदानीं । श्री दत्तात्रेयो ॥ २
- पुरवावेयां भक्तां प्रेम-तवनीं । पूर्वतेजे अवतरला कैवल्यधरणीं
तो अभिवंदिला लीलां भवमोचनीं । श्रीकृष्णराओ ॥ ३
- जीवां घडवावेयां प्रेमाधिकारु । जो श्वेतकि अवतरला उदारु
तो मिआं वंदिला विद्यासागरु । श्रीचक्रपाणी ॥ ४
- तोडोनि जीवांचा अविद्याबंधु । परकैवल्यां बैसवीं शुद्धु
तो नमस्करिला कृपासिंधु । श्रीप्रभू तूर्यधामु ॥ ५

जो निरंतरु जीवांलागी स्नेहाळु । चहूंदानीं करी आनंदा सुकाळु
तो साष्टांगी अभिवंदिला कृपाळु । श्रीचक्रधरु ॥ ६

जीव रोगिअें उपचारावेयां संसारीं ।

चक्रेश्वरे निर्माण केला धन्वन्तरी

तेयां नागार्जुनाचा पदकल्हरीं । नमन माझे ॥ ७

चुकऔनि भवशत्रुची चोरवाट । जेणें कैवल्य राजपथ दाविला प्रकट

तेयां श्रीगुरुचा पदीं लल्लाट । ठेविलें मियां ॥ ८

सांडऔनि अन्यधर्मु कांचमणीं । जेणें दाविलीं परज्ञान रत्नखाणीं

तो श्रीगुरु आठवीं स्मरणीं । बैसितां वेळीं ॥ ९

मज भव-सागरीं बुडतां । दमयंतियां काढौनि शीघ्रतां

परमार्गीं निरोविलें महंतां । श्रीमयंकासी ॥ १०

तणें मज ब्रह्मविद्योपदेशु केला । म्हणौनि परमार्गीं सरतां जाला

प्रबंध रचनें हर्ष उपनला । शांतिरसीं ॥ ११

मज नाहीं पूर्ण सिद्धांतु विवेकज्ञानु ।

केवि करवि शांतिरसां अवतरणु

परि दैवमार्ग प्रसंनतेयां ओढवीणु । आत्मतीर्थ-प्रकाश ग्रंथी ॥ १२

संतां विणवी कवि-डिंभ कृष्णदासु ।

मियां ग्रंथ रचनें धरिला हव्यासु

भीष्माचार्यें केला सदोपदेशु । पवित्र कथेचा ॥ १३

हा पहिला प्रसंगु परिकरु । एथें केले मंगलाचरण सुंदरु

ययां नांव कथा शिरु । जाणजे पै ॥ १४

इति श्रीमन्महोपाध्यायाम्नायदीक्षितविराटदेशोपनामालंकृत-

मयंकराजशिष्यकृष्णमुनिना विरचिते आत्मतीर्थ-प्रकाश

ग्रंथे मंगलाचरणो नाम प्रथमः प्रसंगः ॥१॥

२

कथामुख

श्रीपरमात्मने नमः

भीष्माचार्ये म्हणितले मुनी कृष्णदासा ।

महाराष्ट्र प्रबंधीं तुझी वाणी सुरसा
तरी आत्मतीर्थ महात्म्य प्रकाशा । ग्रंथ ना तूं करी ॥ १५

सिद्धयामळ ग्रंथनाम । तेथ सैहाद्रिखंडे आत्मतीर्थ महात्म्य
तेयां संस्कृताचे महाराष्ट्र उत्तम । करावें तुआं ॥ १६

तेयां भीष्माचार्यचिंनि निर्देशें । श्रीगुरु मयंकाचेनि ज्ञान-प्रकाशें
श्री दत्तात्रेय वणवियां हरुषें । स्फारली मती ॥ १७

साहित्यालंकारविलासें । कवी तें काव्य करिती विशेषें
परि तें उपमा चोरटी तैसें । न करी कवित्व ॥ १८

साहित्यमार्गु जीर्ण होआवा । परि उक्ती विलासु नूतनु योजावा
तैचि ग्रंथु मिरवे सुहावा । पंडितांमाजी ॥ १९

कव्हणीं ग्रंथीं साहित्यालंकारु असे । परि पातां सिद्धांतु न गवसे
येरीं ठाई सिद्धांतु असे । तरिं नसेचि साहित्यालंकारु ॥ २०

तैसां न हो आत्मतीर्थ-प्रकाशु । जेथ दिसे साहित्य सिद्धांतरसु
कां जे सिद्धांत-शिरोमणी श्री दत्तेशु । अथ कथानायकु २१

जो अत्री अनुसूयेचा कुमरु । अविनाश मूर्ति जयाची सुंदरु
तो चहुंयोगीं क्रीडे निरंतरु । नाना वेषीं ॥ २२

तो श्रीदत्तात्रेय अमोघ दर्शनीं । क्रीडा करी जिण स्थानी
तिअें महातीर्थें बोलिजेति सुरगणीं । महेशादिकीं ॥ २३

महेशें गौतमां न्यायशास्त्र निधारि ।

द्वियार्ध सहस्रसूत्रें निरोपिली विस्तारे

तेथ श्रीदत्ताधिष्ठितें तीर्थें प्रवरें । बोलिलीं ती सूत्रीं ॥ २४

श्रीदत्ताधिष्ठीत मातापुर । आत्मतीर्थ आणि पांचाळेश्वर

इत्यादिकीं अनुवर्तें निरंतर । अधिष्ठान भगवंताचें ॥ २५

म्हणौनि भगवंते चरणांकिते । तिअें बोलिजेति महातीर्थें

जियें अन्यदेवतां अधिष्ठितें । तिएं सामान्ये जाणावी ॥ २६

देवतां पूजने सकाम प्राप्ति । परि तेणें असे पुनरावृत्ती

परमेश्वर पूजनें मोक्षप्राप्ती । चुके यातायात ॥ २७

तें प्रकट भागवतीं बोलिलें । नवां ही रुषीमाजी दर्शविलें

जनकाप्रति मिश्रावतारुं निरोपिलें । परमेश्वर देवतांचें ॥ २८

पुनरपि करभाजनांप्रती । प्रश्न करी जनक चक्रवर्ती

चहुंयोगीं परमेश्वर ध्यानमूर्ती । ओळखिजे कैसी ॥ २९

कवणें नामें कैसें वर्ण । कवणें विधानें कीजे पूजन

तें मजप्रति करावें निरोपण । ऋषीराजोत्तमा ॥ ३०

मग करभाजनें देवतां तिरस्कारें । चहुंयोगीचें चान्हीं निधारिं

परमेश्वरावतारुं निरोपिलें सादरे । वर्णनामु विधिक्रमें ॥ ३१

ते चान्हीं दत्तात्रे पाळा बोलिजे । यांतेचि पंचकृष्ण ऐसें म्हणिजे

हें गर्गोक्त कल्पीं जाणिजे । मूळसे एकादशीं ॥ ३२

कल्पादि कृतिं धर्म-मूर्तिचें कुमर । नारायण ऋषी प्रवर

नर आणि प्रशांत हे पांच ही अवतार । ईश्वराचे ॥ ३३

तेयां पांचा अवतारांचा श्रीचरणीं । महातीर्थें जन्मली जनीं

तें वंदिजेति सुर-गणीं । आदि करौनियां ॥ ३४

तेयां माजी विख्यातु त्रिभुवनीं । जे आत्मतीर्थोद्भवले श्रीदत्तचरणी

तेयांचे आख्यान पुसें निमिषारण्यां । असितु देवलासी ॥ ३५

तेआं दोहीं ऋषींचा संवादु । ग्रंथु निफनला यामळसिंधु

तेथ सैहाद्र खंडानुवादु । आत्मतीर्थ महात्म्य ॥

३६

तेयांसीं ग्रंथीं दीधली असे संस्कृते । ते सोडौनि महाराष्ट्र भाषा हस्ते

श्लोकार्थवस्तु दावैनु श्रोतेयांते ।

म्हणे मुनि कृष्णया कवि डिंभू ॥

३७

हा प्रसंगु दुसरा । कथामुख नामु अवधारां

ज्ञान होए पै चतुरा । पंचावतारांचे ॥

३८

इति श्रीमन्महोपाध्यायनायदीक्षितविराटदेशोपनामालंकृत-

मयंकराजशिष्य कृष्णमुनिना विरचिते आत्मतीर्थं प्रकाश-

ग्रथे कथामुखोनाम द्विः प्रसंगः ॥२॥

—: ★ :—

३

आत्मतीर्थ महात्म्य

श्रीपरमात्मने नमः

हे आत्मतीर्थ कथा सुहावीं । जेथें साहित्य सिद्धांत गोडी नीचनवी

ते श्रोतेयां म्हणो आइकावी । तरि महिमां नव्हे ॥

३९

जैसें देखौनि रत्न खडें । तेथ जोहरीं लुब्धौनि पडे

जे वस्तु जेथ कां न घडे । तेथ ग्राहीकें धांवेति ॥

४०

विषयां गिवसीं पात्र कळिकां । ज्ञातृत्व वक्ता देखौनि पृच्छकां

कां दातां आइकौनि याचकां । सुटे चटपट ॥

४१

तृषाक्रांतु कांई जीवनें प्रार्थिला । कीं इंदुने भुजंगु विणविला

की विज्ञानें इंद्रियां आग्रहो केला । कीं विषयो पंचकें ॥

४२

- म्हणौनि आत्मतीर्थ महात्म्य कथा । परिसा म्हणावी न लगे सर्वथां
जे पवित्र करी सकल तीर्था । की लोकत्रयांसीं ॥ ४३
- आइका निमिषारण्यां वद्रिकाश्रमीं । ऋषिकुळें नांदतांति स्वधर्मीं
तेथ वेदागम कथा बंधकामी । रचितां व्यासु होअे ॥ ४४
- तेथ रोमहर्षणांचा जो सुत । तो ऋषीमाजी पुराणीक विख्यात
नारदु देततांप्रति निरोपित । वेदादि सकळें कथा ४५
- देवलो पुराणीकु पितृलोकींचा । असितऋषी संवादकु तेयांचा
शौनक संवादकु तो सूतांचा । ऋषी मंडळां माजी ॥ ४६
- आइकां कव्हणी एकीवेळीं । बद्रिकाश्रमी सहीतु ऋषिकुळीं
आसीतु देवलऋषी जवळी । येतां जाहला ॥ ४७
- सवें ऋषीगण सकळ । होताअे वेदागमु श्रुति कल्लोळ
ऐसा आश्रमु पावला मंगळ । देवलऋषीचा ॥ ४८
- तेथ घालौनि दर्भासनें । ऋषी बैसवीले सन्माने
तंव सपर्या मांडिली असें तेणें । देवलऋषींची ॥ ४९
- यथोक्त मंत्रे करौनिया पूजा । साष्टांगी नमौनि ऋषिराजा
प्रश्नु केला बरवियां ओजा । तो अवधारा पां ॥ ५०
- असीत म्हणे ऋषी उत्तमा । न्यायशास्त्रीं महेशें गौतमां
श्रीदत्तपदांकितु महिमा । निरोपिली तीं स्थानीं ५१
- मातापुर आत्मतीर्थोत्तम । पांचाळेश्वरु जयां नाम
तेयांमाजी आत्मतीर्थ महात्म्य । निरोपावे आम्हां प्रती ५२
- प्रश्न आइकौनि असिताचा । अंतरी संतोष जाला देवलांचा
उचंबळैला निरोपणाचा । तो कैसा सांगो ॥ ५३
- कीं तो असित जिज्ञासामृत चंद्र । देवल तो ज्ञानजल समुद्र
निरोपणु भरितें चढिलें सुभद्र । भरलियां ऋषिनदीं ५४

- की असितु द्रावकु जाणा । देवल कांतिलोहो दर्पणा
प्रश्नु करितां सूटिलें जीवन । निरोपणाचें ५५
- देवल म्हणें असिता । तुवां पुसिली अपूर्व कथा
जेणें कलिमलें नासतीं आइकितां । जन्मु सुफल होअे ॥ ५६
- नानाविधें जनीं तीर्थें । तामसु जनु वंदिती तेयांतें
सहिल्लें खेचरें प्राकृतें । जीवुघातिकें ॥ ५७
- तेयां तीर्थांचि जनां आवडी । तेथें जाओनि मारितीं मेंढी बोकडीं
जोडितीं नकांचिआं कोडी । भोगितां न सरें सृष्टीं ॥ ५८
- एके मारितीं कोंबडीं । एकु सूंकराची रेगें तोडीं
एकें लागेति बगाडी । अंगे टोचौनिया ॥ ५९
- एकां करीति कडेलोटण । एकां मद्यमांसाचे अर्चन
एकां मनुष्य रक्ताचे सिंचन । करीति तामसु भक्ती ॥ ६०
- एकें बैसेति दांतवणीं । सेवटीं पूजिती मातंगिणी
हे विप्राहि आदि करौनी । एरां कांई म्हणावे ॥ ६१
- मसनियांची यात्रा नवसिती । तयांचेनि नावें रोटिगें खातीं
परि परमेश्वर आराधना न करिती । कव्हणीं हीं काळीं ॥ ६२
- द्वारकें वारानशीं जातीं । कुळदैवता माणिती भगवती
मद्याचेनि नावें पूजिती । घट मथिताचें ॥ ६३
- चहूं वणांचि गुरु म्हणविती । खंडेरायाचें भंडारु लाविती
विडें उचलौनि घुर घुरितीं । मंडळाचिआं परी ॥ ६४
- जिए कां अंत्यज दैवतें : तिए विप्रे माणिती कुलवंतें
परमप्रीतीं पूजिती तेयांतें । सांडौनि ईश्वरांतें ॥ ६५
- हें बोलिलें असें व्यासें । असितां सावधानै परिसें
परमेश्वरां सोडौनि जन जैसें । भ्रमलें असतीं ॥ ६६

- जो परमेश्वरां नाठवी कव्हणीं काळीं । अखंड रत कर्मीं अमंगळी
तो जरी स्मरे मरणकाळीं । परमेश्वर नामु ॥ ६७
- अथवा एकाधी पीडा पावतां । कां वृक्षा वरौनि पडतां
कां नदी माजी बूडतां । स्मरें परमेश्वरांतें ॥ ६८
- तरि फिटौनि कर्मांचिआं आगळा । तुटौनि भव शांखळां
मुक्त होऔनि मंगळा । पावें परमगतीं ॥ ६९
- मां जो निरंतरू परमेश्वरां ध्याअे । तो मुक्त होईल हें नवलु काअे
परि तेयांतें न पूजिती पां हें । जन कलियुगीचें ॥ ७०
- म्हणौनि परमेश्वर पदांकितु तीर्थेवीण । सकलतीर्थे निर्फले जाण
नव्हेतीं मोक्षदायकें भ्रमण । न चुके कदां ॥ ७१
- म्हणौनि परमेश्वर चरणांकितें । तिअें मोक्षदायकें तीर्थे
तेयां माजी आत्मतीर्थ महिमा तूं तें । सांगैणु आतां ॥ ७२
- भक्ति आणि मुक्ती दायक । आत्मतीर्थां सम नाहीं आणिक
जें स्मर्ण मात्रें सर्व पातकां । क्षयो करी । ७३
- इअें मानव लोकीं जे नर । आत्मतीर्थां वासना धरितीं निरंतर
तें निःपापें बैसति निर्धार । सनातन ब्रह्मलोकीं ॥ ७४
- जें जें महा असंत दोष । कर्मसंभव बहुंवस
तेयां सर्वांचा होअे नाश । आत्मतीर्थु सेविलेयां ॥ ७५
- चोरी सुरापाणु मित्र द्रोहो । ब्रह्महत्या गुरु द्रोहो
आइके महापातक समुहो । जाति आत्मतीर्थ स्नानें ॥ ७६
- जेयां आत्मतीर्थां स्नानु घडे । तरि बहूंत जन्मार्जित पाप संविघडे
पुण्यरूप जन्म रोकडे । होअे जनांमाजी ॥ ७७
- याचक धनवंतां स्तवी घडी घडी । तो तेयांचें दारिद्र फेडी
आत्मतीर्थ स्तवनें कोडीं । तूटिती बंधनाचियां ॥ ७८

- जें श्रीदत्ताचें क्रीडास्थान । आत्मतीर्थ म्हणजे महातीर्थ गहण
 तेथ जो करी पूजार्चन स्नान दान । तो कधी शोकांतें न पवे ७९
- जो आत्मतीर्थी योगीश्वरातें । भोजन दे शूचीमंत ब्राह्मणांतें
 तेयांचे पूर्वज मूचति महादुःखातें । सुखधामां पावती ॥ ८०
- शुक्लपक्षी चैत्र मासीं । महापर्वी भूत चतुर्दशीं
 जो प्रयाण करी आत्मतीर्थासी । तो निःपापु होअे ॥ ८१
- जें कां भावें आत्मतीर्थीं । पंचपर्वी पूजा करीतीं
 तें मागौते डोळां न देखतीं । संसार यातनां ॥ ८२
- दैत्यां दानवांचिअें धाडी । ब्रह्मादिकांची सुखें होती देश धडी
 ते आत्मतीर्थां पूजिती दडवादडी । ते जातीं अक्षय पदां ॥ ८३
- जेथ पांचाळ आप्त विज्ञानेश्वर । राजाळ तेजाळ नृपवर
 हे पांचै हीं तरलें भव-सागर । आत्मतीर्थ स्नानें ॥ ८४
- देवल म्हणे मज प्राकृताचा । महिमा न कळें आत्मतीर्थांचा
 जेथ श्रीदत्तात्रेय प्रभूचा । क्रीडा संबंधु ॥ ८५
- गेंसें आइकौनि वचन । असीतु पुसे ऋषि वर्धन
 कवणु पांचाळु आप्त कवणु । विज्ञानेश्वरु ? ॥ ८६
- कवणु राजाळ कवणु तेजाळ । हें स्नानें कैसें तरलें भव-जल
 हे कथा रहस्य मूळ । श्रवण करावीयां ॥ ८७
- असिते पृच्छिले आख्यान । ते देवल करैलु कथन
 ते श्रोतां परिसांवे पूण्य पावन । म्हणे कृष्णया कवी डिंभु ॥ ८८
- हा तीसरां प्रसंगोत्तम । जेथ बोलिलें आत्मतीर्थ माहात्म
 आइकितां होअे सुफल जन्म । श्रोत्तेंयांचे ॥ ८९

इति श्रीमन्महोपाध्यायाम्नायदीक्षितविराटदेशोपनामालंकृत-

मयकराजशिष्यकृष्णमुनिना विरचिते आत्मतीर्थ-प्रकाश

ग्रंथे महात्मोनाम त्रितीय प्रसंगः ॥३॥

४

आत्मोत्तम पांचाळ भेटि

श्रीपरमात्मने नमः

- तंव देवल म्हणे ऋषी शिरोमणी । तुआं प्रश्नु केला अपूर्व वाणी
जेणें श्रीदत्तांचा चरणीं । रंगे चित्तु ॥ ९०
- तरि आइकें सावधानें । त्रेतारंभी दिशें दक्षिणें
महापवित्र जाणै । पांचाळ देश तो ॥ ९१
- तिअें देशीं चा राओ पांचाळ । जो नित्य धर्में राणीव कुशल
तो द्वादशाश्वमेध मंगल । करितां जाला ॥ ९२
- तेयां चे पुत्र च्यारि विख्यातु । एक विज्ञानेश्वर दूसरा आप्तु
सर्वविद्या निपूण नीतिमंतु । हें दोघै जनै ॥ ९३
- राजाळाणि तेजाळु हे दोन्हीं । धनोर्धर विद्याकुशल रणमुधर्नी
राजा शोभें चौघां पुत्रां करौनी । च्यान्ही पुरुषार्थें ॥ ९४
- तिअें पांचाळ नगरीं भला । श्रोत्री एकूं ब्राह्मण कुळीं जन्मला
देवशर्मा नावें भक्त होतां जाला । श्रीदत्तात्रेयांचा ॥ ९५
- तेयां देवशर्मयां पासौनि पवित्र । जन्मैला आत्मोत्तमु नावें पुत्र
जो कां श्रौत्रियाचारें निपुण विद्याषात्र ।
वेदविदां वरिष्ठ जो ॥ ९६
- तेणें आत्मोत्तमे आइका । सहस्रवर्षे ब्रह्मचर्ये देखा
अभ्यार्थिलें श्री दत्तात्रेय कैवल्य नायका ।
ध्यान पूजा विधानें ॥ ९७
- नानां विधें सूक्तें स्तोत्रें कीर्तणें । दंडवत जयै आर्तिवचनै
गीत नृत्य मंगल वाधावनें । सानुराग पुर्वकु ॥ ९८

- ऐसीं भक्ती करितां आनंदविभु । प्रसन्न होऔनि श्रीदत्तात्रेयप्रभु
निजरूपां दाऔनि सुलभु । जाला तेयांसीं ॥ १९
- देखौनि श्रीदत्तात्रेय मूर्ती । आत्मोत्तमु संतोषैला चित्तीं
जेविं अवचटें अनर्घ्यु सांपडे हातीं । जोहोरियांसीं ॥ १००
- मग षोडशोपचारानुक्रमें । महा पूजा केली आत्मोत्तमें
स्तविता जाला आनंदु संभ्रमें । श्रीदत्तात्रेयां ॥ १०१
- मग देवादि देओ आपण । आत्मोत्तमासीं होऔनि प्रसन्न
देतां जालां वरदान । माथां ठेऔनि श्रीकरुं ॥ १०२
- विज्ञान सामर्थ्ये अवधारा । प्रकटैलियां तेयां द्विजवरां
सर्वसिद्धीं वाणलियां उदारां । जालें दिव्यरूप ॥ १०३
- तेयां आत्मोत्तमाचा मंदिरीं । गुढी तोरणें मंगलोच्चारीं
आनंद संभ्रमु निरंतरी । होतु असें ॥ १०४
- तेथ यथाधिकारें मंगला । घेऔनि पंचार्त्तियां परिमळा
ओंवाळीं एती श्रीचरण कमळां । श्री प्रभुचियां ॥ १०५
- वार्त्ता प्रवर्त्तली नगरांतु । जें आत्मोत्तमालई प्रकटैला श्रीदत्तु
ऐसां जन बोलति एकांतु । घरोंघरीं ॥ १०६
- तें आडकें पांचाळ-राओ । ह्मणे पां कैसा जाला नवलाओ
जे आह्मां जोडला देवराओ । आराधिलियां विणु ॥ १०७
- मग चौघां पुत्रां सी आदरें । दर्शनां निगाला स परिवारें
दुमदुमीनिली पाताळ गव्हरें । नादीं निशानांचां ॥ १०८
- गुढीयां पाल्लव श्रीगिरीं । हस्तीं कीकाटु वारुवांचा हिंसकारी
मंगल भेरीं वाद्यंत्रां चा गजरीं । निगाला राओ ॥ १०९
- उताविळपणें अतिशअंसीं । चरण चारीं चालिलां भावेनसीं
तेथ महाद्वार प्रवेशीं । दलभारुं थोकविला ॥ ११०

- पुत्रींसीं महाद्वारु प्रवेशला । दुसें लंघौनि राजांगना आला
तंव सपूजीतु आसनीं देखिला । दिव्य प्रभु ॥ १११
- उत्तमें दिव्यांबरें वस्त्रें । रत्नालंकरणें विचित्रें
देओ ओंवाळौनि कीर्त्तिपात्रें । दानें तृप्त केलीं ॥ ११२
- मग दर्शन करौनि लोटांगणी । माथां ठेविला श्रीचरणीं
हृदई धरिले आलिंगौनी । क्षण एकू ॥ ११३
- तेव्हेळीं श्रीमुखें श्रीकरें । आस्वासौनि म्हणतिलें पुरें
दोन्हीं करां जोडौनि राजधरें । मग पुढां उभा ठेला ॥ ११४
- चोधें पुत्र विणत्कंधर । साष्टांगें घालितीं नमस्कार
चरणां वंदौनि समोर । तेहीं उभें ठेलें ॥ ११५
- सात्वीकु दाटले आंगां । ताटस्तु पाओनि जालें स्वरभंगां
आश्रु श्वेदाचियां गंगा । वाहाति देहीं ॥ ११६
- भिआलें देखौनि संसार मार्गु । तें खूण दाविताअे गात्रभंगु
विवर्णत्वें बाहिरीं किल्मिष रोगु । दर्शन भेषजे ॥ ११७
- देहक्षेत्रीं प्रेम अंकुरैलें । तैसें रोमांचु दाटैलें
प्रलयाग्नि अंतरार्जनु शोधिलें । नाम रत्नें जडावेयां ॥ ११८
- ऐसां साष्टांगभावीं व्यापिला । मग दर्शनें ज्ञानोदयो जाला
मग सह पुत्रीं विणवितां जाला । झळंबौनि करुणारसें ॥ ११९
- म्हणे जी अविद्यावशे श्रीहरी । आम्हीं पडिलो संसार-कुहरीं
तेथौनि निगावेयां बाहिरी । केलें नानां उपाअें ॥ १२०
- शर्ण गेलों देवतांसीं । तेहीं कर्म दीन्हलें आम्हां सी
तेणें अधिकांचीं पडिलो पाशीं । संसृतिचिआं ॥ १२१
- घरौनि आगमांचें पदरुं । चढलों आयुष्य फळांचे डोंगरुं
अंती केलासें चूरु । कडेलोट करौनियां ॥ १२२

मग शरणु गेलों पुराणां । तिअें खालौंति फिरैति गणमणां

तीर्थ क्षेत्र वृत दानां । फेरिं घातिलें ॥

१२३

लागलों कामशास्त्रांचिअें कासे । तवें तेथ सार्वभौम फळ असें

परि संसृति फळ नासे । ऐसां न देखो ॥

१२४

मीमांसा धर्मशास्त्रु अनुष्ठिलें । तेणें इंद्र-पदां नेअौनि बैसविलें

पुण्य सरितांचि लोटिले । खालौते आम्हां ॥

१२५

आचरलो योगशास्त्रीची मते । साधिले अजरामरत्व काळवंचन तें

संहारु पातलेआं मागौते । भष्मचि जालों ॥

१२६

धरिला सांख्य शास्त्राचा आधारु । भोगिला रसाधिपत्व फळ भारु

परि न चुकेचि संसारु । याता यातनें चा ॥

१२७

अंतरीं धरिला वेदांतांचा धडा ।

तवें तेणें राहिला परमेष्टच फळीं औकडा

कैवल्य दुर्गाचा हुडा । न टकेंची तयां ॥

१२८

धरिली न्यायशास्त्राची आस । तेथ फळें बोलिली निःश्रेयस

परि तुझेंनि प्रेमरसे-विण निरस । ते कांई करावे ॥

१२९

ऐसें आम्हीं जीवु संसारी । गुंतौनि गेलों नानां मतांतरीं

भ्रमण करितां येरझारी । न धरौ शीणा तें ॥

१३०

एकु म्हणतीं अविद्या मायामय जालें । ब्रह्मोंची जीवु प्रपंचाकारिलें

परि जीवे प्रपंचातें ज्ञानकेलें । आणौतेचीं ।

१३१

एकु म्हणती मिथ्या मृग-जल । अविद्यासंगे प्रतिभाषे निर्मल

ब्रह्मी उठेति तरंगाचे कल्लोळ । तेथेंचि विलयां जातीं ॥ १३२

परि प्रारब्ध कर्म ना भोगक्षओ । ऐसिआं श्रुतीं बोलेंति भाओ

कांई स्थिती-रचना-प्रलओ । कवणां सी हें नेणतींचीं ॥ १३३

एकु म्हणतीं कर्मचि तारक ईश्वर ।

कर्मची पाविजे ब्रह्मादि फल भार

परि देवतां परमेश्वर निर्धारि । न कळेची तयां सीं ॥ १३४

एकु घरींची मोक्षु बोलेति । एकु पिंडीची ओळखावे म्हणती

नीडेनिश्वरू एसें नेणतीं । ब्रह्मज्ञानें विण ॥ १३५

एकु नेत्र लाओनि दांवितीं अंधःकारू ।

म्हणती कांहीं दिसतो कां भिन्नाकारू

परवस्तूचा निर्धारू । तो ऐसाची जाणावा ॥ १३६

एकु संतोषलें छाया पुरुष चिन्ह । एक म्हणतीं थोर नाहीं जीवां विण

यातायात चौऱ्यांशी फिरण । हे इच्छा कर्मवशें ॥ १३७

एकु तिमिर शून्यें अवलोकित्तीं । एकु बांधिलें काळज्ञान-मतीं

तेणेंची आपणेयां म्हणवितीं । महाज्ञातु ॥ १३८

एकु दाओनि नानां चेटक-मतें । ईश्वरू म्हणवितीं आपणेयांतें

ज्ञकवींति लोकांतें । नानां पदार्थीं ॥ १३९

एकु मढी मसानें भूतांतें । जागृत करौनि तयांतें

म्हणती हाचि विठुलु श्रीकृष्ण यातें । नितांति भजावे ॥ १४०

ऐसियां भ्रमणीं पडीलेयां जीवां । कव्हणीं काळीं नाहीं विसांवा

तुज वांचौनि गा परदेवा ! । रक्षिता कवणु ? ॥ १४१

करौनि माया-वेषांगिकारू । जीवां तारावेयां भव-सागरू

ऋषिकुळीं धरौनि अवतारू । करुणां तारू जाला ॥ १४२

मती डोंडाचे पाइकु आम्हीं । लागलो काम-तस्करांचा संगमीं

म्हणौनि माया चतुर्विध कर्मफल भ्रमीं । फिरीतसो ॥ १४३

ते चुकावेयां आम्हीं पाहों भंवतें । तंव कव्हणीं न देखों तेथें

न कळें कवण पुण्य होतें । जें लाधलो नर-देहां ॥ १४४

- तेथहीं जोडिला अपराधु । जे प्राप्त जाला राजबंधु
परि आत्मोत्तम प्रसादें कृपासिंधु । तूं सांपडिलासी एथें ॥ १४५
- थोर भीतसों चतुर्विध कर्मां । आतां अव्हेरूं नको जी आम्हां
झटती धावौनियां भवभ्रमां । पासौनि सोडवी आमुतें ॥ १४६
- जय ऋषिकुल दीपकात्रिनंदना ! । जय अनसूय पितृकुलोद्धरणा
जय जया जी अरूपा रूपघना । दिव्यमूर्त्ता ॥ १४७
- जय पंच कुळ शक्ति वैद्या । जय भवभयहरणा सुद्वैद्या
जय अमोघदर्शा असाध्या । साधलासीं ॥ १४८
- म्हणौन घातलें लोटांगणां । माथां ठेऔनि चुंबिलें चरणां
तंव प्रसन्न होऔनि देवराणा । स्पर्शितां जाला श्रीकरें ॥ १४९
- मग लाऔनि वाद्यावने मंगलें । महापूजा केलीं रायां पांचाळे
पुनती जोडौनि करकमलें । विणवितां जाला ॥ १५०
- जी जी ! माझेयां आश्रमां । आरोगणें बीजे कीजो पुरुषोत्तमा !
पावन करावे जी आम्हां । कुटुंबेनसीं ॥ १५१
- जो त्रिदशवरां दुर्लभु । अमोघदर्शी श्रीदत्तात्रेयप्रभु
तो पांचाळासी जाला सुलभु । आरूढैला सुखासनीं ॥ १५२
- चौं हटां राजविदीं हाटवटियां । उभिली मखरें तोरणें गुढियां
सडे संमार्जनें करीति कामिनियां । भरीति रंग-माळां ॥ १५३
- पांचाळ रायांचा आवारीं । त्रिविध चंदनाचें सडें घालीति नारी
चौकु भरीति विचित्रां परी । नवरत्नांचें ॥ १५४
- मभामंडपु शृंगारिलें कुसरीं । अनर्घांची वित्तानें बांधिली वरी
भीती भंगु लाविलें कुसरी । सुगंधी पुष्पांचें ॥ १५५
- आत्मोत्तमा सहितु ब्राह्मण कुळ । रायें हाकारिलें सकळ
मंत्रध्वनी करीति मंगल । चालिती सवें ॥ १५६

घेतीं ऋषीं आणि मुनीं । देखां पुढारां चालेंति स्तोत्रें स्तवनीं

राजा पुढां कांबि-कारू होऔनी । सारि मांदियाळें ॥ १५७

नगरीं नर नारीं धूपार्तियां । करीं घेऔनि मंगलार्तियां

ओंवाळणी करौनि कुरवंडिया । सांडिती नवारत्नांचियां ॥ १५८

आत्मोत्तमाचेयां महाद्वारा । एक दोनि मंडपु दीघलें सुविस्तारां

तळीं रंग-माळिकां भरलियां अपारा । पंचविध पुष्पांचियां ॥

ऐसेंनि मंगलोत्साहेसी । देवराओ चालतु वाद्यंत्र गजरेसीं

वेधें नर नारी चित्र-लेपें कां जैसीं । न लवींति पातणियां ॥ १६०

पुष्पवर्षाओ करीति पौरजनां । महाद्वारां समीपु गेला देवराणा

तेथिची देखोनि शृंगारु रचना । तोखलें आत्मोत्तमादिकु ॥ १६१

मंडपु देखिला महाद्वारींचा । जो गुंफौनि केला इंद्र नीळाचा

भवतां फेरू पद्मरागाचा । झळंबतु दिसें ॥ १६२

कीं अधिकारु जाणौनि रायांचा । अथवा यावा होईलु श्रीदत्तांचा

उचित मंडपु विज भूत-तत्वांचा । घेऔनि आला कराळी ॥ १६३

जैसें कां कुंजरुं दीघडें । शृंगारौनि उभे केले देहुडें

कीं तें अंधकाराचे वीर ऊंचवडें । पांहों आलें श्रीदत्तां ॥ १६४

महाद्वारु प्रवेशला अनंतु । शृंगार रचनां निहाळितु

आत्मोत्तमादि माथां तूकितु । प्रवेशलें मंडपीं ॥ १६५

रायांचा देखौनि भक्ति-भाओ । रत्नासनोपविष्टैला देवराओ

आत्मोत्तमादि ब्राह्मणां ठाओ । दाविला वैसांवेयां ॥ १६६

तभा बैसीनिली घणदाट । वाणितीं रायांचे भाट

करीति महा गजबजाट । महाघोषीं ॥ १६७

म्हणती धन्य धन्य राजशिरोमणी । जो न पविजें वेदांदि पुराणीं

तो आम्हीं देखिला नयनीं । तुझेनि प्रसादे ॥ १६८

विबुधांगनां जितिलियां बरवेपणे । तियां करौनि श्रुंगारु भूषणे
 करों आलियां ओंवाळनी निबलोणे । आंगनां रायांचियां ॥ १६९
 कीं ओंवाळावेयां श्रीदत्ता । रोग नाहीं कहींची देवतां
 रूपें धरौनि अलियां मज पांता । राणियांचीं ॥ १७०
 असों हें ओंवाळनी जालियां । उचिता दान देओनि पाठवीलियां
 तंव पुढां उभाठेला मर्दनियां । राओ आपण ॥ १७१
 देवां जालें मर्दना मादने । आत्मोत्तमादिकां जालीं स्नानें
 ओळगविलीं रत्नालंकारु भूषणे । दिव्यांबरेसीं ॥ १७२
 मग आरोगणा जाली पंक्तीं । सरितां संगम ऋषी पंक्ती
 कीं दत्त ब्रह्मगिरी समीपु शोभेति । पंक्ती तीर्थ माळां ॥ १७३
 कीं दत्त-सुवर्णाचिळा । जवळि पंक्ती कुळाचळ दळ माळां
 कीं आस्वादौ आलियां श्रीचरण कमलां । ऋषी भृंग पंक्ती
 विप्र करीति वाढावाढीं । षड्रषान्नाचियां परवडी
 देओ आरोगितुसें आवडीं । भक्तीरसीं ॥ १७५
 जाली आरोगणा गुळळा । आचमणें जालीं सकळां
 कर्दम चर्चौनि गंधाक्षतां पुष्प-माळां । फल तांबूल सर्मपिलें ॥
 मग देवांचा ताट-प्रसादु राअें । पुत्र कलत्रांसीं घेतिला उत्साहे
 आनंद संभ्रमें आत्मा न माअे । देहा माजी ॥ १७७
 मग पंचार्त्तिआं ओवाळिलें । पुनती सूक्तीं स्तवन केले
 राओ म्हणे अजि जन्म सुफळ जालें । श्रीचरण दर्शनें ॥ १७८
 जी जी ! परमानंद मूर्ती । जेणें आमची होअें संसारु निवृत्ती
 ते करावेयां कैवल्य-पती । म्हणौनि चरणु वंदिले ॥ १७९
 ऐसीं देखौनि रायाची भक्ती । जाणौनि अंतरीची आर्त्ती
 मग प्रसन्न जाला आनंद-पती । पांचाळरायांसीं ॥ १८०

- मग श्रीदत्ते करुणा-सागरें । करस्पर्शांनि अमोघवाणी उत्तरें
वरदानु दीधलें उदारें । ते अवधारां पां ॥ १८१
- म्हणितिलें तंव दुर्जनु दोंनि राक्षस । तेयां प्रसनु जालासें महेश
तेणें उन्मत्त होऔनि बहुवश । दुषितीं वेद-मार्गां तें ॥ १८२
- पिडां देतीं ऋषीमुनी लोकांसी । तेयांतें वधौनि विजया होसीं
ब्रह्मज्ञाचा कुळीं जन्मौनि पावेशी । ब्रह्मपदां तें ॥ १८३
- ऐसें देऔनि तेयांसीं वरदान । मग अदृश्यें बीजेकेलें आपण
आत्मोत्तमे हीं केलें प्रयाण । ब्रद्रिकाश्रमासीं ॥ १८४
- ययां अनंतरे कथा । तें राक्षसु पांचाळें वधिलें असिता
श्रीदत्ते तेयाचेयां प्रायःश्चित्तां । रचिलें आत्मतीर्थ ॥ १८५
- तंव असितें म्हणितिलें देवलासीं । पुढील पवित्र कथा ते कैसी
तें श्रवण करावी ऋषी । म्हणौनि केला नमस्कारुं ॥ १८६
- मग असित ऋषी प्रती । देवल सांगें अतिप्रीतीं
मुनि कृष्णया म्हणें संत श्रोतीं । अवधारावी तें ॥ १८७
- हा चतुर्थ प्रसंगु पवित्र दुर्लभू ।
आत्मोत्तमां पांचाळां भेटला श्रीदत्तप्रभू
तो आइकितां होये पर-लाभू । श्रोतें यांसीं ॥ १८८

इति श्रीमन्महोपाध्यायदीक्षितविराटदेशोपनामालंकृत-
मयंकराजशिष्य कृष्णमुनिना विरचिते आत्मतीर्थ प्रकाश-
ग्रंथे आत्मोत्तम पांचाळ भेटि नाम चतुर्थ प्रसंगः ॥४॥

५

दलभंजन वध

श्रीपरमात्मने नमः

ऐसा श्रीदत्तात्रेय प्रभु प्रसन्न जाला । रायां थोर आनंदु वर्तीणिला

मग सुनीतीं राज्य करितां जाला । चान्हीं पुत्रां सहितु ॥१८९
राणीव चालवी नीती कर्म । भक्तीकरीं श्रीदत्ताची स्मरण संभ्रमं
नगरजनु नांदिताअें वेद-धर्म । अखंडितु ॥ १९०

स्पर्श जाला श्रीदत्ताचा चरण कमळीं । स्वानंदे डोलें मही तळीं
राणीव कीजेतु भू-पाळी । नानां-देश-मंडळीं ॥ १९१
आत्मोत्तम गेलियां बद्दीकाश्रमासीं ।

पाठी तेयांचे शिष्य आणिकें ऋषीं
दंडिकारण्यां राहिलें निश्चयेंसी । करीति तपानुष्ठानें ॥ १९२

तंव त्रेतारंभीं तिअें काळीं । पौलस्त पुत्रु दोषें महा बळी
कुंभ आणि निकुंभ जन्मलें महिमंडळीं । ब्रह्म-राक्षसु तें ॥१९३
तेहीं दोषीं ब्रह्म-राक्षसीं । उग्रतपानुष्ठानें सहस्र वर्षीं

अष्टमूर्ती महादेवा सीं । प्रसन्न केलें ॥ १९४
तेयां भोळा-शंकरू जाला प्रसन्न । प्रकट होअौनि दीधले दर्शन

म्हणे पुत्र हो ! मागा वरदान । जें कां मनीं असैलु ॥ १९५
तेही अर्चना करौनि केली स्तुती । वंदन करौनि वरदानां मागती
जे आम्हा होआंवी त्रैलोक्यें-राज्यें-संपत्ती ।

आणी युधीं वज्र शरीर ॥ १९६
तंव महेश म्हणे तेयां वीरां । तुम्ही पिंपळाचा यज्ञ-स्थंभु करा

षटशतीं देवतां असुरां । आराधावियां पै ॥ १९७

- तियां देतीं तुम्हांसीं वर । तेणें तुमचें होतीं वज्रशरीर
राज्य कराल हा अभयकर । तिहीं लोकीं चें ॥ १९८
- ऐसा देऔनि दोघां वर । अदृश्य जाला महेश्वर
मग मेळऔनि दळभार । आले महा-राष्ट्रां सीं ॥ १९९
- नगरू रचिले अचाट । जे दुर्घट महापापिष्ट
राक्षसभुवन नामें प्रकट । विशाल तें ॥ २००
- मग कुंभोदर आणी निकंभु । तेहीं केला यज्ञाचा आरंभु
स्थापिला यज्ञ-स्थंभु । पिंपळाचा ॥ २०१
- यज्ञ मांडिला धुरंधर । भू गोळ कीं न सटे धुंम्र
हो काज ब्रह्मकवचीं अंबर । जालें तेयांचें ॥ २०२
- यज्ञ ज्वाले जळैल गव्हरीं । म्हणौनि पन्नकीं सांटविला उदरीं
अंतर पोळले पणें अद्यापी फुत्कारी । बाहिरीं टाकितांती ॥
- ब्रह्मराक्षसाचियां मंत्रध्वनीं । थरथरां कांपायली मेदनी
ते अद्यापी राहिली रिगौनी । कुळाचळा तळीं ॥ २०४
- तेयांचां मंत्रघोष स्वरीं । दचकौनि इंद्र जाला भगींद्र शरीरी
भयांभेणें चंद्र सूर्यो अस्तागिरी । आड पळालें ॥ २०५
- मंत्रोच्चारा भेणें अवधारी । एके देवतें दडालीं गिरी-कंदरीं
एकी उडियां आडी विहीरीं । घातैलियां तें ॥ २०६
- ऐसा त्री-भुवनीं जाला कल्लोळु । ब्रह्मांड कवचीं झोंबे यज्ञजाळु
असों हें अव्हाणिला मळु । साहीं सटींचा ॥ २०७
- आइकां वेताळी आणि कराळी । काळ रात्रिका आणी कंकाळी
काळकर्णाणी महाविशाळी । आणी महासत्या ॥ २०८
- यां साहीं सटीं मुख्यां अवधारां । घोर रूपां महा भयंकरां
यज्ञ मंडपीं तेयां अवस्वरां । प्रकटीं जालियां ॥ २०९

- पूर्णाहुती घालौनि मघमांसाची । पुजा केलीं कांटाची ॥ २१०
- मंत्र स्तोत्रीं तेयांची । स्तवनें केलीं ॥
- मग प्रसन्न होअौनितियां । म्हणतीं माग प्रसन्न जालों साया
तंव दोघें नमस्कारौनियां । मागतीं वरां ॥ २११
- म्हणती युद्धच काळीं निधरिं । होआंवी दोंघांचीं वज्र शरीरें
पराजयो आमूचेनि करे । होआंवा सुरां नरांचां ॥ २१२
- तंव देवतां म्हणती राजोत्तमा । तुम्ही संतोषवीलें आम्हां
मागीतिलें तें होईल तुम्हां । म्हणौनि अदृश्य जालियां ॥ २१३
- देवले म्हणितिलें असिता । जेथें प्रकटैलियां सांसटि देवतां
सासटीं-पिंपळगाओ वसता । जाला तेथेंचीं ॥ २१४
- ऐसा लाहौनि वरू । कुंभोदराणी कुंभ दोघे वीरू
राज्ये करीति सुहर्षे निर्भरू । राक्षस भुवनीं ॥ २१५
- धाडी घालींति त्री-भुवनीं । देवां दानवां पराभवीति रणीं
युधीं समोरु राहों न सकें कव्हणीं । अजीतें वज्र-देही ॥ २१६
- करभारु मागेति देवांसी । द्रोहों आचरतीं वेदमार्गासीं
निंदीति परमेश्वर भक्तांसी । नावडे सदाचारु ॥ २१७
- याचकां करीति मानखंडणा । हिंसीतीं योगियां तपोधनां
धनां पीडीति ऋषी ब्राह्मणां । मोडिलें आश्रमूं ॥ २१८
- लोकांची धनधान्यें हीरीति । चहूं वर्णांचियां नारींशी व्यभिचरीनि
हाहाभूत जालें क्षितीं । तिअें काळीं ॥ २१९
- महाराष्ट्री दंडकारण्यां । आत्मोत्तमाचे शिष्य होते अनुष्टानीं
ते पराभविलें मोडौनी । आश्रमु तेयांचें ॥ २२०
- मग तें गेलें बद्रिकाश्रमां । वृत्तांतु सांगीतिला आत्मोत्तमां
नेलें हरौनी आमूचेयां आश्रमां । ऐसें सांगतें जालें ॥ २२१

- तंव आत्मोत्तमु म्हणे शिष्यांसीं । तुम्ही जावे पांचाळ नगरांसीं
भेटौनि सांगावे पांचाळांसीं । समाचारुं हा ॥ २२२
- श्रीदत्तात्रेय प्रभुचें वरद । तेयांसी असें प्रसिद्ध
तो तुमचे कार्य करैल सिद्ध । नव्हें आणिकां चें नीं । २२३
- ते शिरीं आज्ञा वंदौनी । आत्मोत्तम शिष्यें निगालें तेथौनी
पानलें राजधानीं । पांचाळ रायांचीं ॥ २२४
- राओ परिवारेसीं । मंडपीं बैसलासे पुत्रेनसीं
तंव जसें आदित्यु आलें मंडळां सीं । तैसें येतां देखिलें ॥ २२५
- राअें साष्टांगी नमस्करौनी । आदरें बैसवीलें सिंहासनीं
आर्चन वंदन करौनी । स्तविता जालां ॥ २२६
- म्हणे या जीवां लागैला संसार भुजंगु ।
जरि पावे साधु-धन्वंतरीचा लागु
तो ज्ञानामृतें जीवकी चांगु । नाशी भव विषांतें ॥ २२७
- शरश्चंद्रागमोदय काळीं । शास्त्र निरोपण मळयाचळीं
अधिकारु जन झाडि मंडळी । वेधीं ज्ञानु वावनें ॥ २२८
- तें तुम्हीं साधु सुधाकरुं । देखौनी जनात्मक चकोरु
घेतां ज्ञानामृत धारु । तृप्त होतीं ॥ २२९
- कवणें कार्ये चीजे केले । तें निरोपावें जी वहिलें
मग तें सांगतें जालें । रायां प्रती ॥ २३०
- महाराष्ट्री दंडकारण्यां । आम्हीं होतो तपानुष्ठानीं
तेथें उदले ब्रह्म-राक्षसु दोनी । कुंभोदर निकुंभू ॥ २३१
- तें पुलस्त्य ऋषीचें कुमर । तेयां अष्टमूर्ति-महेशाचां वर
तेणें बळें दुष्टाचार । आचरितांति ॥ २३२

- मारिलें ब्राह्मणु संन्यासी । पीडा करितांति सकळां जनांसीं
चतुर्वर्गाचिया नारींशीं । व्यभिचारुं करींति ॥ २३३
- ऋषींचें आश्रमु मोडिलें । दंडकारण्यु ओंस जालें
वेदमार्गां दूषिलें । कुंठिलें धर्माचारुं ॥ २३४
- घराभव केला आम्हां । आम्हीं गेलों बद्रीकाश्रमां
श्रुत केले आत्मोत्तमां । अघवे वृत्तांतु ॥ २३५
- तेणें आज्ञापिलें आम्हांसी । जे तुम्हीं जावें पांचाळ नगरांशीं
श्रुत करावें रायांसीं । तें कार्ये करैलु ॥ २३६
- श्रीदत्तात्रेय देवें वरु । तेयां दीन्हलासें पुढारु
तेयांचेनि हातें निर्धारु । मृत्यु होई तेयांचां ॥ २३७
- तरि आत्मोत्तमांचेनि आज्ञावसें । आलों तुज सांघावेयां दोषें
आतां जें तुम्हां उचितु दिसे । तें करावे पै ॥ २३८
- तंव राओ म्हणें माझें भाग्य थोर । जें तुमचां काजी वेचें शरीर
श्रीदत्तात्रेय-प्रभुचां वर । करैण साचु ॥ २३९
- घेओनि स्नानादि आरोगणा । पूजाकरौनि यांति अनुज्ञा
या नंतरे पांचाळराणा । कांई करितां जाला ॥ २४०
- चौघे पुत्र अतिरथिअें योद्धार । सवें घेओनि चतुरंग दलभार
वारुं करीति हिंसकार । दाहां कोडीं ॥ २४१
- आठ कोडीं रथांचें घडघडाट । सा कोडीं कुंजरांचें कीकाट
पाय दळ चालिलें घनदाट । अर्बूज एक ॥ २४२
- मार्गीं चालतां दल भारुं । लागलें वाद्यंत्रांचें गजरुं
एतां जाला नृप वरु । महाराष्ट्रा सी ॥ २४३
- तंव नगरुं देखिलें महाविस्तीर्ण । जेयांचें नामु राक्षस-भुवनु
पौळीं चुंबीति गगणु । प्रति चर्या पताकां ॥ २४४

नगरीं वाद्यंत्रांचीं एकी घाई । नादें कोंदलिआं दिशां दाहीं

महाकाळाचेहीं जेयां भय नाही । जनां तेथीचिआं ॥ २४५

भंवती उद्यानें शृंगार वाडियां । क्रीडेति कन्या कुमरें कामिनियां

लोकु परदळां देखोनियां । जाति नगरांतु ॥ २४६

असों हे वाद्यंत्र गजरे सीं । राओ पातैला निकटु नगरांसी

रचना देखौनि मानसीं । कांई बोलतां जाला ॥ २४७

म्हणे एसनें राज्य-पदां पाओनी । बापा ! अधर्मु कां संचरिला मनीं

साधु संता तें पीडौनी । कवणु सुखिया जाला ? ॥ २४८

रजस्तमें मूढ माणुषें । संतासीं वर्ततीं द्वेषें

तेयांचां मृत्यु समीपु असें । ऐसें वेदविदें बोलतीं ॥ २४९

ययां एसनें राज्य पाओनि क्षितीं । वरि महेशा सारिखा सारथी

परि अधर्मां तंव काळागती । समीपुंचि आली ॥ २५०

म्हणौनि संताचां द्रोह न करावा । नीति धर्माचारु न सोडावा

मग भेणेंचि नाहीं जीवां । कलि काळांचें ॥ २५१

परि न चुके बलवत्तरुं कर्मगती । आम्हीं कां पां करावी खंती

असों हें नगरां वेढौनि भू-पती । राहिला आठां दिशीं ॥ २५२

तंव नगरीचें वार्तिकारुं । रायां जाणवीति समाचारुं

जी ! पर सैन्यें नगरुं । वेष्टिलेसें ॥ २५३

कुंभोदरु पुसें कवण भूपाळ ? । वार्तिकारु सांघती राओ पांचाळ

आईकौनि हासिनिलें सकळ । बंधुसहित् ॥ २५४

म्हणति आमुचेयां बाणां । बहूंत दी असें उपोषणा

तरि तेयांसीं देओचि आरोगणां । या पांचाळा ची ॥ २५५

कीं आमुचेयां शौर्य यज्ञकुंडीं । महाकाळ यज्ञाधिपति प्रचंडी

होमावेयां पृथिवीचें राअें बोकडीं । आणितु असें ॥ २५६

- कीं आम्हीं काळाग्नि हातैवें । प्रताप दीप्तिचिअें हवावें
माजी जळों पांतातीं अधवें । भूप पतंगु हें ॥ २५७
- ऐसा कुंभोदरू बोलिला । तंव पांचाळाचा बंदि जनु आला
तेणें प्रतापु वाणिला । पुत्रां सहितु ॥ २५८
- म्हणे भो रायां ! कुंभोदरा ! । भो निकुंभा महावीरा !
तुम्हीं लाविलासें भेदारा । त्रि-भुवनां सीं ॥ २५९
- हा तंवचि वर-प्रतापु । जंव नाही देखिला पांचाळ नृपु
जो दाटुगेयाचां बापु । भू-पाळां वरी ॥ २६०
- तरि जुंझावेया कारणें । तुम्हां पाचारिलेसें तेणें
ना तरि शरणु श्रेणें । पुत्र कलत्रेन सीं ॥ २६१
- ययां बोला तंवकैलें । सिहासनीं उभेंचि ठेलें
तंव दलभंजनें विणविलें । कर जोडौनियां ॥ २६२
- म्हणें मज डोंबला दलभंजनां असतां । तुम्हां उठणें न लगे सर्वथा
बांधौनि आणैन लोथां । पांचाळ सैन्याचियां ॥ २६३
- जी ! बांधौनियां मुचकें । पांचाळ तगराचें भातुकें
तुम्हां लागी आणीनु कौतुकें । पुत्रां सहितु ॥ २६४
- मग तोखौनि तेयां बोलीं । दोधीं उचितालंकारें दीन्हलीं
तंव चतुरंग सैना सिद्ध जालीं । उठावलीं कैसी ? ॥ २६५
- दाहां अर्बुजें वारुं पालाणिलें । आठ अर्बुजें रथु घडाडिलें
दाहा कोडीं गज निगालें । किंकाळियां देतु ॥ २६६
- खदखदा प्रलय भैन्वु हांसतीं । तेवींचि वारुं हिंसकारुं करीतीं
सत्रानें हाकां देतीं । मोगरु पायांचें ॥ २६७
- होमकुंडीं घालितां पूर्णाहुती । जैसें अग्नीचें भडकु नीनीतीं
तेविं नगर महाद्वारां नीगतां दीसेति । चातुरंगें ॥ २६८

- नगरा खालौंतां च्यारिसहस्र दंड । अंतरे रणस्थंभुसे प्रचंड
तेथ डोंबल आला जो काळ-दंड । यम-दूत जैसा ॥ २६९
- पांचाळा चे धाकुटें दोनी कुमरे । राजदेओ तेजदेओ महावीरे
तें निजसैन्येनसीं जुझारे । उठावले समरंगणीं ॥ २७०
- कुंजरुं लोटिलें कुंजरां वरीं । राऊत उठिलें राउतां वरीं
पाय दळ घसरिलें पाय दळां वरीं । रथें सीं रथु ॥ २७१
- गिलिमुखीं दाटिलें अंबरु । दोनि सैन्या माजी पडिला अंधःकारु
तेथ न ओळखेंति आप पर नरुं । हातैवा खड्गांचा ॥ २७२
- असों हे तै दोनि कुमरीं । श्रीदत्तस्मरणें तिखटां शरीं
दळवै वधिला महा वीरीं । डोंबलु देखा ॥ २७३
- तै डोंबला चे शिर उसळलें । ते क्रोशा एका जाओनि पडिलें
तेथ गव्हानु वशीनिले । डोंबले नावें ॥ २७४
- रणखांबाहौनि उत्तर दिशेसीं । मारु दीधला राक्षेसां सीं
शिरांचां सडा पडिला भूमीसीं । शिरपुर वसे तेथें ॥ २७५
- जेथें कां रणखांबु रोंविला । तेथ खांबगाओ असें वसविला
असों हें वीरें वीरु मारिला । पांचाळ कुमरीं ॥ २७६
- रथ गज वारुं सांडविलें । तें कीर्ती-पात्रां सी दीधले
रायां जोहारौनि उभें ठेलें । कर जोडौनियां । २७७
- गअें हर्षीं आलंगिलें । उचीतु वस्त्रालंकारेनसीं पूजिलें
गज वारुं देओनि संतोषविलें । भाटें बंदीजनु ॥ २७८
- असों हें एकीकडे अवधारा । वार्तिकांरी जाणविलें रायां कुंभोदरां
जी सैन्ये सीं दळवै नेला काळ-नगरां ।
गदचारी एकुहीं उरेचिना ॥ २७९

- दोंघै धाकुटे कुमरू । तयांचां एव्हढां बडिवारू
वडीला पुत्रेनसीं नृपवरू । ठाईची असें ॥ २८०
- ऐसें आईकौनि प्रज्वळलें । जैसें वडवानलू चेतविलें
ज्वालां चे कल्लोळ निगालें । नेत्री हौनि ॥ २८१
- क्रोधें बोलति निकुंभ कुंभोदरू । आमुचें तंव वज्र शरीरू
आमसी परावा वीरू । पुरेचिना ॥ २८२
- घाओं देवविला निशानां उभय बंधु चालिलें आपण
तें सांघैनु सैन्य गणना । मुनी कृष्णया कविडिंभू ॥ २८३
- हा पांचवा प्रसंगु संपला । पांचाळु राक्षसां वरीं आला
दोंघीं कुमरी दलभंजनु वधिला । कुंभोदराचा ॥ २८४

इति श्रीमन्महोपाध्यायाम्नायदीक्षितविराटदेशोपनामालंकृत-
मयंकराजशिष्यकृष्णमुनिना विरचिते आत्मतीर्थ-प्रकाश
ग्रंथे दलभंजन वधोनाम पांचमो प्रसंगः ॥५॥

६

शतसंवत्सर युद्ध

श्रीपरमात्मने नमः

- क्षीरसागर मथनीं अचाट । जैसें बुडबुडें नीगेति एक दाट
तैसें पायदळ थाट । निगालें तीसार्वुजे ॥ २८५
- जैसीं सूर्याविरी बाळे । कालरात्रीं चालिली तम सैन्य मेळें
तैसें गज-भारू चालिलें । अकरां कोडीं ॥ २८६
- मृत्युलोकांवरी घालावेयां घालणें ।
जैसीं निगांली काळाची विमानें
रथ चालिलें पाडे तेणें । पंधरां अर्बुजे ॥ २८७

- रणतुरें वाजति भयानकें । अग्निमंत्राचे ऊठिति तडकें
तेथ निशानाचे धडकें । वाजतां आकाश गर्जे ॥ २८८
- दळ चालिलें दनदणां । रण भूमीं आलें तत्क्षणां
वीरुं करितांति गर्जना । घेतांति पैजा ॥ २८९
- एक वरदीं सेवका चा । दुसरा वरदीं स्वामि चा
संग्रामु मांडिला दोघांचां । तुंबळु देखा ॥ २९०
- सेवकाचा वरसिद्धीं नेणें । आपुला तरि सत्यचि करणें
म्हणौनि पुढां विदानें । मांडिली कैसीं ॥ २९१
- जुंझांचें सांघों लय लाघव । साहित्यालंकारें दावीनु ओडव
परि ग्रंथ वाढील सपल्लव । आवरेना ॥ २९२
- पांचाळ महायोद्धा रण-रंगीं । वरि श्रीदत्त वरदानाची वज्रांगी
म्हणौनि युद्धीं तो अभंगी । होऊनि जुंझतुसें ॥ २९३
- कुंभोदर आणि निकुंभ वज्र शरीरीं । तोचि लाठु तेयांचा अंतरीं
तेणें निःशंक पणें जुंझारी । घेतुसें परदळेंसी ॥ २९४
- ब्रह्मराक्षसें महाबळें । कैसें उठावले सैन्यमेळें
मिळालीं दोनि दळें । सिंहनादें गर्जतु ॥ २९५
- आंढाउवां आंढाऊं निहटले । राउतां वरी राऊतें उठावले
गजांवरीं गजें लोटिलें । न संवरतां ॥ २९६
- रथेंनसी रथें दाटितीं । मकर तोंडा मकर तोंडें आदळेंति
पायांचे हाणेंति । गज वारु वांसीं ॥ २९७
- राक्षसा दळवै रण-पिंगळ । उठावैला करीतुं जागबोळ
कीं तों खवळैला काळ । ग्रासावेयां जैसा ॥ २९८
- घ्यारे घ्या ना कां म्हणतु । वळां रे वळां हे राऊतु
पैल पादचारीं पळतु । जाओ नेदा पां ॥ २९९

- पांचाळाचां दळवै रण-दीवा । जुंझतुसें मोटिया वांठिवा
परि रणपिंगळाचा यावा । न सहावेचीं ॥ ३००
- कैसा रणपिंगळु निधडा । पायदळांचा केला सडा
एकेची घाअें राऊत घोडा । पाडितुं असें ॥ ३०१
- रणदीवा न साहेचीं निहटी । सैन्यां थोरजालीं आटा आटीं
ते देखौनि दृष्टीं । खवळलें पांचाळ पुत्रें ॥ ३०२
- राजाळ आणि तेजाळु उठावले । रणपिंगळातें पाचारिलें
बरवें नाव केले । राक्षसां पुढें ॥ ३०३
- आतां झणी जासी राहे । तुज वांठीवु थोरु आहे
आपुली करणी पाहे । दावि मातें ॥ ३०४
- म्हणौनि गुणीं लाविलें बाणु । लक्षौणि केले शर संधानु
तें तोडिलें ततक्षणु । पिंगळे तेणें ॥ ३०५
- देखौनि तोषलें राजाळ तेजाळ । म्हणेति भलारेभला धनोर्धर कुशल
बरवेची युध्य मूळ । जाणे सी तूं ॥ ३०६
- मग सोडिलें शर जाळ । बाणीं व्यापिलें अंतराळ
लोपिलें सूर्य मंडळ । पडैला अंधकारु ॥ ३०७
- राक्षसें जालें कासाविसा । रणपिंगळु देतुसें धिवसा
बाप ! धनोर्धरु कैसा । तोडिलें शरजाळ ॥ ३०८
- मग आपणु विद्यां-प्रौढीं । संधान करौनि बाण सोडीं
तें पसरिलें लक्षें-कोडीं । मारितु सैन्यातें ॥ ३०९
- स्मरौनि विद्या महेश्वरीं । ते संधानु तोडिलें राजकुमरीं
मग अमितां बाणीं अनिवारी । हाणीतिलां तेहीं ॥ ३१०
- तें बाणें अ-निवारुं । तोडौनि सारथी वारुं रव्हरुं
बाण लागलें खडतरुं । मूर्छागतु पडिला धरणीं वरीं ॥ ३११

- सारथिअें दूजा रथीं घातिला । आणी झटती रथूं पळविला
येणें सैन्यें भंगु जाला । तिए वेळीं ॥ ३१२
- सैन्यां भंवतुसें आटु । तें देखौनि कुंभोदरु सुभटु
घोडेयां देववीला साटु । सारथिआं करवीं ॥ ३१३
- अमीतें शरजाळें सोडिलें । तेणें पांचाळसैन्यु खोंचिलें
महावीरु वीरघाई उचलिलें । राजाळ तेजाळ तें ॥ ३१४
- तंव देखौनि अनिवारु । उठावलें आप्त विज्ञानेश्वरु
घडघडिलें रहवरुं । प्रलये मेघु जेंसें ॥ ३१५
- साति कोडीं रहंवरां । तीनि कोडीं कुंजरा
आठ कोडीं असिवारां । पादचारीं अकरां कोडीं ॥ ३१६
- सिंहनादें गर्जीनिलें । कुंभोदरातें पाचारिलें
साहे साहे रे म्हणितिलें । महावीरीं ! ॥ ३१७
- आइकौनि कुंभोदरु ओसरला । निज सैन्येंनिशी परतैला
तेव्हेळीं अति संग्रामु मांडिला । एरु एरांसीं ॥ ३१८
- जाली रथांसीं रथु निहटी । थडकां घेतिलियां गजघंटीं
घसरेंचि वीरां पडली गाठीं । परस्परेंसीं ॥ ३१९
- बाणें वाणु निवारिती । घाजेनी घाओं टाळिती
निर्घाण प्रौढिअें जुझेति । महावीरुं तै । ३२०
- समरंगणीं जुंझिता महावीरां । पाओ न घलितींचि माघारा
वेचितांती शरीरां । स्वामि काजां ॥ ३२१
- घड घडीतु रथ-वारु । शस्त्रांचे घाये वाजेति अपारुं
आंगिचे रुधिरुं एकसरुं । तडकौनि फूटें ॥ ३२२
- शौर्याग्नीं ब्रज्वलला वीरांतरीं । नेत्रें झांकौळिलें आवेशधरी
तेथ न दिसें तंवक आंधारी । आपुलां परावां ॥ ३२३

- आवेशें भीडतीं दोनि दळें । तोडींति गजांचीं कुंभस्थळें
पाडितांती करवळें । वारुवांचीं ॥ ३२४
- आवेषौनि पदाति घेंति उडियां । उभें राहौनि मकरतोडा वैन्हियां
निवटौनि सारथियां । सिंहु नादें गर्जतीं ॥ ३२५
- राउतां राऊतें हाकित्तीं । एकमेकातें नोंकित्ती
वर्मस्थलें हाणितांतीं । लक्षौणियां ॥ ३२६
- रण तुरांचेनि गजरें । कानीं न पडेंति उत्तरें
तेथ ओष्टाचेनि अनुकारें । परिसतीं शब्दातें ॥ ३२७
- प्रतिशब्दांचेनि नोकें । वीर क्रोधां चढती तंवकें
वाठीवु दावितीं अधिकां अधिकें । एकमेके सीं ॥ ३२८
- लागैलीं रणतुरें विराणें । भाटें वाणितीं शस्त्राणें
तेणें अधिकांची भरती फुराणें । वीरां आंगीं ॥ ३२९
- वीरें जुंझेति महा प्रौढी । भवंडौनी गदा लहुडी
हाणौनी करीति चेंदाडीं । घोडेंयां राउतां चीं ॥ ३३०
- मारां पेटिलें वीरुं गाढें । शिशाळांचें जालें सडें
तें लोंबतांति चहूं कडें । धडां धडें लोळतांतीं ॥ ३३१
- गजांचियां सोडां तोडित्तीं । तेवांची कुंभस्थळें विदारित्ती
खुरपुटें हाणीतीं । वारुवांचीं ॥ ३३२
- बाणें बाण आटिलें । हांतिएरें हांतिएरु मोंडिलें
शौय्यें पाद तळां आलें । झालीं झोंटघरणीं ॥ ३३३
- बळियें धरौनि निबळियां । हाणेति गुढगें कोपर-खिळियां
कळां लावीति गळियां । प्राण घेति ॥ ३३४
- तेथें जालें रण-तुंबळ । एरु एरां चें आटिलें दळ
तंव वाहतांति खळाळ । रुधिराचे ॥ ३३५

- पांचाळ पुत्रीं वाण कुंदळें । उखळौनि महारथियांचें खिळें
कुंभोदरा तें दृष्टीं सूदलें । हाकिला तेथ ॥ ३३६
- कुंभोदर आणि निकुंभु खवळैलें । दोनि हीं रथें प्रेरिलें
मग सत्रानें उठावलें । सांघौ कैसें ? ॥ ३३७
- वुडवावेयां भू-तळ । जैसा कां लोटें समुद्र प्रलय जल
कीं जाळांवेयां ब्रह्मांड-गोळ । वडवाग्नी जेवीं ॥ ३३८
- घातिलें अनिवार वाण । तें पांचाळीं तोडिलें संधान-
मग शस्त्रास्त्रीं दारुण । पेटिलें संग्रामां ॥ ३३९
- विज्ञानेश्वर आणि आप्त । हें कुंभोदरेसीं जुंझित
राजाळ आणी तेजाळु भीडत । निकुंभेसी ॥ ३४०
- वर्म शब्दीं पाचारितीं । एकमेकां चापितीं
पुनती निवर्णें हाणेंती । येरु एरां ॥ ३४१
- न लोटेति कव्हणीं कव्हणां । दीसु गेलां अस्तमानां
मग ओसरतियां सैना । गेलियां मेलिकारां ॥ ३४२
- उदयांची आन्हीकु आरोगणा । सारौनि पांचाळ राणा
पाठवितां जाला बंदी जनां । कुंभोदरासीं ॥ ३४३
- तौ पढीनला ब्रीदावली । भो कुंभोदर आणि निकुंभु महाबळीं ?
तें सिंह नादें ऊठिलें तिए वेळीं । निगालें निश्चयें ॥ ३४४
- निकुंभा आणि कुंभोदरा । पैल पांचाळु नृपवरां
युद्ध होत महावीरा । निकरे देखा ॥ ३४५
- तणें राक्षसे महाबळें । बाणें विंधिलें वर्मीं कुंभस्थळें
लागतांती जैसीं सोंलिलीं सरकाळें । श्रीदत्तनामु सुरियां ॥ ३४६
- पांचाळे महा पराक्रमें । लक्षौणि भेदिलीं तयांचीं वर्में
उळौनि जाती आलेंती क्रमें । माघारां पडती ॥ ३४७

कीं तेयांचां शर वज्रलोही । पांचाळ बाणांचा धनीं पाहीं
हाणितां अंबरु दाटे नेहीं । लोहां आटि जालीं ॥ ३४८

दोंघेंहीं अभंगु अतिरथीं योद्धार । संग्रामु करीति रणधीर
एकाचें वज्र शरीर । एका वरद श्रीदत्ताचें ॥ ३४९

उदयो होतां सूर्याचा । आरंभु होअे युद्धाचा
काळ मांडिलियां अस्ताचा । ओसरतीं माघारें ॥ ३५०

दोघे पराक्रमी महावीर । जुंझितां क्रमलें शत-संवत्सर
युध्य होतसें घोरांदर । परि न लोटतिं एरु एरां ॥ ३५१

ऐसें अजीतु देखौनी । राओ पडिला चिंतावणीं
पुढां कांई वत्तलें तें कृष्णमुनी । सांघैलु कवी-डिंभु ॥ ३५२

साहावां प्रसंगु जाला अवधारा । संग्रामु करितां दोघां वीरां
क्रमीनिलें शत-संवत्सरा । पुढां नवल वत्तल ॥ ३५३

इति श्रीमन्महोपाध्यायाम्नायदीक्षितविराटदेशोपनामालंकृत-
मयंकराजशिष्यकृष्णमुनिना विरचिते आत्मतीर्थ-प्रकाश
ग्रंथे शतसंवत्सरयुद्ध वर्णनोनाम षष्ठमो प्रसंगः ॥ ६ ॥

७

भूतगण सहाय

श्रीपरमात्मने नमः

युद्ध करितां पांचाळ श्रमला । निशी चिंताक्रांतु बैसिला
मग पुत्रांप्रतीं बोलतां जाला । चौघां हीं जनां ॥ ३५४

हें वज्रशरीरीं दोघें जनु । यांसीं होतां न दिसे मरणु
आतां उपाय तो कवणु । करावा एथ ? ॥ ३५५

- तंव पुत्रे म्हणतीं राया ! । आतां स्मरावे श्रीदत्तात्रेयां
आम्हां भरंवसां तेथंचेयां । वरदाणाचा । ३५६
- तेयांचेनीची वरदाने । आम्हीं जीवीतु असों प्राणे
एन्हकीं यांसी जुञ्जितां कवणे । उरौ सकें ? ॥ ३५७
- ऐसां संवादु करौनी । पिता पुत्रु बैसिले ध्यानीं
तंव तिये समें नारदमुनी । पातला तेथें ॥ ३५८
- जैसा एकाधा वणवेयां सांपडे । निगावा न दिसें कव्हणीं कडे
तंव अवचितें वर्षे मेहूं फुडे । भाम्योदयां ॥ ३५९
- तेविं रायां पडतां चितार्णवीं । तेव्हेळी स्मरतां कुलगोसावी
हातु देयांवेयां दत्तात्रय देवी । धाडिला नारदू ॥ ३६०
- दर्शतां निवालें अंतर थोर । केला साष्टांगीं नमस्कार
पूजा वंदन करौनि समाचार । सांगीतिला नारदां ॥ ३६१
- तंव नारदु म्हणें गा राया ! । तुआं आराधावें हिरण्यगर्भु ब्रह्मयां
तो यां मरणाचेयां उपाया । सांघैलु सत्य ॥ ३६२
- हिरण्यगर्भीं आराधना । उपदेशिलीं राजवर्धना
मग नारदऋषी आपणा । मार्गीं जातां जाला ॥ ३६३
- तंव रायें पुत्रासी युद्धीं योजिलें । आपण एकांतु केलें
अति उत्कंठे अभ्यथिले । हिरण्यगर्भासीं ॥ ३६४
- तेथ प्रकटु होअौनि ब्रह्मां । प्रसन्न जालो म्हणें भो राजोत्तमा ?
तूं कांई मागतोसी आम्हां । माग वेगीं ॥ ३६५
- तंव राओ म्हणे ब्रह्मोयांसीं । कुंभोदर आणि निकुंभ ब्रह्मराक्षसी
प्रसन्न करोनी महेशांसी । जालें वज्रदेहीं ॥ ३६६
- तेहीं परावर मार्गाचा मोडिला धडा । तिहीं लोकीचा केला रगडा
तरि तेयां वधावेयां वेगाडा । उपाओ सांगिजे ॥ ३६७

- हिरण्यगर्भी म्हणितिलें राजन्मौळी ! । सुरळ भैरव सत्यादेवि बाळी
यांते आराधिलेयां तात्काळीं । कार्य होईल । ३६८
- मग तेयांचे मंत्रोपदेशौनी । हिरण्य गेला अदृश्य होअौनीं
नगर वसताअे तिअें स्थानी । हिरण्यपुरी ॥ ३६९
- असितासी देवल सांगे । सुरळ आराधिलेया वेगें
तो प्रसंनु जालेया मागे । वरदान रायें ॥ ३७०
- राओ म्हणे तूं प्रसंनु जालासी । तरि कुंभोदरा निकुंभासीं
वधावेयां वेगेसी । सांघिजे उपाओ ॥ ३७१
- तंव बोलिलें भैरंवसूळें । मी राहीनु तुझियां बाणांचें फळें
युद्धकाळें वीण रात्री बळें । प्रेरावा बाणु ॥ ३७२
- तेणेंची बाण घातें । तें पावतीं मृत्यांतें
तूं वेगें आराधी सत्या देवीते । अशुद्ध ग्रासावेयां ॥ ३७३
- ऐसां सुरळ भैरवु बोलिला । बाण फळें होअौनी राहिला
देवल म्हणे तेथे वसीनिला । सुरळग्रामु ॥ ३७४
- मग मंत्र जपु हवनु । सत्यादेवी लागीं उपासनु
तै देवी प्रकटौनि वरदानु । सन्मुखीनिली ॥ ३७५
- प्रसंन जाली म्हणे रायांसीं । राओ म्हणे तूं प्रसंन जालींसीं
तरि ब्रह्म राक्षसु वधावेयांसी । सहाए होआवे ॥ ३७६
- तंव सत्यादेवीं म्हणें । तुआं युद्ध काळें वीणु भैरव बाणें
तेयांचां वधु करावा निवणिं । रात्री समअें ॥ ३७७
- ते वरदी महेश धर्मी । जरि तेयांचें अशुद्ध पडे भूमीं
तरि तें मागौते ऊठतिं पराक्रमीं । तें नावरिती कव्हणांसीं ॥ ३७८
- ते अशुद्ध ग्रासावेया । मी येतुसें भूतावळीं घेअौनियां
परि तूं आराधी माझियां । दोघां पुत्रांसीं ॥ ३७९

- वडिला नांव रोकट । धाकटेयां नांवे कट
 तें दोघें येति बळकट । भूत सैन्येंसीं ॥ ३८०
- तें मारींति राक्षसु दळांसीं । परि तुआं आव्हानावें महारुद्रासीं
 करावेयां तुमचें पूर्व वरांसीं । उपाओ संहरणु ॥ ३८१
- तेयां तीघांचां मंत्रोपदेशौनी । आपण राहिलीं अदृश्यु होऔनी
 ग्रामु वसीनिला तियेंस्थानीं । सत्यापुर ॥ ३८२
- मग राअें महारुद्रु प्रार्थिला । तो पंचमूर्तीसीं प्रकटु जाला
 राओ विणवी महारुद्राला । कर जोडौनियां ॥ ३८३
- म्हणें तुमचेनि वरद बळें । राक्षसें कुंठिलें देवधर्मु सकळें
 तरि आपुलें द्यावें सामर्थ्य बळ । तेयांचां संहार करावेयां ॥ ३८४
- तरि मज देआवें वरदान । तेयांचें होआवेयां उच्छेदन
 या वरी पंचमूर्ती रुद्र आपण । बोलता जाला ॥ ३८५
- म्हणें बा पांचाळ चक्रवर्ती । तुझेंनि हातें तें मृत्यु पावतीं
 देव धर्में नांदिती । तुझेंनि यशें ॥ ३८६
- ऐसां वरुं देऔनियां । पंचमूर्ति अदृश्यु जालियां
 देवल म्हणें पंच देवलिया । तीर्थ जालें ॥ ३८७
- मग रायें अभ्यर्थिलें । रोकडा आणी कडा प्रकटलें
 तेथें दोंनि ग्रामु वसीनिलें । रोकडा आणी कडा ॥ ३८८
- तें राकट-कटु महा बळीं । तेहीं पांचारीलियां आऊठ कोडीं भूतांवळीं
 कां दीस आलें बहुतां काळी । पारणेयांचें ॥ ३८९
- पांचारिलें रोकडां कडीं । आलें भूत-गण नायकवडीं
 तेयांचीं नांवे परवडीं । सांगैनु मीं ॥ ३९०
- चित्र विचित्र हुडन । हंस भृंगी मल्लमर्दन
 सागरु पीठ भीषण । कुंभजातु ॥ ३९१

विभ्रमु वरिवाहक । सूचीकवळ रजक महाभुज महामेघ उचंक । भूतनाथु ॥	३९२
केवळ-कलि सिंहनादीं । सुग्रीव मर्कटु महानादीं कुमार खेचर वंचक भेदीं । महामारी कटोत्कचु ॥	३९३
कपोतु बटूका दीर्घ-लिंगी । नृसिंहो वृकोदरु महापिंढगी मातांगु ऊंचमतित्यागी । निशाचरु बलाधिक ॥	३९४
ज्वालाक्ष लोळक एवमेव । विटिलिंगी पोतक भव सिद्धकार सित शंकू तंव । घुघुत योगिनीं पुत्रें ॥	३९५
क्षोभक विषग्राही जलशये । मृगारोह मणिभद्र रसुप्रिये कोंकीळ कुंभवर्णी अद्रिग हासये । भूपाळ-कंटकूं ॥	३९६
चितावह घटकर्ण । सुपथ प्रेरण कुंडन क्षेत्री कंचुकी दर्पमान । गण नायक ॥	३९७
ताअेश्वर पाणेश्वर । पापविनाशक-रामेश्वर संगमालय नंदिकेश्वर । विकट नेत्रीं ॥	२९८
मैराळु अनिलेश्वर । सिद्धनाथ खंडेराओ कोलेश्वर वंकनाठ केदारेश्वर । पंचलिंगीं ॥	३९९
ऐसें भूतगण नायक आले । सत्यादेवीं कुमरांतें जोहारिलें सर्वेची दळभारेंसीं निगालें । तयां सर्वें ॥	४००
आतां सत्यादेवीचा उठावा । सर्वे चालें यक्षणींचा मेळांवां तयांचयां नांमाचा आइकावा । अनुक्रमें ॥	४०१
विचित्रा विभ्रमा हंसिनी । जनरंजिका विशाला भीषीणी मदना घटां काळवर्णीं । महाभया ॥	४०२
महेंद्रा शंखिनी चंडी श्मशांनी । वैष्णवी कळा मेखळा लक्ष्मी वटक्षणी शतपत्रिका सुलोचनां माणिनी । सुशोभिनी कपाली ॥	४०३

- नटी कामेश्वरी विलासिनी । सुवर्णरेषां वरसेंदुरा रागिनी
मनोहरा प्रमोदा पद्मिनी । नखकेशिका ॥ ४०४
- सुवर्णवती रलीप्रिया भामिनी । एकवीरा जोगेश्वरी भवानी
जोगादेवी चौढाळिनी । आलियां निजमेळेंसीं ॥ ४०५
- किंकाळियां नादें गर्जतीं । करीं रुधिरपात्रें झेलितीं
हर्षे गोंदळी नाचतीं । सत्यादेवी पुढां ॥ ४०६
- असों हे तेयां नृप-नाथां । कुंभोदर निकुंभाचेयां घातां
आराधना करितां । लोटिला संवत्सरू ॥ ४०७
- वश्य करौती सकल भूतगणां । जाओनि भेटिला चौघां नंदना
तेयां दीधलें आश्वासना । राजनीती ॥ ४०८
- मागील वृत्तांतु सांघीतिला । देवतां भूत-गणु वश्यजाला
वधाचां समयो आला । कुंभोदराचा । ४०९
- पिता पुत्रां क्षेमें भेटिजाली । संतोषें रात्रीं क्रमीनिली
पाहालेयां स्नान संध्या वंदनें सारिली । जालीं देवतार्चनें ॥ ४१०
- रायां कुमारां जालीं आरोगणा । घांओ देववीला निशाना
कुंभोदरां जाणावेयां बंदीजनां । पाठविलें पुढां ॥ ४११
- बंदी जनीं पढौनि आशिसी । कितीं वाणौनि म्हणतिले तयांसी
बोलाविलेंसें संग्रामासीं । पांचाळें ॥ ४१२
- तंव राक्षसु बोलति तवकें । संग्रामु तंव आमुचें भातुकें
पांचाळु बोलिजे केतुकें । आम्हां पुढां ॥ ४१३
- आमुचेयां बाणांचा दरारा । न साहवेंची पांचाळ नृपवरा
युधीं घालौनियां कुमरां । पळाला आजिवेऱ्हीं ॥ ४१४
- आतां पुनती जरी आला । तरि पुरुषार्थु जाणवैल भला
म्हणौनि घाओ देववीला । निशानांसीं ॥ ४१५

- रणदीक्षा घेऔनि वीर । संग्रामा निगालें निकुंभ कुंभोदर
प्रतापें आलें वेगवत्तर । रणभूमिसीं ॥ ४१६
- तंव रणस्छंभु घालौनि पाठीसीं । पांचाळ उभा निज सैन्येंसी
तंव दृष्टीं जालीं एरु एरांसीं । दीधला सिंहनादु ॥ ४१७
- आंदोळ जाला दोनि दळां । पृथिवी बुडों पाहे आवर्णे जलां
तंव होतांती कुलांचला । कंपायमानु ॥ ४१८
- परस्परें घालितां बाण-जाळ । मेरुं आड जाओंपाहे रवि-मंडळ
म्हणे झणीं वाण येति सबळ । तोडीति रथातें ॥ ४१९
- दिग्पालें स्थानें डळ-मळिली । अमृत-कुंडें उलंडिलीं
तिअें पाताळीं जाऔनि पडिलीं । अद्याप वेन्हीं ॥ ४२०
- असो हें युद्ध मांडिलें तुंबळ । परस्परें बोलती सळ
निर्वाण घाओ देति सबळ । हाणतीं वर्म पीठीं ॥ ४२१
- चाणांसि बाणें आदळेतीं । रणरंगीं तिडकियां पडिती
वीरांचीं आंगें पोळतीं । न लेखतीं विरश्रियें ॥ ४२२
- खड्ग वायोचेनि घुघुवाटें । वीर पादप शिरांचीं पाणरटें
तुटौनि पडितीं एकदटें । रण-भूमीसीं ॥ ४२३
- वीरु मेघ वर्षतीं शोणित-जलें । महापूरुं चालिलें रण-मंडळें
पाहविलीं पायदळें । एरएरांचीं ॥ ४२४
- असों हे निकुंभ कुंभोदरा । आणि पांचाळु नृपवरा
निकरें महावीरां । मांडिले युद्ध ॥ ४२५
- निर्वाणींचीं शस्त्रांस्त्रें । एकमेका वरी घालितीं विचित्रें
तोडिती न लगतां क्षणमात्रें । एरुं एरांचीं ॥ ३२६
- कुंभोदरें म्हणितिलें पांचाळा ! । वरवी जाणैसीं युद्ध-कळा
माजी पृथिवीचियां भू-पाळां । जुंझारुं होशी ॥ ४२७

- भू-मंडळींचें भू-पाळ । आमसीं जुंझीनिलें सकळ
परि न लगतां वेळ । पराभविलें तें ॥ ४२८
- तें सेवकु करौनि स्थापिलें । देओ शरणागतु केलें
दाए तें घेतिलें । सप्त पाताळींचें ॥ ४२९
- युद्धें करी आमुसीं । ऐसा कव्हणीं नाहीं धरेंसीं
तुझियां भुजबलांसी । मानवलो आम्हीं ॥ ४३०
- तू भेटिलांसीं महावीरूं । युध्ये केलें शत-संवत्सरूं
आइनी पुर्विलीं थोरूं । आमुचेयां भुजांचीं ॥ ४३१
- परि एकची केलें कुडें । लेंकुरुवें घालौनि वैरियां पुढें
गेलासीं तोंड-करौनि कानवडें । वर्ष एकु ॥ ४३२
- तेणें आमुचा आवेशु गेला भावें । लेंकुरुवांतें संग्रामीं कैसें मारावें?
धाकुटेयांतें खेळवावें । खेळतीं तैसीं ॥ ४३३
- अंतःपुरांसीं मिळौनी । देहां इंद्रियां सुख देओनी
मागौतां आलासीं समरंगणीं । जुंझावेयांसीं ॥ ४३४
- तंव पांचाळे म्हणितिलें कुंभोदरा ! । भेदावेयां तुमचेया वज्रशरीरा
भैरव सत्यादेवी ईश्वरां । आराधिलें वर्ष एकु ॥ ४३५
- तेहीं होओनी प्रसन्न । मज दीधलेसें वरदान
तेणें वरदें अधुना घेईन प्राण । तुम्हां दोघांचा ॥ ४३६
- आतां सावधानु होआवें । आपणेयांतें वांचवावें
जो मज वर दीधला दत्तात्रेय देवें । तो साचु करैण ॥ ४३७
- तंव कुंभोदरें म्हणितिले पांचाळा ! । बहू जल्पसी वाचाळा
जंव पडला नाहींसीं वडवानळा । बाणां माजी ॥ ४३८
- आतां स्मरैरे आपुलें कुल-दैवतु । गुणीं बाणु लाविलें धुम्रकेतु
तंव धुम्र दाटला कटकांतु । पांचाळाचेयां ॥ ४३९

- तेणें धुम्रे करौनियां । वीराचियां दृष्टीं झांकौळिलिया
तेणें गळतीं आश्रुचियां गळतियां । हृदय लिंगावरी ॥ ४४०
- अघवां नेत्र झांकिलें वस्त्रीं । ओकारियां देतीं वक्त्री
आओ सांडिला क्षेत्रीं । हातौनि गळतीं शस्त्रें ॥ ४४१
- सवेंची पुलस्त्य-कुमरें कांई केलें । वडवानळ शस्त्रां स्मरिलें
गुणीं बाण लाओनी प्रेरिलें । पांचाळ सैन्यां वरी ॥ ४४२
- वडवानळाचा धडका । एकसरां उठिला माजी कटकां
तेणें जळतुसें आडकां । चतुरंग सैन्यु ॥ ४४३
- वीरुं आपणपें न विचारितीं । एकमेकांचेयां गळां झोंबेती
काकुलतिअें रीगौ पांतीं । उदरीं कुंभिनीचा ॥ ४४४
- सैन्यां भवंतुसें आट । तंव पांचाळ राओ सु-भट
हृदई धरोनियां नेट । चिंती सोमशस्त्रां ॥ ४४५
- तेणें अमृत उसळलें पाताळौनी । पृथिवी फोडौनि पसरलें रंगणी
मग पांचाळ सैन्यांवरीं वर्षौनी । शांत केला वडवानळु ॥ ४४६
- जंथौनि निगालें अमृत । तेथ जालें सोम-नाथ
देवल सांगे असित । ऋषी प्रतीं ॥ ४४७
- मृत्यें जालीं जीवतें । असावधें जालीं सावचीत्तें
विकळीं सांडौनी विकळांतें । युध्यें प्रवर्त्तलीं ॥ ४४८
- एसें देखौनि ऋषी कुमर । माणशीं विस्मीतु जालें थोर
म्हणती धन्य पांचाळ-वीर । अजीतु हा ॥ ४४९
- तंव पांचाळें कांई केलें । झंझावातु शस्त्रां मोकलिलें
तेणें सैन्यु उडालें । ब्रह्म-राक्षसाचें ॥ ४५०
- राऊतें पायदळें ऊडेति । गजु रथें आकाशां जाती
येओनि भूमीं आदळतीं । चूर्ण होतीं शरीरें ॥ ४५१

- तंव कुंभोदर आणी निकुंभ वीरे । जपीनलें नगास्त्रु वेगवत्तरे
तेणें झरतीं जालीं स्छीरें । झंझा वातु ॥ ४५२
- ऐसें कडों वीकडीं अवधारा । जुंझितां तेयां महावीरां
तंव प्रवेशकेलां दिनकरां । अस्ताचलासीं ॥ ४५३
- ओसरलियां दोनि सेना । राक्षसुं गेलें निज भुवनां
मैल्यकारां गेला पांचाळु राणा । निजसैन्येंसीं ॥ ४५४
- संतां विणवी कवि-डिंभु कृष्णमुनी । युद्ध कुंठिलें एथौनी
पांचाळु वधैल राक्षसु दोनी । भैरव बाणें ॥ ४५५
- श्रीदत्त वरदानें बळाविला । पांचाळु सायासीं पडिला
भूतगणु साहाई केला । सातवां प्रसंगीं ॥ ४५६

इति श्रीमन्महोपाध्यायाम्नायदीक्षितविराटदेशोपनामालंकृत-
मयंकराजशिष्यकृष्णमुनिना विरचिते आत्मतीर्थ-प्रकाश
ग्रंथे भूतगण साहाय वर्णनोनाम सप्तम प्रसंगः ॥ ७ ॥

८

ब्रह्मराक्षस वध

श्रीपरमात्मने नमः

- ययां नंतरें प्रवर्तलीं निशीं । तंव रोकडा आणी कडा भूतांनिशीं
सत्यादेवीं योगिनी चक्रासीं । आली रायां जवळीं ॥ ४५७
- म्हणती राया ! वेगु करावा । भंवतां नगरुं गिवसांवा
भैरवु बाणीं प्रेरावा । वध करावा राक्षसांचा ॥ ४५८
- एरी कडें कुंभोदरु निकुंभु दोनि । बैसोनि आपुला सिंहासनीं
विस्मयो भरौनी मनीं । सांगती गोष्टीं ॥ ४५९

- त्रिभवनु जितिलें आम्हीं । कव्हणी पुरला नाही संग्रामी
परि थोरु देखिला पराक्रमी । पांचाळु हा ॥ ४६०
- एकोत्तरशत संवत्सरु । युद्ध करिताअें धुरंधरु
एसा कव्हणीं योद्धारु । देखिजे ना ॥ ४६१
- आमुचें निर्मोव बाण । एणें लेखिलें तृणां समान
आतां उपाअें कवण । करावा यांसीं ॥ ४६२
- परि ऐसें वाटतसें मनां । आम्हीं पीडा दिलीं त्री-भुवनां
तेणें क्रोधु आला कां नारायणा । रचिलें विघ्णु हें ॥ ४६३
- आयुष्याचा पुरला अंतु । ऐसा दिसताअें संकेतु
तरि मागौतां एकें वेळें प्रार्थू । अष्टमूर्तीसीं ॥ ४६४
- तें वचनु माणिलें निकुंभा । कुंभोदरु ऊठिला यज्ञारंभा
तंव तडकु फूटला खांबा । सभामंडपाचेयां ॥ ४६५
- तो त्रिखंडौनि पडिला धरणीं । कुंभोदरु खोचैला मनीं
तंव निकुंभु बोलिला वचनीं । न होअें कार्यसिद्धी ॥ ४६६
- चिंता प्रवर्तैली तेयां वीरां । सभा आटोपौनि गेलें मंदिरां
भोजनां सारौनि विचारां । बैसलें एकांतीं ॥ ४६७
- इतके जंव वर्तलें । तंव रात्रीचें यामु-द्वय लोटिलें
ऐसां समई नगरु वेढिलें । पांचाळ राअें ॥ ४६८
- आऊठ कोडीं भूतांवळीं । नव कोडीं कात्यायनीचीं हाउली
पाडौनि नगर-पौळीं । केलें सपाटु ॥ ४६९
- नगरीं जाला हाहाकारु । तंव रोकडा-कडा पांचाळ वीरु
सत्यादेवीशीं प्रवेशलें मंदिरु । कुंभोदराचें ॥ ४७०
- नगरांतु होतसें कांई । तें तेयां ठाउकेंचि नाही
विकळ पडिलें असतीं देहीं । चिंता करौनी ॥ ४७१

- दोंघें बैसिलें असेति एकांतीं । जवळीं नाहीं जुंझाचीं आइती
 तंव तेथें पांचाळु नृपती । कांई करितां जाहला ॥ ४७२
- उभा ठाकौनि स्थंभां आडु । हातीं परजौनि कोदंडु
 गुणीं लाविलासें प्रचंडु । भैरवुबाणां ॥ ४७३
- कानडी भरौनि सोडिला । बाणु कुंभोदरां कंठीं आदळैला
 शिरु तोडौनि बैसीनिला । कंठी निकुंभाचां ॥ ४७४
- तेयांचा कंठनाळाहौनि । अशुद्धु जंव पडावें धरणीं
 तंव धावीनिलियां जोगिनीं । सत्यादेवीचियां ॥ ४७५
- एकीं पात्रें भरींतीं । तंव आणिकीं पात्रें ओडवीतीं
 घेआं घेआं म्हणौनि वाटितीं । एकमेकींसीं ॥ ४७६
- शिरें खातीं खसखसां । अशुद्धु ढोंसितीं ढसुढसां
 मग काढौनि मेद मांसां । गोळें गिळींती ॥ ४७७
- कडा आणी रोकडा । तेहीं पुत्र-कलत्रांचा केला रगडा
 राक्षसें भक्षिती तडतडां । वेळु न लगतां ॥ ४७८
- मग देअौनि आरोळीं । आवेशें धावेंति भूतावळीं
 जाअौनि बैसिती कंठ-नाळी । घोटु घेति अशुद्धाचें ॥ ४७९
- एकीं भयंकर शब्दां करीतीं । एकीं झिजाळें पसरौनि धांवतीं
 एकी डोळें वाटारितीं । कुंडालेयां एव्हढें ॥ ४८०
- घांअौनि धरीतीं राक्षसां । पिळीनी मोडितां घसां
 पोट फाडौनि मेद मांसा । स्वानंदें भक्षिती ॥ ४८१
- एकें धरौनि पाई । भवंडौनि आदळेंति भुई
 ठिकरियां होतां पाहीं । हांसेति खदखदा ॥ ४८२
- शोणितांचें पूर लोटिलें । देखौनि भूतगणुं हरुपैलें
 शिरें घेअौनि खेळों लागैलें । परस्परेंसीं ॥ ४८३

- हातां पायांचीं कांडौरी । घेऔनि खेळतीं टिपरीं
मेद मांस गोळे वरी । हाणती एकमेकां ॥ ४८४
- ऐसां संहारू केला । राक्षसु एकहीं नाहीं उरला
भूतां सुकाळु जाला । मेदमांसाचा ॥ ४८५
- जोगिनीं मिळौनि समस्तां । सत्यादेवी बोलें हर्खितां
भूतगणु भुकैलें वो जुंझतां । करा रंघनें ॥ ४८६
- राक्षस दळांचीं धान्यें । परवडीं निफजवां वो ! पक्कान्नें
लोणिअें तावा वो ! ओजनें । मांदयाची ॥ ४८७
- परवडी करा पत्रशाखांचियां । पदांगुळीचीं खांड वडिया
पदतळांचियां पाटवडियां । ओजां रांधा पै ॥ ४८८
- पोटरियांचीं चिरा दोडकीं । मांडियांचीं वृतांगें नेटकी
भोंपळीं खांडा नितंबाची । कवतिकें ॥ ४८९
- उदरांचीं चीरा कोहुळीं । भुजलतांचीं सांबारा पडवळी
पदांगुष्टांचीं कारलीं । वरवीं रांधा ॥ ४९०
- रसना कर्ण भाजियां । सांबारौनि रांधावियां
वपाचियां सेवळियां । एळाविआं तुम्हीं ॥ ४९१
- मांडे करा हस्ति कर्णांचें । वडें तळावें गज तळाचें
भात वेळां नरदंताचें । सुवासीकु जें ॥ ४९२
- करांगुळीचिआं मालतिया । हृदयांचिआं गुळौरियां
अंत्रे काढौनि फेणिया । ओजवावियां ॥ ४९३
- गज सोडांचीं मूसळें । घेऔनि कांडा शिशाळें
शतरांवीचेंनि दुग्ध मेळें । रांधा क्षीरीं ॥ ४९४
- निशाचरीं स्थनांचीं अमृत फळें । यज्ञेंस कालवन शाक मेळें
चीरौनी मेहुन मूळें । करा कुसंबिरीं ॥ ४९५

- नर कपालांचां ताटीं । पक्कानें विस्तारां गोमटीं
घृतधारां घाला बरवटीं । शोणितांचीं ॥ ४९६
- आचमणें नेत्र सरोवरांची । सू फळें फोडां पीठ मणियांची
अश्व अजा कर्णांचीं । तांबुळें योजा ॥ ४९७
- करितां देव भूतगणांहारांचें अवतरण । रसिकांची अंतरें डोलवीन
परि दुरीं जाईल आख्यान । आत्मतीर्थांचिं ॥ ४९८
- संहारु केला राक्षसांचा । मेळा संतृप्त जाला भूतगणांचा
वागोवा घेतला कुंभोदराचा । पांचाळ रायें ॥ ४९९
- ऐसें वधिलें कुंभोदरु निकुंभु । जयवंत जाला पांचाळराज वल्लभु
सुरगणु दाटिलें नभु । करीति पुष्पवृष्टीं ॥ ५००
- सरला निशीचा भरु । पूर्वे उगवला दिणकरु
नगरजनां देऔनि नाभिकारु । निगाला भूतगणांसीं ॥ ५०१
- नगरां पश्चिमें नृपवरे । पावकोशाचेनि अंतरें
मेलिकारु केला निधरिं । निजसैन्येसीं ॥ ५०२
- भूतगणां जाली पाठवणी । गेली सत्यादेवी जोगिनी
महाराष्ट्री तिअें दी हौनि । राहिली ठाईं ठाईं ॥ ५०३
- ऐसें ब्रह्मराक्षसु वधिले । मग राअे पांचाळें कांईं केलें
तें श्रोतेयां सांगै वहिलें । मुनी कृष्णया कवी डिंभु ॥ ५०४
- हा आठवा प्रसंगु अदट । पांचाळें वधिलें राक्षसु सुभट
आतां श्रीदत्त होईल प्रकट । नववां प्रसंगीं ॥ ५०५

इति श्रीमन्महोपाध्यायाम्नायदीक्षितविराटदेशोपनामालंकृत-

मयंकुंभराजशिष्यकृष्णमुनिना विरचिते आत्मतीर्थ-प्रकाश

ग्रंथे ब्रह्मराक्षस वध वर्णनोनाम अष्टम प्रसंगः ॥ ८ ॥

आत्मोत्तम ध्यान

श्रीपरमात्मने नमः

- देवल म्हणें असितांसीं । वध जालेयां कुंभोदरासीं
 राअें प्रश्नु केला शिष्यांसीं । आत्मोत्तमाचेयां ॥ ५०६
- राओ म्हणें जी मुनीसत्तमा । ! । ब्रह्महत्या घडली आम्हां
 तें पुत्र कीं ऋषिउत्तमा । पुलस्तीचें ॥ ५०७
- तुम्हीं ब्रह्मज्ञानी पुरतें । तरि नास होअे ब्रह्महत्येतें
 बोलवें तेयां उपायांतें । म्हणौनि केला नमस्कारू ॥ ५०८
- ब्रह्महत्येचें घातले सांकडे । ब्राह्मणां नुगवेंचीं कुवाडें
 मग ध्यान मांडिलें निकडें । आत्मोत्तमाचे तेंहीं ॥ ५०९
- तंव ध्यान करितां वेळीं । आत्मोत्तमु प्रकट जालें जवळीं
 देखौनि ब्राह्मणु राजन्यमौळी । संतोषलें मनीं ॥ ५१०
- साष्टांगीं घालौनि दंडवत । प्रश्न पुसें नृपनाथ
 आमुची ब्रह्महत्या निभ्रांत । कांइसेंनि फिटें ? ॥ ५११
- ऐसा प्रश्नु आइकौनी । आत्मोत्तमु बैसिले ध्यानीं
 श्रीदत्तांचें अंतःकरणीं । केलें स्मरण ॥ ५१२
- नानां वाक्यें निगम सारें । भावगर्भें बीजाक्षरें
 नानां सूक्तीं स्तोत्रें मनोहरें । प्रार्थनारूपें ॥ ५१३
- जयजयाची त्रैलोक्य पावना । ॐ नमो श्रीदत्तात्रिनंदना ! ॥
 संसार भवबीज विनाशना । समर्था जी ! ॥ २१४
- जीवांचा फिटवेयां अविद्या भ्रमु । निज परमात्ममार्गोत्तमु
 निरौपावेयां सृष्टी प्रथमु । मूळ होसीं ॥ ५१५

- जय दिव्यांबर भूषणा ! । जय बोधात्मका प्रसन्ना
जय परब्रह्म निरांजना ! । चिद्घनुजी ।। ५१६
- जय जीवु प्रपंचा भिन्ना । नमो सच्चिदानंद घना
जय नित्यमुक्ता शरण्या । शरणीं तुज ॥ ५१७
- केलें श्रीदत्त गायत्री स्मरण । श्रीमूर्ति ध्याइलें ध्यान
तंव उभाठेला ततक्षणा । दिगंबरू तो ।। ५१८
- चंद्रोदई जीवन पावतीं औषधीं ॥ कीं धातु कलंक नाशी सहश्रवेधीं
ना तरी लाभे घुटिका सिद्धी । पुरतीं मनोरथें ॥ ५१९
- नां तरि बावनोदई दृमकुळें । होतीं सुगंधें सुशीतळें
तैसें जाले श्रीदत्त दर्शन मेळें । आत्मोत्तम पांचाळासीं ॥ ५२०
- आत्मोत्तमु लागैला श्री-चरणीं । राओ आला लोटांगणीं
तेणें श्रीमूर्ती नयत्रीं । देखिलीं कैसीं ॥ ५२१
- जो परमंगल कैवल्य धरणीं । द्वितीय तेजोमय अमोघ किरणीं
उदेला प्राजाधरू अवनीं । भव-तम नाशावेयां ।। ५२२
- आधीची शुद्ध कैवल्य-मूर्ती । वरि दिव्यशक्ती तेजाची ज्योती
ओप सारिली निगुती । ऐश्वर्यादि गुणांचीं ॥ ५२३
- जरी घातली चैतन्याची गवसनीं । परि किळे फांकैति भीतरौनी
तें श्रीमूर्ती वाचां कव्हणीं । वाणौ आतां ॥ ५२४
- श्रीमूर्तीचें लावण्यु देखिलें । तेणें विश्वलावण्यु मुरालें
भौतीकु मुर्छाविलें । आपुला ठाई ॥ ५२५
- लौकीकु राहिलें अधोदृष्टीं । तेथें प्रपंचिकांचीं कवणगोष्टीं
श्रीदत्त लावण्य न माअें सृष्टीं । कां निरौपमुं ॥ ४२६
- श्रीमूर्तीचें तेज स्फारलें । तेणें वरि प्रभेतें लोटिलें
मंडळ पीवळें जालें । तेणें तेजें ॥ ५२७

- ब्रह्मानंदाचियां ओला । दिव्य पीत-आरक्त तेजाचां करंबा पालहेला
 तैसा श्रीमुकुटीं जुडा मिर्विला । केशकळापांचां ५२८
- मेनाविला प्रवृत्ति मेणांचां । ओतिला पति कैवल्य निजांशाचा
 तो श्रीमुख कैसां श्रीदत्तांचां । वाणी आतां ॥ ५२९
- जेयां वाचें होति निर्मळ । जे अमोघ शक्तीचें राउळ
 तें प्र-हसीत श्रीमुख कमळ । श्रीदत्तांचें ॥ ५३०
- अति सुरेख पातळ । वंकट भरू-भंग नीतळ भाळ
 पंचरेखां दावितीं स्थळ । पंचकाअंचीं ॥ ५३१
- जेवि नाम-पंचकांचां पोटीं । सदानंद स्वरूपें गोमटीं
 तेवि शोभती अरक्तकोरां श्वेतवाटीं । श्रीनेत्राबुंजें ॥ ५३२
- कैसें सुंदरु लंबकर्ण । निजभक्तांचें परिसावेयां स्तवन
 कर्णी कुडलें करीति छळन । चंद्र-मंडळासीं ॥ ५३३
- पंच कळां हौनि भिन्न । जेथें नांदेति निजकळां स्वर-प्राण
 तें सरळ नाशा श्रीमुखि मंडन । वासु घे भक्त जातिंचां ॥ ५३४
- कैवल्य रंगें गिवसिलें । ब्रह्मतेजें उलासलें
 ते सुस्मित मिरविलें । अधरोष्टांतरी ॥ ५३५
- कैवल्य मंडळा भीतरीं । जेवि षोडष प्रेम कळांची हारी
 तेवि शोभे श्रीमुखांतरीं । सुरंग दंतपंक्ती ॥ ५३६
- तेयां श्रीमुखांचा सेजारी । मंजिष्ट रसना तुळिका सुंदरी
 घालौनि विसंवे निरंतरी । अमोघ परा-वाणी ॥ ५३७
- ब्रह्मविद्येची भाष जैसी तैसी । स्वातंत्रियां न बोलवें आनंदासीं
 म्हणौनि रसना दंतपंक्तीसीं । मिळौनि बोलें ॥ ५३८
- सकळ पुरुषार्थु शक्ति-चक्राचें । शरणागतु जालें संसाराचें
 म्हणौनि प्रतापे निगाले श्रीदत्ताचें । श्मश्रु मिषे बाहिरीं ॥ ५३९

- अनंत शक्ती ऐश्वर्याचीं दाटीं । सामावितां न सामाअे सृष्टीं
तिअें धरिल्ली मुष्टीं । कुहचें करौनियां ॥ ५४०
- परावर जेथ मिळालें । तेथ अंशत्रय नामु पावलें
तें श्रीदत्त कंठीं मिरविलें । त्रिरेखां रूपें ॥ ५४१
- जीवोद्धरणाचियां काजा । संसार तोंडीं हाणावेयां पैजा
श्रीदत्ताचियां आजानु भूजा । प्रलंबा दीसतीं ॥ ५४२
- वाटितां अमोघ कैवल्य फळें । श्रीदत्तांचीं करतळें
नख मंजिरीसीं लक्षण मेळें । अरक्तें जाली ॥ ५४३
- परि तें दवडौनि संसारियांसीं । हृदईं आळंगी निज भक्तांसीं
तें खून दावीं निश्चयेसीं । एकावळी वक्षस्थलीं ॥ ५४४
- जे रीगतीं श्रीदत्तांचां उदरीं । तेयां त्री-काळ राखैलु नाभिकारी
हें जाणवीतांअे निर्धारि । त्री वळीं तेथ ॥ ५४५
- तो पाहावेयां साचिवटा । रोमावली मिषें अधोर्ध्व वाटां
शक्ती हारी एतांतीं नीटा । नाभी स्थानीं ॥ ५४६
- कामशास्त्रें ब्रह्मचर्यु त्राशिलें । म्हणौनि श्रीदत्तां शरणु रिगालें
तें मध्य मंदिरी सांटविले । बेंगटीं जघनाचा ॥ ५४७
- अंतकाळीं श्रीमुखावलोकावेयां । निजभक्त मस्तकाचियां होंति ऊसियां
म्हणौनि जंघा जाणु तियां । वोहरतुं वस्तुळां ॥ ५४८
- वांटौळी गुल्फें कृष्ण कळाविया । घुरा सांडौनि अन्यदेवतांचियां
निजभक्त येति ओळगावेयां । श्रीचरणु घुरां ॥ ५४९
- तुल्य पंचागीं श्रीचरणीं । विलासैली लक्षणें होअौनी
चरण-महिमा जाणौनि । रंगिले चैतन्य तळीं ॥ ५५०
- लक्षणीं वाणू श्रीदत्तांचीं । तरि अघवीचि मूर्ती लक्षणांची
परि अपूर्वता वाणीची । कांहीं दाओ । ५५१

- जिअें सामुद्रिकें प्रकटु जनीं । तेयां महाकवी वाणितीं उपमा देउनी
परि ध्यानाक्षरांचीं वाणी । सांगतीचिनीं ॥ ५५३
- रजस्तमाचा केरुं झाडौनी । भावानुरागें समाजेंनु करौनी
श्रद्धा धृतीचें आसनु घालौनी । हृदय मंदिरांमाजीं ॥ ५५३
- नेथें श्रीमूर्ती आव्हाणिजे आदरें । अंतरीं पूजाकीजे षोडषोपचारें
मग लक्षणां लक्षौणी चतुरें । ध्यानु कीजे ॥ ५५४
- मग कार्ये तेयां लक्षणांचीं । ध्यानस्तां पुरुषां वाणतीं अघवींचीं
तैचीं सिद्धी ध्यानाचीं । जाली जाणावीं ॥ ५५५
- तिअेंची लक्षणे चतुर्विधें । अव्हांतर उपमा व्यतिरिक्कान्वये भेदें
जाणावी निरुक्त बंधें । क्रांतदर्शीं ॥ ५५६
- लांछनु तीळ भंवरे । अंक मत्स्य पंच प्रकारें
इयें जाणावीं अव्हांतरें । लक्षणे पै ॥ ५५७
- रेषां सामुद्रिकें चिन्हीतें । इयें त्रीविध लक्षणे उपमितें
आतां बत्तीस लक्षणे व्यतिरिकें तें । श्रीमूर्ती निष्ठे । ५५८
- गौर श्यामु दोनि वर्ण । हेचि मिश्र द्विधां जाण
ऐसें चतुर्विध वर्णलक्षण । जाणावें महंती ॥ ५५९
- शब्द मंजूळ कंठ सुस्वर । दुर्गंधीशूण्य तनुच्यार
स्थूल ना ह्रस्व मूर्द्धा कृष्ण केश चाचर । ऐसीं नवविधें ॥ ५६०
- चौ विरहीत युक्त रूप जाणा । प्रसन्न वक्त्र निमिष कृष्णा
थोरस तार नेत्र-आरक्तत्व प्रसन्ना । ऐसी चौदां ॥ ५६१
- त्रययुक्त हा सकळां मनोरमु । स्वरगंभीर मंजूळ प्राक्रमु
गुण उपगुण कुशलता उत्तमु । ऐसीं बावीसे ॥ ५६२
- व्युत्पत्ती च्यातुर्ये कवित्व वादा । शिहाणीव स्फूर्ती मुशीलतां मेधा
प्रज्ञा बुद्धी अष्टविधां । ऐसीं बत्तीस ॥ ५६३

- इयें व्यतिरिक्तें बत्तीस लक्षणें । मुर्तीनिष्ठ जाणावीं सुजाणें
ध्यानां आणावीं मनें । चिंतौनियां ॥ ५६४
- आतां अन्वयलक्षणें बत्तीस । तेयांचें सांगै न भेद विशेष
जेयांचीं कार्यें बत्तीस । ध्यानस्तां होतीं । ५६५
- केश कर्ण भुजां भाल नाशा । इयें पांच दीर्घें परियेसा
चिंती तेयां पुरुषां । अभय सूचकें ॥ ५६६
- दंतोष्ठ कंठोदर हस्त नखें । इयें पांच ऱ्हस्वें विशेषें
सत्वाची सूचिकें । साधकांसीं ॥ ५६७
- पद-हस्ताचियां अंगुलिका । ध्वज रोम आणि रेखा
इयें पांच सूक्ष्मं संशुद्धी विजयो जे कां । कारणें होतीं ॥ ५६८
- चरण-कमल नेत्र कक्षा । ललाट पृष्ठी विभाग वक्षा
इयें सां उन्नत प्रत्यक्षा । ज्ञान जनकें ॥ ५६९
- जिह्वा ओष्ठ पाणितळें । चरणाधर दंतमूळें
इयें आरक्तें मंगळें । योग सूचकें ॥ ५७०
- नाभी तळहातें दोनि गंभिरे । व्यवस्थित कारकें मनोहरें
नेत्र भाल वक्ष अं तीन विशाळें सुंदरें । दानसूचकें ॥ ५७१
- पद जंघा जानु प्रणवदळें । यज्ञ भाग लिंग दळ करतळें
ओष्ठ स्थन बाहु दोर्दंड युगळें । श्रवण प्राणरंधरें ॥ ५७२
- कपोलें भृ नेत्र दशन पंक्ती । दंताग्र नितंब ऐसीं विसतीं
इयें जाणावी निगुती । सूचकें दमाची ॥ ५७३
- दोनि हस्तांगुलें पदांगुलें । इयें विषमं यज्ञसूचकें मंगलें
हस्तशाखा दंतपंक्ती इअें दोनि विरळें । स्वाध्याय कारकें ॥ ५७४
- श्मश्रु कुर्च पद-शाखा । इअें तीनि नाशाद्र तपकारकें आइका
मुख स्कंध स्थन चक्रें नका । गुल्फें नितंबु ॥ ५७५

- इअं सातु वर्तुळें आर्जव सूचकें । कंठोदर दोर्दंड भुजादिकें
इअं च्यारी संवळितें सूचिकें । अहिंसकत्वाचीं ॥ ५७६
- हस्त पदांचें अंगुष्ठें अंगुलिका । भुजा दोर्दंड जंघा जानु आइका
इअं आठै सत्यसूचकें देखा । अतिसरळ तरें ॥ ५७७
- भाल दशन वक्ष पद-तळें । पृष्टिभाग इअं पांचै समतळें
अक्रोध सूचकें मंगळें । जाणावी ज्ञातीं ॥ ५७८
- दोर्दंड जंघा जानु हा त्रिकु । वर्तु वोहरतु तें त्याग सूचकु
नाशा जिव्हा कोपर हा चौकु । तीक्ष्णाग्र शांतिसूचक ॥ ५७९
- धुरा कपोल नागा तींनि उच्चतरें । अ-पैशूण्य सूचकें सुंदरें
कळाविया माज उदर निर्धारें । कृष्य दया सूचकें ॥ ५८०
- अपांग दंतपंक्ति । भृ-भंग कर्ण व्यक्ति
इअं च्यारी वक्ते बोलिजेति । अलोलत्व सूचकें ॥ ५८१
- भृकक्षा अधर मस्तक । नेत्र पत्र हनूपस्थ सप्तक
स रोम मार्दव सूचक । जाणिजे पै ॥ ५८२
- नाशा भाल भुजा दोर्दंड पद पाणीतळें ।
जंघा जानु जघनोदर पृष्टिकपोले
हनू वक्ष नितंब निर्रोमाळें । लज्ज्यासूचकें पंधरा ॥ ५८३
- दंत नखे अं दोन्हीं समुज्वलें । अ-चापलत्व सूचकें निर्मळें
केश स्थानाग्रें नयन तिन्हीं सुनीळें । दिप्तीसूचकें ॥ ५८४
- ग्रीवा रदन सामान्यस्थूलें सुंदरें । क्षमा सूचकें मनोहरें
स्कंध नितंब दोंनि स्थूलतरें । धृत्ती सूचकें ॥ ५८५
- नाशा दंत कपोलें स्थूलें तिन्हीं । शौच सूचकें जाणावी मुनी जनी
तळवे तल्हात स कोमल अे दोंनी । अद्रोह सूचकें ॥ ५८६

- कर चरण वाम सव्य विभाग । मुख पंकज पूर्व पश्चिम भाग
इअं सातु मृदुत्तरे चांग । सूचिती नातिमाविते तें ५८७
- दंत कपोल भाल नयनांबुज । नाशा त्वचा पदपंकज
इअं सातें श्नेह सूचके सहज । जाणावी पै ॥ ५८८
- त्वचा नाशा अंघ्रि कपोळें । भाल दंत इअं सा नीतळें
प्रवृत्ति निवृत्ती कारके मंगळें । बोलिलीं शास्त्रीं ५८९
- ब्रह्मांड कर्ण स्थन मंडळें तीनि । सछिद्रे जाणावी मुनिजनी
इअे आचार सूचके ध्यानी । ओळखावीं पै ॥ ५९०
- ऐसी बत्तीसान्वय लक्षणीं । श्रीमूर्ती लक्षिजे जरि ध्यानी
तरि लाहिजे मुनिजनीं । ध्यान सिद्धीतें ॥ ५९१
- ऐसी अव्हांतर आणि उपमितु । व्यतिरिके आणि आन्वयोक्तु
ऐसीं बाहात्तर लक्षणीं शोभतु । श्रीमूर्ती दत्ताचीं ॥ ५९२
- ऐसें श्रीमूर्तीचें वर्णन । मिया नेणतां केले ध्यान लक्षण
परि झणीं कोपती संतजन । मुनि कृष्णया कवी- डिभासीं ॥ ५९३
- हा नववा प्रसंगु मंगल । श्रोतेयां वक्तेयां होअें ध्यान-फळ
जेथ आत्मोत्तमाचेंनि ध्यानें पांचाळ ।
लाघला श्रीदत्त योग ॥ ५९४

इति श्रीमन्महोपाध्यायाम्नायदीक्षितविराटदेशोपनामालकृत-

मयंकराजशिष्यकृष्णमुनिना विरचिते आत्मतीर्थ-प्रकाश

ग्रंथे आत्मोत्तम ध्यान वर्णन नवम प्रसंगः ॥ ९ ॥

मग म्हणतिलें श्रीदत्तात्रेयदेवें ।

राया ! इअें आत्मतीर्थीं स्नानु करावे
ब्रह्महत्ये पासौनि मुंचावें । पुत्रां सहितु ॥ ६०५

देवल असितासीं म्हणें । आइकौनि दत्तांचीं अमृत वचनें
मग राअें पुत्रां सहितु केलीं स्नानें । तिअें आत्मतीर्थीं ॥ ६०६

स्नानें करितां क्षणीं । ब्रह्महत्या पळतां देखिली नयनीं
निगाली सर्वही किल्मषें घेअौनी । स पुत्रीं रायाचीं ॥ ६०७

आत्मनाथे श्रीदत्तें । आपण आणवीलीं सर्वतीर्थें
वरि स्नानु केलें सद्भुक्तें । आत्मोत्तमें पै ॥ ६०८

ऐसां देवां-भक्तांचा योगु । तिअें तीर्थीं जाला स्नान प्रसंगु
म्हणौनि आत्मतीर्थ नाम अभंगु ।

जालें सृष्टीं काळ वेचीं ॥ ६०९

मग आत्मवापी भंवतें । पुरुषाकार स्थंडील केलें निरुतें
तडाग केलें तेयां भंवतें । वर्तुळाकारु ॥ ६१०

आत्मालये तेयां ठेविलें नाम । देवल म्हणें असितोत्तम !
ऐसां आत्मतीर्थ महिमा निरोपम । निरौपिला तुज ॥ ६११

या वरी राअें पांचाळें । देवांचीं नमस्करौनी चरण-कमळें
मग जोडौनि कर कमळें । विणवितां जाला ॥ ६१२

म्हणें श्रीदत्ता निरंजना ! । या विज्ञानेश्वरां माझेयां नंदनां
देयांवी जगज्जीवना ! । श्रीचरण सेवा ॥ ६१३

हा होईलु तुमचा किंकरु । तेणें फिटैल आमुचा भवसंसारु
तिअें वेळीं देवें केला अंगिकारु । विज्ञानेश्वराचां ॥ ६१४

राअें आत्मालय दक्षिणे पांचालेश्वर । लिंग स्थापौनि प्रसादु केला सुंदर
तेर्थें ग्रामु वसविला मनोहर । पांचालेश्वरु नामें ॥ ६१५

- राजाळें आणि तेजाळें । राजादेवी तेजादेवीची देउळे
पांचाळेश्वरा सेजी मंगळे । केलीं इशान्य कोणीं ॥ ६१६
- आत्मालया हौनि उत्तर दिशेसीं ।
आप्तकुमरें स्थापिले आप्नेश्वरासीं
नगरुं वसवीलें तयासीं । म्हणती आप्तग्रामु ॥ ६१७
- ऐसा करौनि आख्यानां । घेऔनि श्रीदत्ताची आज्ञा
राओ निगाला सह-सैन्यां । तिघां पुत्रां सीं ॥ ६१८
- गेला पांचाळ नगरां । तेथें राणीव करितां नृपवरां
आयुष्यांती मह कुमरां । पावला ब्रह्मलोकीं ॥ ६१९
- ब्रह्मलोकींचें सुख भोगौनी । पुनर्जन्मीं जाला ब्रह्मज्ञानी
तापसें श्रीदत्त सायुज्यता निर्वाणी । पावता जाला ॥ ६२०
- आतां कवी-डिंभु कृष्णमुनी । साधुसंता विणवीं कर जोडौनी
दुसरें आत्मतीर्थख्यान देवलमुनी ।
सांघैलु असिताप्रतीं ॥ ६२१
- ऐसें हें पुण्य पावन । जेणें फिट ब्रह्महत्येचें दूषण
आइकितां आत्मतीर्थख्यान । दाहावां प्रसंगीं ॥ ६२२

इति श्रीमन्महोपाध्यायाम्नायदीक्षितविराटदेशोपनामालंकृत-

मयंकराजशिष्यकृष्णमुनिना विरचिते आत्मतीर्थ-प्रकाश

ग्रंथे ब्रह्महत्या निरास वर्णन दशम प्रसंगः ॥ १० ॥

११

विज्ञानेश्वर पददान

श्रीपरमात्मने नमः

- देवल म्हणे असिता ! । विज्ञानेश्वर भक्त जाला श्रीदत्तां
तेयांचा पवित्राख्यानु आइके आतां । सावधचित्तेसीं ॥ ६२३
- श्रीदत्त पाहे जिकडे जैसा । कर जोडौनि उभा तिकडे तैसा
छिन्न मूळ द्रुम भूतळीं पडे जैसां । नमस्कारु घाली ॥ ६२४
- श्रीदत्तांचीं पर्णासनें पात्रें । पादुका उपाहनौ वस्त्रें
छायादि करौनि पदमात्रें । ओलांडी ना ॥ ६२५
- ऐसीं भक्ती करितां नृपोत्तमां । ऋमीनिली शतवत्सरु सिमां
तंव देहांती उपदेशिलें तारक ब्रह्मा । श्रीदत्ते तेयांसीं ॥ ६२६
- विज्ञानेश्वर विणवी श्रीसद्गुरुतें ।
जंवर सापे तेजोनीळाकाशु वरुतें
तंव पर्यंतु माझियां स्थानातें । त्यजावे ना जी ॥ ६२७
- हेंची असें विणवणी । आपुला सेवकु होतां भक्तु म्हणौनी
से न संडावी अंतःकरणीं । रंकासी निरंतरु ॥ ६२८
- तें श्रीदत्तें माणिलें । मग विज्ञानेश्वरे देहां विसर्जिलें
उपरी तेयांसीं संस्कारिलें । आप्तेश्वरां उत्तरें ॥ ६२९
- विज्ञानेश्वराचेयां कुलोपाध्यासीं । श्रीदत्तें स्वमुखें तेयांसी
लिंग प्रतिष्ठावें ऐसीं । दीन्हली आज्ञां ॥ ६३०
- तेणें लिंग केलें उत्तमु । संस्कार स्थळीं निरोपमु
श्रीदत्ते स्वयं दीधला महिमु । लिंगा स्थापावेयां ॥ ६३१

जेधवां लिंग स्थापिलें । अग्रोदकु श्रीदत्तें पाहिलें

स्थापणेयांत्मतीर्थींचे जल आणवीलें । कुलोपाध्यां करवी ॥६३२

उपाध्या जलां आणौ गेला । तंव वेगु न धरवेचि देवाला

मग तो कांई करिता जाला । सर्वतीर्थ नाथू ॥ ६३३

दोंहीं जानूंमध्ये मेखला घालौनी । दक्षिण मुखें ओणवेयां होऔनी

बळें मुष्टी रोविलियां दौनी । लिंगमेखळेंसीं ॥ ६३४

नियां गेलियां सप्तपाताळें भेदौनी । विश्वोदकू आणिले तळौनी

उपाध्या येई तंव स्थापना करौनी । जालें आसनीं उपविष्ट ६३५

उपाध्या देखे कुतुक दृष्टीं । मेखळेंसीं दौनि छिद्रें गोमटी

उदकु निगतांअें भडभडां दाटीं । आंतौनियां ॥ ६३६

उपाध्या वदीनिला जी देवा ! । न कळतां तुझियां मावा

सर्वतीर्थांचा मेळावा । असे तुझां श्रीचरणीं ॥ ६३७

पुनती उपाध्या दौनि जलीं । स्थापण करी तिअें वेळीं

लिंगा उत्तरें तेहीं छिद्रयुगळीं । सांळकां नांदताअें ॥ ६३८

देवल म्हणे असितुऋषी ! । श्रीदत्तें आणिलें तीर्थासीं

तेणें कलियुगें विज्ञानेश्वरासी । म्हणजे आत्मतीर्थ ॥ ६३९

जो आत्मतीर्थ ब्रह्महत्या क्षालन । विज्ञानेश्वरात्मतीर्थु संसारमोचन

जेयां यथाविधी घडें दों तीर्थीं आर्चन । तेयां भवसंसारु निवृत्ती ॥६४०

श्रीदत्तात्रेये लिंगु स्थापिलें । विज्ञानेश्वर तीर्थां नामु ठेविलें

श्रीदत्तात्रेय निर्मिले । म्हणौनि वंद्य देवांसीं ॥ ६४१

आत्मालय तळें पांचाळें निर्मिलें । तेथ माध्यानकाळ पर्यंत लीळें

श्रीदत्त सदां जळकेळी खेळें । आत्मोत्तमु वरदानार्थीं ॥ ६४२

नडागा काठीं नैऋत्य दिशें । श्रीदत्तांचां भोजनु स्थानु असें

तेयासीं मुनिजन गुंफा ऐसें । बोलतांति देखा ॥ ६४३

- या नंतरे बहुतांकाळें त्रेतायुगीं । गौतमें गंगा आणिली ओधी
सैकत आच्छादिलें तिअे प्रसंगी । आत्मतीर्थ कुंडां ॥ ६४४
- ध्वंसिले आत्मालय तळें । तऱ्हीं श्रीदत्तात्रेय प्रभु राउळें
तेथ सर्वदा माध्यान काळें । क्रीडा कीजताअे ॥ ३४५
- महाविस्तीर्ण रूप विशाल । धरौनि देवराओ सर्वकाळ
शिकते संबंधु देताएं मंगळ । नाहीं अन्य पदार्थी ॥ ६४६
- विज्ञानेश्वराचे वचन । मत्य करावेयां आपण
सदाविज्ञानेश्वरां आसन । स्थापनु करीतुसें ॥ ६४७
- संता विणवी मुनी कृष्णया कवी-डिभु । आत्मतीर्थ कथा जालीं सुलभु
आतां आणीक असितां कथा दुर्लभु । देवल सांघैल ॥ ६४८
- एकादश प्रसंगीचे आख्यान । विज्ञानेश्वरां श्रीदत्तांचें सन्निधान
अंती निजपदु देऔनि तयाचें अभिधान । जगद्वंद्य केले ॥ ६४९
- इति श्रीमन्महोपाध्यायाम्नायदीक्षितविराटदंशापनामालंकृत-
मयंकराजशिष्यकृष्णमुनिना विरचिते आत्मतीर्थ-प्रकाश
ग्रंथे विज्ञानेश्वरा पददान वर्णन एकादश प्रसंगः ॥११॥

१२

अवतारत्रय संयोग

श्रीपरमात्मने नमः

- देवल म्हणे असितामुनी । आत्मतीर्थ विज्ञानेश्वर महातीर्थु दोनी
तीमरें सर्वतीर्थ कैवल्यदानीं । श्रीदत्तें निर्मिलें ॥ ६५०
- एसें कल्पादौ त्रेतीं वर्तले । द्वापार संपौनि कलियुग रिगालें
तंव अपूर्व कांडें वर्तलें । ते आइकां पां ॥ ६५१

- जो धर्मऋषीचा दुसरा कुमरू । त्रेतीचा आचार्या जया नांमु नरू
तो ची कलियुगीं अवतारू । धरितां जाहला ॥ ६५०
- प्रथम शाखें अवतरला । सातां वरुषां व्रतबंधु जाला
वेदाध्ययन करौनि आला । गोदा तीरासीं ॥ ६५३
- तेथ सासटिंचा पिंपळ पत्तनीं । संन्यासु घेतला पंचदेओ धामनी
मग पांचाळेश्वरां येऔनी । श्रीदत्त भोजन गुंफेसीं ॥ ६५४
- देखावेयां श्रीदत्तप्रभु । उत्कंठीतु जाला गोविंदप्रभु
मग आरोगणा समई दर्शन सुलभु । दोघांहीं जाला ॥ ६५५
- नमस्करौनि श्रीदत्तांसीं । गोविंदप्रभु बीजेकरी द्वारावतीसी
आणीकु नवलाओ असितांऋषी । आइकै तूं ॥ ६५६
- पांचवा धर्मऋषीचा जो सुतु । जो कलियुगीचा आचार्य प्रशांतु
तेयांचां अवतरण संकेतु । भरवसे सीं ॥ ६५७
- नागरुं सामशाखें अवतरला । राज्यलक्ष्मी सांडौनि निगाला
प्रभुयोगें यतिवेषु जाला । क्रीडें जीवोद्धरणीं ॥ ६५८
- सिद्ध महापुरुष चक्रेश नामु । तो स्वभक्तांसहितु पुरुषोत्तमु
तो एकदां कार्तिकां श्रीदत्ताश्रमूं । येता जाहला ॥ ६५९
- गंगा तीरां बीजे करितां । रामेश्वर पापविनाश तीर्था
निजसंबंधु जाला देतां । केलीं सकल तीर्थे ॥ ६६०
- मग येऔनि विज्ञानेश्वरांसीं । विटक मागौनी निज किकरांसीं
श्रीदत्त महिमा उमटावेयांसीं । काय करितां जाला ॥ ६६१
- ऊदकें करौनि स्वर्पनां । वीटकादि फल पुष्पें वाऔनी देवराणा
स्व करें करीं स्पर्शना । विज्ञानेश्वरातें ॥ ६६२
- बलाहक ग्रामीं महाजनु पूजा । स्वयं स्वीकरौनि देवराजा
गंगा उतरौनि श्रीदत्ताश्रमां ओजा । करीं आगमनातें ॥ ६६३
- मग येऔनी पांचाळेश्वरीं । स्थीरू जाला गंगातीरी
द्विज प्राण-घातां निवारी । करवी गुंफालयां ॥ ६६४

एक दीं नेणतांचीं सेवकांसीं । भेटी जालीं श्रीदत्तासीं
 तंव खूणेची जाणवीति येरुं येरांसीं । जीवोद्धरणु परी ॥ ६६५
 मग भक्तांसीं तो देवराणा । श्रीदत्तात्रेय भोजनस्थानां
 जाऔनि दावी विश्वजनां । वंदने हेतू ॥ ६६६
 पांचालेश्वरीं करी वासु । जीवोद्धारक जो परेशु
 मग स्वीकरी पुत्रत्व विशेषु । एका भाग्यवंताचा ॥ ६६७
 तंव निरोपी श्री चक्रधरु । जो येथें पंचपर्वाचिन करी निर्धारु
 आणि करी स्नान दानादि स्मर्ण विचारु : तेयां भंव वाधा असेंचिना
 सूर्य सोमाणि सोमवती । दमनक पूजाणि पर्व पविती
 इये पंच पर्वीं येऔनि निगुती । श्रीदत्तार्चनु करांवे ॥ ६६९
 ऐसें माहात्म्य निरोपौनी चिद्धनें । पांचालयांचें आख्यानें उपाख्यानें
 स्वयं प्रकटौनि जगज्जीवनें । मग बीजेकरी ॥ ६७०
 तेथौनि अवधूत स्कंधा रोहुनी । गंगाजलां उतरौनी
 पैल थडिअं स्थीरु होऔनी । सांगी श्रुकाख्यानु ॥ ६७१
 जो यती मुनी वेषें भूतळीं । जीवोद्धरणां विचरें सर्वकाळीं
 तो सदां माध्यानकाळीं । भोजनु सारीतुसें ॥ ६७२
 ऐसा महिमा आत्मतीर्थाचा । जेथें प्रकट योगु तीं अवतारांचा
 शुक्ल चैत्र चतुर्दशीं सी साचा । दमनक पर्वा पंच कृष्णां योगु ॥
 हे आत्मतीर्थ माहात्म्य असितां । मजशीं सांगता जाला महपिता
 देवल म्हणे यथाश्रुत महंता । कथिलें तुज ॥ ६७४
 असीत म्हणें देवलासीं । तुम्हीं पवित्रकेलें आम्हांसीं
 निरोपिलें श्रीदत्त ध्यान स्मर्णासीं । आत्मतीर्थ माहात्म्यमिषें ॥
 पूजा करौनि असीतें । साष्टांगी घातिली दंडवतें
 आज्ञा मागौनि देवलाते । गेला स्वाश्रमांसीं ॥ ६७६
 या आत्मतीर्थ वर्णनु मिषें । कवी-डिभें मुनी कृष्ण-दासे
 स्तवनार्चन केलें उल्लासे । निरोपणु श्रीदत्ताचें ॥ ६७७

- जय शुद्ध बुद्धा परीपुर्णा । जय निःप्रपंचा जगत्कारणा
जय अमूर्ता मूर्तीवंत सगुणा । श्रीदत्ता तुज नमो ॥ ६७८
- जय परमानंदा पवित्रा । जयगुणार्णवा शाश्वत परत्रा
जय नित्यमुक्ता जी पंचवक्त्रा । श्रीदत्ता तुज नमो ॥ ६७९
- जय परावर उभयदृश्य सूक्ष्मा । जय सर्वत्रगमना गगणोपमा
जय देशकाल सहायका सर्वोपमा । श्रीदत्ता तुज नमो ॥ ६८०
- जय गुणिधर्मा शोधक वेधका । जय ज्ञानविज्ञाने द्रावका
जय सर्वकळां प्रकाशका । श्रीदत्ता तुज नमो ॥ ६८१
- जय सर्ववंधा सर्वात्मिका । जय जगदोद्धारा स्वयं प्रकाशका
जय आर्त्तदानीं जगज्जनका । श्रीदत्ता तुज नमो ॥ ६८२
- जय अनसूयात्रि नंदना ! । जय ऋषी कुळां जिवोद्धरणा
जय अलर्का त्रीतापु हरणा । श्रीदत्ता तुज नमन ॥ ६८३
- जय गोरक्ष बोधका दयार्णवा । जय शंकर वरदायका मयार्णवा
जय ऋषि ऋचिका देशीं वारुंहां । श्रीदत्ता तुज नमन ॥ ६८४
- जय यदुराजया वयनदानां । जय कार्तवीर्या भुजांदानां
जय जमदग्नि भाजा कारण दहनां । श्रीदत्ता तुज नमन ॥ ६८५
- जय वारानशीं स्नानु वरदा । जय बद्रीकाश्रमी ज्ञानप्रददा
जय जंबुकारण्य पौरी भिक्षा प्रदा । श्रीदत्ता तुज नमन ॥ ६८६
- जय आत्मालयीं भोजन नियमा । जय देवदेवेश्वरीं निद्रोत्तमा
जय वनदेवां क्रीडसीं पुरुषोत्तमा । श्रीदत्ता तुज नमन ॥ ६८७
- तुझेनि नामस्मर्ण बळे । महा काळांवरीं बांधिले दळे
तूं आपुलेयां भक्तां अडनी वेळे । सहाय होसीं ॥ ६८८
- तुझे सदा करितां चिंतन । तेणें तूं मजवरी जालासीं प्रसन्न
म्हणौनि आत्मतीर्थ प्रबंध रचना । कळसां आलीं ॥ ६८९
- आईकितां पवित्र होतीं श्रवणें । सुच्चारितां दोष नाशती रसनें
निर्मळ होतीं अंतःकरणे । पुरैति मनोरथें ॥ ६९०

गताष्ट तीर्थांचिं स्नानु निर्मळें । जे पुण्यें तेयां हौनि ग्रंथश्रवणें आगळें

दर्शनार्चनें दोषें नासती सकळें । महापातकांदि ॥ ६११

श्रीगुरु मयंकचेनि ज्ञानोपदेशें । वरि भीष्माचार्यांचिंनि प्रबंध निर्देशें

श्रीदत्तार्चन केलें या ग्रंथ मिषे । वर्णन शुधार्थींचिं ॥ ६१२

म्हणे कवीडिंभु मुनी कृष्णदासु । ययांग्रंथा नांव आत्मतीर्थ प्रकाशु

आइकितां श्रोतेयां उपजे उल्लासु । श्रीदत्त स्मरणाचा ॥ ६१३

अंती हा बारावा प्रसंगु । जेथ मूर्ती त्रययौगु

आइकितां होअे भंगु । महा पातकांशीं ॥ ६१४

★ शके पंधरा शते एक्यांसी । विकारी संवत्सर जेष्ठमासी

शुक्रवार आष्टमीसी । कृष्णपक्षी ॥ ६१५

★ ग्राम नेउर खटा दंडेशु । तेथ वैराटोपनाम मुनी कृष्णदासु

तयाचेचि करण आत्मतीर्थ प्रकाशु । संपला तहस्ताक्षरे ॥ ६१६

पांचालात्मोत्तमाभ्यां हि प्रदत्तं दर्शनं यथा ।

देहि में कवि डिंभाय तथा दत्त जगद्गुरो ॥

इति श्रीमन्महोपाध्यायनायदीक्षितविराटदेशोपनामालंकृत -

मयंकराजशिष्य कृष्णमुनिना विरचिते आत्मतीर्थ-प्रकाश

ग्रंथे अवतारत्रय संयोग वर्णनोनाम द्वादशः प्रसंगः ॥१२॥

॥ श्रीदत्तात्रयापणमस्तु ॥

★ ह्या स्थलकाल वाचक दोन्ही ओव्या मूळ प्रतीत नाहींत म्हणून मी त्या देशपांडे प्रतीतून घेतल्या आहेत.

प. पू. कै. महत श्री गोपीराज बुवा मुसाफिर यांनी प्रा. रा. व. माढेकर यांस याच दोन ओव्या लिहून पाठविल्या त्यांत थोडा बदल असल्यामुळें त्या देखील यथे देत आहे.

शके १५ शते एक्यांसी । विकारी संवत्सर जेष्ठमासी

शुक्रवार आष्टमीसी । कृष्णपक्षी ॥

ग्राम नेउरखेडा उदेशु । विराटदेशोपनाम कृष्णदासु

त्याचे करण "आत्मतीर्थ प्रकाशु" । संपला हस्ताक्षरें ॥

स्ववृद्धाचारप्रबंध

(स्ववंशवर्णन)

वराठा ग्रंथ संग्रहालय, ठाण. स्थळमत.

अनुक्रम.....३,६५६५ वि:
क्रमांक नोंद वि:
२५५६ १०-६-५५

१। श्रीचक्रधरः शरणम् ॥
कवि डिभ मुनि कृष्णदास
वि र चि त
स्ववृद्धाचारप्रबंध
(स्ववंश वर्णन)

ज्ञाने खर्ग जाती । जीव उद्धरीलें त्या चक्रेश नमीलें । कृष्णराया ॥	१
शंकरा, कीर्ती वीर्या । केले वरदान अनुसया नंदन । नमन माझे ॥	२
केले विद्यादान । द्वारकेपट्टनी त्या श्री चक्रपाणी । नमन साझे ॥	३
वैदर्भ देशांतरी । क्रीडे वाळ लीळा त्या श्रीप्रभु कृपाळा । नमन माझे ॥	४
अमूर्त मूर्त जालें । जीवोद्धर्णी तो कैवल्याचा राणा । नमु चक्रधरु ॥	५
श्रुष्टांतरी ऊळला । कैवल्याचा घन तो नमीला परीपूर्ण । मायबापु ॥	६
कृपावर्शें जीवां । अधिकरणु केला तो आचार्या नमीला । नागदेऊ ॥	७

निन्हा महामोह । रवीतत्व जाला तो संतजन निर्मिला । विश्वी बापें ॥	८
ऋषणें कल्पी । त्या ईश्वर पैं जाणा तो दावीला गहना । कल्पवृक्षु ॥	९
बोधामृतरसु । दाटला फळभारें ते केशवादि मुनीवरे । नमीयेले ॥	१०
तयासी कल्पफळें । स बीजे लागली तें त्रयोदश नमीली । मुनि वृंद ॥	११
पांच शत सिक्ष । तया श्रीनागदया अम्नाय तेरा । तया माजी ॥	१२
जनार्दन नाम हे । सा कवि दिवाकरा मयंका साळकरा । नमन माझें ॥	१३
कुमर दामोधर । हरी जाखदेवा मादळस जयदेवा । नमन माझें ॥	१४
पारमांडल्य योगीया । आम्नाये तेरा मुख्य आचार्य सर्वा । प्रणिपात्तु ॥	१५
तयामाजी आमचे । पूर्वज पैं जाणा तया जनार्दना । नमीयेले ॥	१६
उपाध्या आणीले कंजारच्या नागदेवा मुख्या । बोधजया ॥	१७
नागदेवा सरीसी । उदभव पावनी कंजारव्य योगीनी । नमु सये ॥	१८
नागदेओ आला । परामृत ओला तो कल्पतरु लागला । नवपल्वे ॥	१९

पुणे देश प्रांती । वाल्हे पाटनी	
ज्ञान त्रय लक्षणी । ख्यातीमंत ॥	२०
ज्ञान द्वय पात्र । परग विरक्ती	
सौरभ्य बाहाकाती । ध्यानचेनि ।	२१
अडुताळीस सिद्धें । जीयेचें सुबोधी	
ते मुनि वृंद । वंदीयेलें ॥	२२
तयांमाजी आचार्ये । जाले सहाजण	
तयां माझे नमन । सर्वभावी ॥	२३
हीरंबा, पोमंबा, । चौडंबा, योगीणी	
हरी भान मुनि । घना बाई ॥	२४
या साही माजी । पोमंबा वडील	
जे जाली मूळ । आम्हांसी ॥	२५
कंजारव्य रंगीली । सुवेध करोनी	
तें पोमंबा भृंगीनी । नमु तया ॥	२६
ना ना तें महंत । कंजारव्य योगिनी	
वर्षली धवधनी । लीळामृते ॥	२७
पोमंबा चरणीं । सुरत्न लाधलें	
सांष्टांगीं नमीलें । बांबेराज ॥	२८
ज्ञानाचे लक्षण । भक्तिची चाउरी	
वैराग्य छत्रावरी । राज्यकेले ॥	२९
लीळा हेतुकारी । सदा लक्ष जया	
महणतया । हेतुकार ॥	३०
माहुली दुर्योधन । जेणें पैं वेधीला	
अचळां समर्पिला । बांबेराज ॥	३१

मार्गा माजी । ज्ञान पदी टीका	
तया उपाध्यांत । बांबेराज ॥	३२
अकोल पाटनी । जया वस्ती स्थान	
बांबेराजा वंदन । सर्वभावीं ॥	३३
अचळ शिवें । एकाकी चरीत्रे	
यागु आला पवित्रे । बांबेराजु ॥	३४
दोनी भेटी तयाच्या । निर्वाळा जालीया	
तीसरी सुफळा । जाली त्याची ॥	३५
आखंड स्मरण । श्रीमूर्ति । अभास	
दावी श्रीपरेश । बांबेराजा ॥	३६
स्मरणाची भास । जाणे जैसी तैसी	
तो पुर्वज अम्हासी । बांबेराज ॥	३७
बांबेराजा शिष्य । जाले बहुत	
तें आचार्ये समस्त । वंदीयेलें ॥	३८
बांबेराजा शिष्य । परज्ञान जया	
तो नमीला योगीया । मल्लनाथु ॥	३९
ज्ञानभक्ति जया । वानली विरक्ती	
तो नमीला यती । मल्लनाथु ॥	४०
श्रीमल्लेनाथा । मुखी ज्ञान जाले	
त्या साष्टांगी वंदीलें । सोमॅराज ॥	४१
अभिमानाचे बोलने । आइकोनीया	
गेला प्रसाद सांडोनी । परदेशासी ॥	४२
ज्ञान पुरुषार्थे । वैराग्य धैर्ये	
ते शोभे ऐश्वर्ये । सोमॅराजा ॥	४३

कर्मधर्म विद्धि विखो । परित्यजोनिया तो बानला योग । सोमेंराजा ॥	४८
त्राईदेशकर । साजे उपनाम तो वैराग्या विश्राम । सोमेंराजा ।	४९
आनंत शक्तिचक्र । जयाच्या उदरी तो हृदय मंदिरी । सोमेंराजा ॥	४९
सकळ आचार्ये । खोलती जयासी तो जाण वंशी । सोमेंराजा ॥	४९
माझीये पै वंशी । घूर पुससी वोरके तेणेंनसी अलगटें । सोमेंराजा ॥	४८
नाहीं द्रव्या चाडु । पदार्थाची गोडी तो माझीये पीढी । सोमेंराजा ॥	४९
जयाच्या दर्शनी । म्लेंछ कुष्ट गेला तो निर्भय देश केला । सोमेंराजे ॥	५०
गुर्जरा चक्रपाणी । आला पैं टाकुनी तो सोमेराज मुनी । नमीयेला ॥	५१
निरसा निराक्षा । निराश्रय सदा दान दीघलें मुकुंदा । सोमेराजा ।	५२
स्मरणाचे कार्ये । पै बोलिंयेली ते पैं बानली । सोमेराजा ॥	५३
सोमेराजा जिव्हां । सोडस संवादु जेणें स्मरणा आनंदु । पावुंनियां ॥	५४
साटी सिक्षे जयाचे । सुबोध विरक्त तयां प्रणीपात । सर्वभावे ॥	५५

सोमेराजा शिष्य । आचार्ये व्यूतपन्न तया साष्टांगी नमन । सर्व भावे ॥	५६
यमेराज आणि । बांबेराज जाणा सालेराज व्यूतपन्ना । नमन माझे ॥	५७
चालहेराजा बल्लाळा । नमु गोपीनाथा धानंवादि समस्ता । प्रणीपातु ॥	५८
सोमेराजा शिष्य । नमन साजनी तो आचार्या शिरोमणी । येमेराज ॥	५९
बोलता गंभीर । व्यूतपन्न समुद्र । तो नमीला मुनिद्र । यमेराज ॥	६०
आचार खडतर । ऐसा नाहीं दूजा तया "यमेराजा" । प्रणिपातु ॥	६१
आसन प्रतिष्ठा । सांडौनि प्रसादु सेवीला आनंदु । यमेराजा ॥	६२
यमेराजा मुखी । ईश्वर प्रतीती बानली बोधशक्ती । देमेराजा ॥	६३
मौजण्य शिरोमणी । माझीये वंशी तो यमेराजा शिष्य । देमेराज ॥	६४
आनंद सागरु । सेवीयेला जेणे तया यमेराज नंदन । देमेराजु ॥	६५
अण्य सामग्री । त्यजूनीयां दूरी देमेराजु ईश्वरीं । स्थीरा जाला ॥	६६
देमेराजा मुखें । बोधु जाला जया तमन माझा तिया । भानाई आवा ॥	६७

देमेराज शिष्यनी । नमीयेली योगिनी पूर्ण आचार गुणी । देमम्बा आई ॥	६८
मंगळ मूर्ति देओ । अखंड ध्यानी देमाम्बे योगिनी । नमन माझें ॥	६९
शांती धैर्य गुण । ओदार्ये बानलें देमाम्बा वंदिली । श्रेष्ठ बुद्धि ॥	७०
बोले पै मंजुळ । कोमळ अंतरी ते बहुता अधारी । देमम्बा आई ॥	७१
देमाम्बा महतारी । अखोरी अबोती गेली देवा भेटी । आत्मभावे ॥	७२
देमाम्बा योगिनी । प्रत्यष्टा पातली तें मिया वंदिली । साजावाई ॥	७३
देमाम्बे संगती । जालें जया ज्ञान तिथा माझें नमन । पांचा ॥	७४
जिउबा सारंग । आनंत महेश येलहन पांचशिष्य । देमाम्बें चें ॥	७५
दोघीं बाइया । तथा गोमाईया देवो सोनाया । जोडीयेला ॥	७६
ऐल सीताइया । ईश्वर चिन्तन सा कोडी स्मरण । भानाइसा ॥	७७
महादाई अनाई । येलहन अशेश देमाम्बे चे शिष्य । वंदीयेली ॥	७८
देमाम्बे शिष्य । सारंग योगिया जन्म देवराया । जेणें दीघलें ॥	७९

- देमाम्बे शिष्य । वंदीला महेशु
जेणे श्रीपरेशु । जोडीयेला ॥ ८०
- देमाम्बे शिष्य । अनंतासी वादना
नाव केले प्रादा । बानुनिया ? ॥ ८१
- देमेराज शिष्य । भास्कर गणेशु
हरीराज येल्हनु । कोमेराज ॥ ८२
- जैत करण भानु ! दत्त रामचंद्र
जायबा मुनिंद्र । नाना योगी ॥ ८३
- चाल्हनु उमाजी । महदम्बा योगिनी
मयंबा मुख्ये करुनी । वंदीयेली ॥ ८४
- देमेराज शिष्य । हरीहर जान
“लुमाई” योगिनी । ख्याति मंत ॥ ८५
- तुकोबा कान्होबा । चौवदा पै भानु
तयाचा शिष्य कान्हू । जाना तुम्ही ॥ ८६
- देमेराज शिष्य । वंदीला येल्हन
परशास्त्र व्यूत्पन्न । तैसा नहीं ॥ ८७
- देमेराज शिष्य । कोमेराज चांग
तेणे परमार्ग । पुजीयेला ॥ ८८
- कोमेराजा शिष्य । रेओबाबा जाना
नागो बाबा नामना । भीमसेनु ॥ ८९
- जेमेराजा शिष्य । मुरारी भास्करु
जंगाई सुंदर । साळा बाई ॥ ९०
- बल्लाळा शिष्य । भीमसेन जान
दूसरा गाईन । रेमेराजु ॥ ९१

देमेराजा शिष्य । नमीन सुजान	
ज्याशी जैतकर्ण । नाम साजे ॥	२२
जैतराजा शिष्य । युक्त सर्व गुणी	
ते पद्माई योगिनी । वंदीयेली ॥	२३
पद्माई शिष्य । सौजन्य सागरु	
तो नमील्य योगेश्वरु । कान्हे राजु ॥	२४
येमेराज शिष्य । अनुज नामना	
तयासी नमिन । बांबेराजा ॥	२५
बांबेराजा शिक्ष । आबाई, जानाई	
गंगा, घानु बाई । सोंगेराजु ॥	२६
चालहन गंगाधरु । शिव कमळाकर	
राज योगेश्वर । नमन तया ॥	२७
जानाई शिक्षिनी । आइका साजनी	
देवाचा चरणी । चित्त तीचे ॥	२८
धनाई वरदे । शिष्य जनार्दन	
जो बोले व्यूत्पन्न । परशास्त्री ॥	२९
गंगा मुखे बोध । जाला पै एका	
तया कुळ दीपका । नरसिंहा ॥	३०
चांगाई, हंसाई । मल्हाइ, हरीहरु	
एतुकेया गुरु । गंगाइसे ॥	३१
समस्त भावंडे । पढवीले जेणे	
न्या गंगांबे शिष्य । नृसिंह ॥	३२
भीष्माचार्या मुखें । बोध निर्वाळला	
शास्त्री व्यूत्पन्न जाला । नरसिंहे ।	३३

येमेराज शिष्य । कान्हेराज आणि कृष्णराज सजनी । नमीयेला ॥	१०४
निर्वाळिला बोध । कान्हेराज संगी तो नमीयेला योगी । कृष्णराज ॥	१०५
कृष्णराजा शिक्ष । आईका नागेंद्र योगी दूसरा मुनिद्र । राजसु पै ॥	१०६
राजसु सिक्षकु । योगी मुरारी जेणें ऋद्धिपुरी । वासु केला ॥	१०७
★ इति येकाव वास ★	
सोमेराज वरदे । परशास्त्रीं प्रवीण तो सालेराज वित्पन्न । नमीयेला ॥	१०८
व्यूत्पत्ती व्यूत्पन्नता । आली बोलता ते देखीयेला । साले राजा ॥	१०९
आचार निपुन । विचार संपूर्ण ईश्वरी चे गुण । साले राजा ॥	११०
सालेराजा चंद्र । शास्त्री सुधाकर जिज्ञासु चकोरु । पूर्ण घाले ॥	१११
यथार्थ निरोपकु । नमीयेला हस्तकीं नमन मस्तकीं । सालेराजा ॥	११२
नार्कीकां गजान्नन । आळीयेले व्यूत्पन्न सालेराजा सिक्षकजन । मल्लनाथ ।	११३
मूश्रूषादि विद्धि । घडली ज्यासी तो स्तवीला मानसी । मल्लनाथु ॥	११४
सांडौनि युक्ति त्रय । परशास्त्र बोले तो साष्टंगी नमीला । मल्लनाथु ॥	११५

अवंचक बुद्धि । केले दास्य जेणें त्या माझे नमन । मल्लनाथा ॥	११६
निंदकासी शिक्षा । लावीली समस्था नमन त्या महंता । मल्लनाथा ॥	११७
भक्तिभावे जन्म । अचिलें ईश्वरी तो मल्लनाथ शौरी । नमीयेला ॥	११८
मल्लेनाथ सिक्षु । धारावा साजनी माझे तीये योगीनी । दण्डवत ॥	११९
मल्लेनाथा मुखें । जया पै ज्ञान त्या माझे नमन । शिवराजा ॥	१२०
मल्लनाथा शांती । बानली जयासी नमन तयासी । शिवराजा ॥	१२१
परि वाढिन्नला । शीतळ छाया तरु तो मल्लनाथा शिक्ष । शिवराजु ॥	१२२
मल्लेनाथा सिक्षिनी । सौजन्य आगळी ते बानंबा विल्होळी । वंदीयेली ॥	१२३
दास्य पूर्ण युक्त । वंदीयेला महंत तो नमीयेला संत । आपेराजु ॥	१२४
सालेराज शिक्ष । पेम उपाओ केला तो रामचंद्र लाभला । येच देही ॥	१२५
ईश्वर वियोगे । रिगाला कंदरी तो नेला पै श्रीहरी । निजभेटी ॥	१२६
खांडे काढोनिया । मोहावरी गेला तो रामचंद्र पावला । मोक्षपद ॥	१२७
ईश्वर वियोग । सेवी डोंगरु भेटला चक्रधरु । रामचंद्रा ॥	१२८

रामचंद्रा वंशी । मयंक वाढिन्नला	
भूतळी मिरवला । संता माजी ॥	१२९
रामचंद्र महंत । ज्ञान रत्न खानी	
याचका धवधनी । लागे जेथे ॥	१३०
शास्त्र गव्द सुटी । जैसी मयंकासी	
न ये आणिकासी । निरोपिता ॥	१३१
नाहीं दृष्टी जया । आणिकां चंद्र दोषीतों	
रामचंद्र वंशी मयंकराज ॥	१३२
प्रसाद सेवन । अखंड स्मरण	
तया माझे नमन । मयंकराजा ॥	१३३
मयंकराज शिक्ष । गुरु भाउ मज	
तें गाइन सहज । कृष्ण भोज ॥	१३४
कान्हेराज आणि । भानेराज जाना	
तो योगीयः पूर्ण । गोंदेराजु ॥	१३५
भायं वा दोघे बंधु । शिव पै मुकुंदु	
जोडीयेली शुद्ध । जगस्वरे ॥	१३६
जन्म क्षेपीयेले । खडतर आचारे	
मा जै राजा कुमक । जानेराज ॥	१३७
★ इति सालो वास ★	
सोमेराजा विरक्ती । मयंका बानली	
ती विश्राम माघली । संत जना ॥	१३८
ध्यान सिद्धि बळ । जाणें आणिकांचे	
मतोगत साचे । बामेराज ॥	१३९
वानली ध्यान सिद्धि । सामजा शिष्या	
विख्यात विरक्ता । मयंकासी ॥	१४०

माबेराज शिष्या । हरीमलनाथ मुकुद विख्याता । नमीयेले ॥	१४१
शिवराज शिष्या । मुनि दत्तराजा नया पै माझा । प्रणीपातु ॥	१४२
अन्वय अक्षरें । मयंकासी आली तें हृदय स्थिरावली । दत्तराजा ॥	१४३
नमीयेला मिया । गंभीर व्यूतपन्न तो दत्तराज शिष्य । कमळाकरु ॥	१४४
वाईदेशकर । विचित्र मंडन तो दत्तराज नंदन । कमळाकर ॥	१४५
दत्तराजशिष्य कान्हेराज नमीला जयाचा शिष्य जाला । नानेराजु ॥	१४६
शिवराज शिष्या । नमीलें नाथा साष्टांगी महंता । नमीयेले ॥	१४७
आहेतुक क्रिया । सर्वदा कर्ण माबेराजा शिष्या । मल्लिनाथा ॥	१४८
अभिमान गर्व । त्यजुनियां दूरी परमेश्वरु अंतरी । स्थिरु केला ॥	१४९
मल्लनाथ शिष्या । नमीन साष्टांगीं पंडिताचार योगी । दामेराज ॥	१५०
राजहंस बरी । मार्ग प्रतिष्ठा वंदिले वरेष्ठा । दामेराजु ॥	१५१
★ इति श्री मायंबास थोरले ★	
सोमेराजा शिष्य । अनर्घ निपनले साष्टांगी नमीले । गोपीनाथ ॥	१५२

गोपीनाथा शिष्य । परशास्त्री प्रवीण ता नागिंद्र मुनि जन । नमीयेले ॥	१५३
एक नाम दोघा । ऊळखी भिन्न असे मुनि दायस । आळवीजे ॥	१५४
मुनि नागराज । शिष्य भीमसेनु अणिक सजनु । तैसा नाही ॥	१५५
भीमसेना शिष्य । सौजण्याची खानी वंदिला सजनी । कान्हेराजा ॥	१५६
कान्हेराजा शिष्य । वैराग्य पुतळा नमीन विल्हाळा । बानेराज ॥	१५७
शास्त्री नागेराजा । मुखें शास्त्र जाले हृदय स्थिरावले ॥ बोपदेवा ॥	१५८
बोपदेवा शिष्य । भीष्मदेव वदु जेणें शास्त्र सिंधु । शोधियेला ॥	१५९
शोधियेला शास्त्र । व्यूत्पत्ती व्यूत्पन्न जाला पै निपुन । भीष्माचार्य ॥	१६०
गोपीनाथ शिष्य । नमीयेले दोन्हीं कृष्णराज आणि । नानेराज ॥	१६१
कृष्णराजा शिक्ष । वंदु दत्तराजा तयाची शिषीन । आबाबाई ॥	१६२
सोमंराजा शिष्य । नमीला बल्लाळ जेणें पै कृपाळ । चिन्तीयेला	१६३
बल्लाळा अक्षरें । बानले जयासी नमन तयासी । पर्शूरामा ॥	१६४
पर्शूराम शिष्य । नमीयेली दोन्हीं दत्तराज आणि । गोपीराज ॥	१६५

बल्लाळा शिष्य । जाणा शिवराज तयाचा शिष्य । शारंगधर ॥	१६६
शारंगधरा शिष्य । दाउबा बल्लाळ येही पै कृपाळ । वष्य केला ॥	१६७
सोमेराज शिष्य । धानांबा नमीली जीये पै वानली । बोध शक्ती ॥	१६८
धानांबा वरदे । ईश्वरी रंगला तो मिया वंदीला । रेमेराजु ॥	१६९
रेमेंराजा शिष्य । कान्हेराज जाना दूसरे गहन । रूपदेव ॥	१७०
धानांबा योगिनी । मयंकु बोधीला जयासी वानला । पूर्ण योग ॥	१७१
वडनेर ठाव । पवित्र आईका जेथ जाला मयंका । रहीवासु ॥	१७२
मयंका शिष्या । भद्रा योगिनी ज्ञाने शुध्द बोधनी । धानाबाई ॥	१७३
मयंका सन्निधी । जया जाला बोध योगीया गोविन्द । नमियेला ॥	१७४
गोविंदराजा शिक्ष । महा ख्यातीमंत मार्गी प्रीतीवंत । कृष्णराज ॥	१७५
आलिंग वृत्ति सदा । जाली ध्यान सिद्धि वंदीला मनबुद्धि । चाल्हेराजु ॥	१७६
सोमेराजा शिष्य । गोमेराज योगी तयासी साष्टांगी । प्रणिपातु ॥	१७७
गोमेराजा शिष्य । नमीन उदारू लेखीकु सुंदर । मार्गी माजी ॥	१७८

दामे रामु जय्ये । जाले पै श्रवण योगीया निपुण । आबेराज ॥	१७९
आबेराजा शिष्य । दत्तराजु नमीला ईश्वरी रंगला । रात्र दीसु ॥	१८०
सालेराजा वंशी । रामचंद्र शिष्य तो मयंक अम्हासी । नमित्य जाला ॥	१८१
देमेराजा शिषीण । दे मांबा आईका तिया निरोवीला मयंका । सन्निधानी ॥	१८२
तेणें शास्त्र गुण । सांगीतलें मज तें आरीहंस बीज । ठसावले ॥	१८३
तेणें ची प्रसादे । गुरुकुळ प्रसन्न एसी मज खन । प्रत्या आली ॥	१८४
तेणेची प्रसादे । पुर्वज वर्णिले केले पै गहण । कृदाचार ॥	१८५
वाईदेशकर । माझे पुरवज ते मज दीना केवी । वर्णवेती ॥	१८६
नमन पै माझे । समस्था आचार्या परमार्गचिया । बोधवंता ॥	१८७
अनुकूल बुद्धि । परमार्गी जया सर्वस्वेसी तया । नमन माझे ॥	१८८
ब्रह्महत्या गेली । जन्मेजयाची कथा पूर्वजा ची । आइकील्यां ॥	१८९
तसे प्रायश्चित । पातका माझेया म्हण पै कृष्णया । कवि डिभु ॥	१९०

इति श्री विराटदशोपनामाऽलंकृत कृष्णमुनि कविडिभकृत स्वकृदाचार प्रबंध

पौथी पाठ समुदाये वाईदेशकर पाने २८५ ओळी ३१ अक्षर २४, पौथीचा आकार लांबी ६ इंच, ४ इंच रुंदी. दोनसे पानावर पाठ समुदाय पुढे ११ पानावर " हा प्रबन्ध " पुढे लापिकादि समग्री.

साहित्यिकांचे अभिप्राय १

श्री. कृष्णदास महानुभाव " आत्मतीर्थ प्रकाश " व " स्ववृद्धाचार प्रबंध " हे दोन छोटे ग्रंथ प्रसिद्ध करित आहेत त्याबद्दल त्यांचे अभिनंदन करणे जरूर आहे. हे दोन्ही ग्रंथ विराटदेश मुनि कृष्णदास कवि डिंभ यांचे आहेत. महानुभावांनी मराठी ग्रंथरचनेत फार महत्त्वाचे स्थान मिळविले आहे. मुनि कृष्णदास विराट देशाचा ग्रंथसंभारहि मोठा असून त्याचा दर्जाहि फार वरचा आहे. श्री दत्तात्रेयाच्या चरित्रांतील एक कथाभाग आत्मतीर्थ प्रकाशात आला आहे. श्री दत्त सांप्रदाय महाराष्ट्रांत व कर्नाटकांत विशेष दिसून येतो. महानुभावांच्या पंच कृष्णामध्ये श्री दत्तात्रेयाचा समासमावेश असल्याने दत्तात्रेयविषयक वाङ्मय त्यांच्यांत होणे सहाजिकच आहे. आत्मतीर्थ प्रकाश ओवी वृत्तांत असल्याने व कवि डिंभ तो आत्मियतेने लिहीत असल्याने फार वाचनीय झाला आहे. स्ववृद्धाचारा मध्ये कवि डिंभ आपल्या परंपरेची माहिती देत आहे ती महानुभावांच्या एतिहासिक सामुग्री भर घालणारी आहे. अशा माहितीच्या अभावी पुष्कळवेळा गुरुपरंपरांच्या बाबतींत वाद निर्माण होतात ते होत नाहीत हा एक मोठा फायदा आहे. श्री कृष्णदास महानुभावांनी ग्रंथास माहितीपूर्ण व उपयुक्त प्रस्तावना लिहिली आहे. त्यामुळे ग्रंथ रोचक झाले आहेत. आर्थिक दृष्टीने फायद्याचे नसतांनाहि ते असे ग्रंथ प्रसिद्ध करून पंथाची व मराठी भाषेची अशी द्विविध सेवा करित आहेत. हे त्यांस भूषणावह आहे त्यांच्या आध्यात्मिक साहित्य प्रकाशनाची ही दोन प्रकाशने आहेत त्यांत अशीच उत्तम भर पडत जावो ही इच्छा.

- ना. ब. जोशी

एक वयोवृद्ध साहित्यिक, विजापूर

हैदराबादच्या आध्यात्मिक ग्रंथ प्रकाशन या संस्थेकडून आदरणीय श्री श्री कृष्णदास महानुभाव "आत्मतीर्थ प्रकाश" आणि "स्ववृद्धाचार ब्रबंध" असे दोन दिसण्यांत लहान पण भाषा सौष्टव, लालित्य, प्रतिभा आणि अध्यात्मिक सम्पदादि गुणांनी सम्पन्न असे मराठी ग्रंथ प्रकाशित करीत आहेत. महानुभाव साम्प्रदायांच्या महापुरुषांनी प्रायः आपले सारे धार्मिक आणि आध्यात्मिक ज्ञान भाण्डार मराठी भाषेत लिहून तिच्या आरंभीची काळांत तिचा फार मोठी सेवा केली आहे आणि साहित्यालंकाराचे लेणे चढवून तिला ठाक ठीक आणि नागररूप दिले आहे, हे त्या सांप्रदायाचे ऋण मराठी भाषिकांना तरी विसरतां येणार नाही.

आत्मतीर्थ प्रकाश या ग्रंथाचा आणि माझा परिचय योगायोगानेच घडून आला म्हटले तरी चालेल. हा ग्रंथ आमचेच मुद्रणालयांत मुद्रणार्थ आला आणि त्याची प्रुफे तपासण्याच्या निमित्ताने माझ्या वाचण्यात आला. मूळ लेखक कृष्णदास कवि भिड हे प्रारम्भिक मराठी वाङ्मयांतले ख्यातनाम लेखक आहेत. भाषा, विषयवर्णन, वर्ण्य विषयाचे प्रगाढ ज्ञान आणि त्यामूळे उत्पन्न झालेला आत्मविश्वास आदि कवीच्या गुणसंपदेने मी तर चकितच झालो. इतिहास संशोधकांना मराठवाड्यांतील राक्षसभुवनादि गांवांच्या नांवांच्या "आत्मतीर्थ प्रकाश" ग्रंथातील मूळकथा ज्याप्रमाणे उद्बोधक ठरतील त्याचप्रमाणे महानुभाव पंथाबाहेरील अध्यात्मिक साधनेच्या उपासकांनाही हा ग्रंथ उपयुक्त ठरेल यांत शंका नाही. श्री दत्त उपासना हा तर या ग्रंथाचा गाभाच म्हणता येईल.

माराश हे छोटेसे ग्रंथ प्रकाशित करून प्रकाशकांनी मराठी भाषेची फार मोठी सेवा केली आहे असेच मी म्हणून पण आजकाल कांघेसरांच्याच्या तथाकथित सांस्कृतिक भ्रष्टाचारामुळे केवळ मराठीच काय परन्तु सर्वच देशाभाषी वाचकांच्या रुचीत पालट झाला असल्याने प्रकाशकांचे हे प्रकाशन व्यावहारिक दृष्ट्या एक धाडस न ठरो एवढीच ईशचरणीं प्रार्थना.

- य दि जोशी

संपादक : 'हिंदु विजय' स.प्ताहिक, हैदराबाद

अलीकडील सर्वसामान्य वाचकांची अभिरुची लक्षांत घेता गंभीर अध्यात्मिक साहित्याचे प्रकाशन एक अव्यवहारी ध्येयवादी धाडसच ठरावे. अशावेळी 'अध्यात्मिक ग्रंथ प्रकाशन हैदराबाद' या संस्थेच्या वतीने विराटदेशीय महाकवी मुनि कृष्णदास डिंभकृत 'आत्मतीर्थ प्रकाश' आणि 'स्ववृद्धाचार प्रबध' हे ग्रंथ प्रसिद्ध होत आहेत त्याबद्दल घन्यवाद द्यावेत तितके थोडेच ठरतील.

हा 'आत्मतीर्थ प्रकाश' ग्रंथ महानुभावीय कवीने परमार्थ दृष्टीने लिहिला असला तरी इतरांना आवडेल असा कथापर लालित्यपूर्ण आणि रोचक आहे.

कवीच्या शब्दांत :-

“ कव्हणी ग्रंथी साहित्यालंकारु असे ।

परि पाता सिध्दान्तु न गवसे ॥

येरी ठायी सिध्दान्तु असे ।

तरी नसेचि साहित्यालंकारु ॥

तेसा न हो आत्मतीर्थ-प्रकाशु ।

जंथे दिसे साहित्य सिध्दान्तरसु ॥ ”

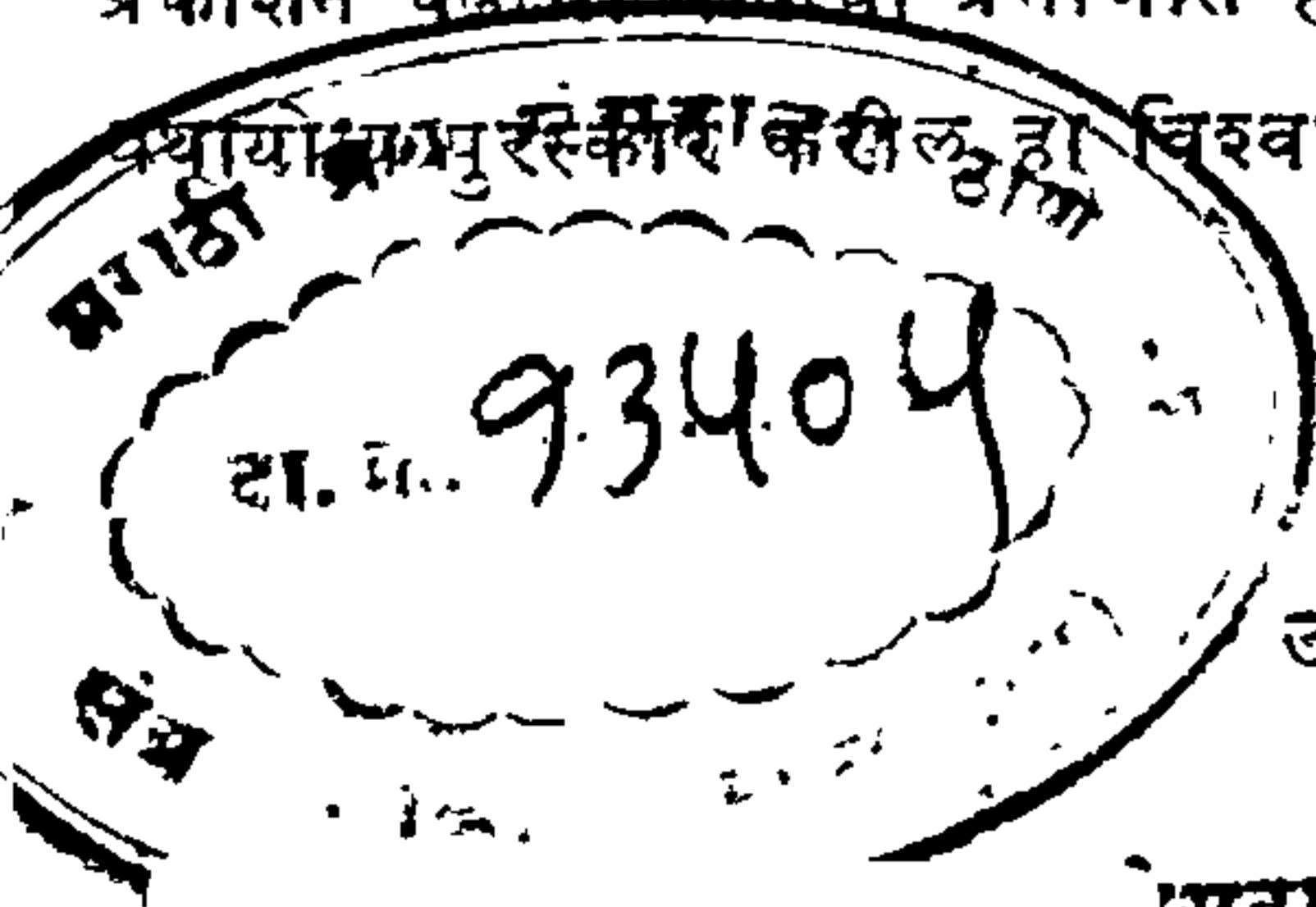
असे या ग्रंथाचे यथार्थ वर्णन करता येईल. १२ अध्यायात विभागल्या गेलेल्या या आख्यानातील निवेदन ओघपूर्ण, रचना रेखीव, सर्वत्र शांतरम प्राधान्याने असला तरी वीरादि रस ही अनुषंगाने आहेत. अन्तर्यामी झुळ-झुळणाऱ्या अध्यात्माच्या ओघामुळे प्रस्तुत ग्रंथ नांवाप्रमाणेच 'आत्मतीर्थ प्रकाश' झाला आहे. पंथीयांना हा ग्रंथ श्रद्धेय तर वाटेलच इतरांना सुद्धा हृद्य वाटेल यात वाद नाही.

महाकवी मुनी कृष्णदास यांच्या नवनवोन्मेषशालिनी प्रज्ञेचा हा लहानसा पण समग्र गुणांची कल्पना देणारा आविष्कार आहे

या ग्रंथाबरोबरच प्रकाशित होणारा दुसरा ग्रंथ 'स्ववृद्धाचार प्रबंध' हा होय. या वैशिष्ट्यपूर्ण ग्रंथामुळे कवीच्या गुरुपरंपरेची साद्यन्त साधार माहिती मिळून कवी आणि त्याचे काव्य यावर काल व परंपरादृष्ट्या बराच प्रकाशझोत पडू शकेल.

श्री महंत कृष्णदास महानुभाव यांनी प्रयत्नपूर्वक प्रस्तुत ग्रंथांचे संपादन केले. त्यांनी महितीपूर्ण परिचायक प्रस्तावनाही लिहिली. त्यांचे हे प्रयत्न परमार्गीयांनाच नव्हे तर सर्व मराठी भाषिकांना सदाचे ऋणी करून ठेवीत आहेत.

श्री महंत कृष्णदास महानुभाव यांची परमार्गवरील अविचल श्रद्धा, प्रदीर्घ उद्यमशीलता आणि कार्याविषयीची उत्कृष्ट तळमळ त्यामुळे हे प्रकाशन चढत्या वाढत्या प्रमाणात होईल आणि मराठी जनता त्याचा फायदा भुक्ती करू शकेल हा विश्वास आहे.

प्रा. भा. शं. कहाळेकर
मराठी विभाग

उस्मानिया विद्यापीठ, हैदराबाद

ग्रहालय, ठाणे. स्थळप्रस.

म. ल. वि. : 90-1-44

नोंद : वि. :

90-1-44

REFBK-0013505

आध्यात्मिक साहित्य प्रकाशन : प्रकाशित ग्रंथ

१. + श्रीमद्भगवद्गीता : हिंदी-दोहा चौपाई	१.००
२. + स्तोत्रसमुच्चय : सं. श्री. कृष्णदास महानुभाव	धर्मार्थ
३. महानुभाव-पंथ : ले. महंत श्री. बाळकृष्ण शास्त्री	३.५०
महानुभाव-पंथ : हिंदी-भाषांतर श्री. बालमुकुंद 'प्रभाकर'	४.००
४. + श्रीचक्रधर व महानुभाव : ले. श्री. गं. म. ठवरे	१.००
५. + स्तोत्र-संग्रह : सं. श्री. कृष्णदास महानुभाव	०.३७
६. + मूर्तिवर्णने, आरत्या, स्तवने भजने आणि स्तोत्र संग्रह : सं. श्री. कृष्णदास महानुभाव	२.५०
७. + आरति-संग्रह : हिंदी सं. श्री. कृष्णदास महानुभाव	०.५०
८. एकमुखी दत्तात्रेय : ले. महन्त श्री. बाळकृष्ण शास्त्री	०.३१
९. + भारतीय दर्शन शास्त्र में धर्म की धारणा : ले. श्री. वसंत पवार एम. ए.	१.२५
१०. + सुबोधामृत : श्री. नारायणराव दादासाहेब तडस	० १२
११. + गीताप्रणीत व्यवहार शास्त्र : हिंदी श्री. वा.गो. मंडपे	५.५०
१२. + काळसमुद्रांतील रत्ने : ले. बॅरिस्टर गो. वि. देशमुख	३.००
१३. महानुभाव दैनिक उपासना : ले. श्री. व. स. तोंडोळीकर	०.७५
१४. + अनन्य भक्ति : ले. श्री. बाळकृष्ण शास्त्री	०.५०
अनन्य भक्ति : हिंदी-भाषांतरकार श्री. बालमुकुंद 'प्रभाकर' धर्मार्थ	
१५. ज्ञान-प्रबोध : हिंदी-ले. महंत श्री. गोविंदराज द. महानुभाव	४.००
१६-१७. आत्मतीर्थ-प्रकाश : आणि स्ववृद्धाचारप्रबंध : सं. श्री. कृष्णदास महानुभाव	१.२५
१८. रुक्मिणी-स्वयंवर (संक्षिप्त प्रस्तावना व शब्दकाशासह)	४.५०
१९. रुक्मिणी-सैवर : (प्रस्तावना पाठभेद व शब्दकोशासह)	७.००

दोन्ही, सं. श्री. ना. ब. जोशी

प्रकाशक : श्री. कृष्णदास महानुभाव

श्रीगीता-आश्रम : तिलकरोड, हैदराबाद-१ (आंध्र प्रदेश)

+ या चिन्हांकित ग्रंथ सध्या उपलब्ध नाहीत. मागणी करू नये.